

A. N. ABBASBƏYLİ

**MÜASİR BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏR
VƏ**

QLOBALLAŞMA

A. N. ABBASBƏYLİ

**MÜASİR BEYNƏLXALQ
MÜNASİBƏTLƏR
VƏ
QLOBALLAŞMA**

DƏRSLİK

Ağalar Nəriman oğlu Abbasbəyli.
Tarix elmləri doktoru, professor.

Elmi redaktor: Akademik F.F. Qasımzadə.
Fəlsəfə elmləri doktoru, professor.

Rəyçilər: tarix elmləri doktoru, professor H.C. Əlibəyli
Fəlsəfə elmləri doktoru E. A. Nəcəfov.

Elmi məsləhətçilər: P.Q.Dadaşov, A. Q. İsabəyli.
Q.H. Məmmədov.

A.N. Abbasbəyli: Müasir beynəlxalq münasibətlər
Və qloballaşma. Dərslik.

Bakı, 2007-ci il.

***Dərslik müasir beynəlxalq münasibətlərin
aktual problemlərindən olan qloballaşmaya, onun inkişafı,
yeri və rolu, dünyadabaş verən proseslərinə
təsiri qloballaşmanın mahiyyəti və zəruriliyi vurğulanır.
Dərslik ali məktəblərin tələbələri,
magistrantları, professor-müəllim heyətini, qloballaşmanı
öyrənən alim və tədqiqatçılar, analitiklər və qloballaşmanın
proseslərinə maraqlanan oxucular üçün nəzərə
tutulmuşdur.***

© A. N. Abbasbəyli, 2007.

Mündəricat

Giriş	3
I Mövzu. Qloballaşmanın mənbə və kökləri	14
S1. İdeoloji yanaşma	17
S2. Məcələnin tarixi	18
S3. Qloballaşmanın zəminləri	26
S4. Qloballaşma problemləri	28
II. Mövzu. Qloballaşma dövrünə qədərki dünya siyasəti	39
S1. Dünya idarə üsulu sistemləri	40
S2. Qloballaşmanın mərhələləri	43
III Mövzu. Müasir beynəlxalq əlaqələr qloballaşma şəraitində	46
S1. Qloballaşma və beynəlxalq mədəni mübadilə	49
S2. Dünya informasiya məkanının qloballaşması	54
S3. Dünya iqtisadi məkanının qloballaşması	59
S4. Dünya siyasi məkanının qloballaşması	85
IV Mövzu. Milli dövlət qloballaşma şəraitində	95
V Mövzu Müasir dünyada etnik-siyasi proseslər	132
VI Mövzu. Qloballaşmanın xarici siyasi aspektləri	139
VII Mövzu. Qloballaşma və bəşəriyyətin gələcəyi	149
Xülasə	159
Təvsiyə olunan ədəbiyyat siyahısı	160

GİRİŞ

XX əsrin II yarısı dünya integrasiyası prosesi getdikcə sürətləndi. Bu proses SSRİ-nin dağılması və sosialist düşərgəsinin buraxılmasından sonra xüsusilə sürətlə getməyə başladı. Və qapalı hərbi-siyasi, iqtisadi və ideoloji blok və birliklərin yarandığı müharibədənsonrakı illər və “soyuq müharibə” dövründən fərqli olaraq, qloballaşma milli və ideoloji konsepsiyaların atılmasına təkan verdi. Burada əsas və aparıcı rolu qloballaşmanın nüvəsini təşkil edən iqtisadi amil oynamağa başladı.

Qloballaşma milli maneələri yıxdı. Bütün dünya zəncirinin əsas halqası iqtisadiyyat oldu. O, bütün aparıcı sahələrə nüfuz edən görünməz hadisə oldu; məhz iqtisadi cəhətdən güclü, aparıcı olan dövlətlərdə. Bu, hər şeydən əvvəl Amerika qitəsində ABŞ, Kanada, Braziliya, Çili kimi, Avropada Almaniya, Fransa, İngiltərə, İtaliya, Belçika, İsveç, Hollandiya, Asiyada Yaponiya, Cənubi Koreya, Malayziya, İndoneziya, Tayland, Sinqapur, Afrikada Əlcəzair, CAR və digərləri kimi ölkələrə aiddir. Təbii ki, bu hədd deyil və qloballaşma şəraitində ölkələrin hərəkət şkalası istənilən istiqamətdə dəyişə bilər. Və təcrübə göstərir ki, bu lahiyədə bir sırada sabit yerləşmədən söhbət gedə bilməz.

Qloballaşma – maliyyə bazarlarının genişlənməsini, beynəlxalq integrasiya olunmuş istehsalın formalaşmasını, texnologiyanın, informasiyanın və elmi-texniki biliklərin milli sərhədlərdən kənarda yayılmasını, ümumi istehlak bazarının və ümumdünya keyfiyyət standartlarının qurulmasını, dünya ticarətinin liberallaşmasını, milli dövlətlər tərəfindən muxtar siyasət yürüdülməsi

imkanlarının məhdudlaşdırılmasını özündə birləşdirən çox pilləli və çoxtərəfli prosesdir. İstər-istəməz qloballaşma dünyadakı ən iri sənaye müəssisələri, bank və ölkələrin davranış istiqamətini müəyyən edir.

Keçmiş inkişaf tarixi xalqların və ölkələrin taleyində inqilabi dəyişikliklərə təkan verən bir çox proses və hadisələrlə tanınır. Bir çox hallarda onlar dövrün komfiquyasiyalarının dəyişməsinə səbəb olaraq, bütöv bir dövrə həlledici təsir göstərmişlər. Qloballaşma – fərdi qaydada deyil, özünəməxsus dünyəvi hadisədir.

Qloballaşma - XX və XXI əsrlərin sərhəddində beynəlxalq münasibətlərin inkişafının ən mühüm xüsusiyyətidir.

Qloballaşma - dövlət strukturları tərəfindən deyil, maliyyə-bazar münasibətləri ilə təyin olunan prosesdir.

Dünya iqtisadiyyatı sadəcə olaraq qarşılıqlı asılılıqda olmuş, o praktik olaraq vahid bütünə integrasiya edir. Təbii ki, ilk növbədə iri sənaye dəyişikliklərinə və iqtisadi sürətlənməyə təkan verən elmi-texniki yeniliklərlə təyin olunan vahid beynəlxalq sistem meydana gəlir. Lakin bu halda kimin və nəyin hesabına? sualı yaranır. Problemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, texnoloji amillər hər şeyi həll etmir. Təbii resurslar, vəsait və əsas da intellektual güc – insan amili zəruridir.

Qloballaşma, təbii yolla qitələrin, ölkələrin, xalqların, onların mədəniyyət və dillərinin yaxınlaşmasına təkan verir. Və bütün bu sürətlənmədə maliyyə və iqtisadiyyat bütün qloballaşmanın prosesinin zirvəsində dayanmışlar. Bu isə, ona gətirib çıxarmışdır ki, qloballaşma bir ölkənin başqa birinə tabe olması üçün qanunlar və bir-birləri qarşısında qanunvericiliklə təsdiq olunmamış öhdəliklər

toplusuna çevrilmişdir. Digər tərəfdən, informasiya, müasir informasiya texnologiyaları, sanki yer kürəsini daraltmışdır. O, istənilən kəşfin tez bir zamanda ümumiləşməsinə və onun mahiyyətinin yer kürəsinin ən ücqar nöqtələrinə çatdırılmasına kömək etmişdir. Müasir, ən yeni informasiya vasitələri, sanki müxtəlif qitələrdə yerləşən ölkələr arasında informasiya şəbəkələrinin fəaliyyət göstərməsinə və onların yaxınlaşmasına səbəb olmuşdur. Bu, zəruri informasiyanı Yer kürəsinin bir nöqtəsindən digər nöqtəsinə bir neçə saniyə ərzində çatdırmaq iqtidarında olan müasir texnoloji vasitələrin köməyiylə baş vermişdir. İnkişaf edən qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatı sanki öz fəaliyyət sahəsini daraltmış, “informasiyanın sızması” dünya iqtisadiyyatını beynəlmilləşdirmişdir. Bu isə öz növbəsində, dünya kapitallarının birləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, XXI əsrin astanasında birləşmə nəticəsində kapitalların məbləği 720 mlrd. dollar təşkil etmişdir.

Alimlər belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, “dünyanı beynəlxalq mondialist-maliyyə oliqarxiyası idarə edir”. Bunun əsas səbəbi də ondadır ki, qloballaşma, iqtisadiyyatların dünyəvi integrasiyası əsrində heç kim heç kim güzəştə getmək istəmir, hər kəs aparıcı olmasa belə öz rolunu hər vəchlə qoruyub saxlamağa çalışır, lakin qloballaşma bu döyüşdə təbii ki, öz üstünlüyünü saxlayaraq qələbə çalır.

Qloballaşma, yuxarıda göründüyü kimi, çox vaxt nəzərə çarpmayan ölkələri ön plana çəkir. Belə anda “böyük” və ya “aparıcı” ölkələr öz mövqelərini itirməyə başlayırlar. Beləliklə də, müasir münasibətlər şəraitində qloballaşma avtomatik olaraq münaqişəli situasiyaların yaranmasını

istisna etmir. Deyilənlərin təsdiqi üçün, İraq ətrafında baş vermiş son hadisələri (mart-aprel 2003) misal göstərə bilərik: NATO-nun aparıcı üzvləri ABŞ-Böyük Britaniya və Fransa-Almaniya barrikadanın tamamilə əks tərəflərində yer aldılar. Eyni hərbi-siyasi və iqtisadi birlikdə olmaq qloballaşma şəraitində də bu və ya digər ölkənin milli, iqtisadi, siyasi və ideoloji maraqlarını istisna etmir. Qloballaşma şəraitində yerləşən hər bir ölkə şübhəsiz ki, birinciliyə, liderliyə can atacaqdır. Deyilənlərin sübutu kimi Avropa Birliyində AVRO amilinə və ya Şengen qaydalarına əsaslanmaq. İlk baxışda sərhədlər yoxdur və vahid valyutadan istifadə olunur. Lakin bu, yalnız ilk baxışdan belə görsənir. Həqiqətdə isə, “Avro”nun hər bir üzvü öz şəxsi maraqlarını unutmur və istənilən an birliyi tərk edə bilər. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf məntiqi qloballaşma şəraitində də bu cürdür. Bu hələ qloballaşmanın başlanğıcıdır. Bəs bəşəriyyəti gələcəkdə nə gözləyir?

Hazırda, maliyyə bazarlarının qloballaşması qabaqcıl sürətlə inkişaf edir. Bu, həm dünya iqtisadiyyatının müxtəlif sektorlarına, həm də planetin ən ucqar nöqtələrinə qoyulan kapitalın hərəkətliliyinin artmasında ifadə olunur. Kapitalın global hərəkəti üç əsas mənbədən ibarətdir. Birincisi, ticarəti mal və xidmətlərlə təmin edən (idxal-ixrac əməliyyatları) maliyyə-kredit axınları. İkincisi, bilavasitə xarici investisiyalar, üçüncüsü, qiymətli kağızlar – müəssisələrin səhmləri və s. Qeyd etmək lazımdır ki, digər dövlətlərə yardımlar, investisiya və kreditlər həmçinin kapitalın global hərəkət formasıdır. Onun əsas axınlarının yerdəyişməsi beynəlxalq birjaların, transmilli korporasiyaların fəaliyyət göstərdiyi beynəlxalq maliyyə

mərkəzləri tərəfindən həyata keçirilir. Bu mərkəzlərə indi Nyu-York, London, Tokio, Frankfurt, Paris, Sürix, Milan, Honkonq, Singapur və digər şəhərlər aid edilir.

Qloballaşma prosesi həm də onda ifadə olunur ki, getdikcə daha çox ölkə və iqtisadi sektor mal və xidmətlərin planetar miqyaslı bazarına cəlb olunurlar. Əvvəlki “Almaniyada istehsal olunmuşdur”, “İtaliyada istehsal olunmuşdur” və s. kimi etiketlər artıq demək olar ki, həqiqətə uyğun gəlmir. Mal özünün “milli simasını” itirir. Məhsulların böyük hissəsi çoxsaylı xarici filialları, tədqiqat kollektivlərini, subpodratçıları, müxtəlif ölkələrin kiçik bizneslərini vahid bir zəncirə bağlayan istehsal əlaqələri çərçivəsində hazırlanır. XX əsrin əvvəllərində Avropa bazarlarında mallar istehsalçı ölkənin indeksinə malik deyildilər, burada yalnız belə qeyd olunurdu: “Avropada” yaxud “Avropa Birliyində istehsal olunmuşdur”.

Bu və ya digər ölkələrə, yaxud korporasiyalara xas olan səciyyəvi hallar əvvəlki mənə və mahiyyətlərini itirməyə başlayıblar. Məs. XXI əsrin əvvəlində “Ceneral motors” firmasının “Le Mans” pontiak markalı avtomobilləri təkcə firmanın öz istehsalı və ABŞ realizasiya olmaqdan çıxdı. Onun lahiyəndirilməsi, istehsalı, reklamı və satışına hazırda ABŞ, Koreya Respublikası, Yaponiya, Almaniya, Tayvan, Singapur, İrlandiya, İngiltərə və Barbadosun bilavasitə aidiyyəti var. Bu da qloballaşmanın nəticələrinə konkret bir misal. Yaxud da, alman müəllifləri Martin və Şumanın qeyd etdikləri kimi, artıq bu gün valyuta ilə yanaşı 70000-ə yaxın müxtəlif qiymətli kağız sərəhədlərdə azad ticarət obyektləridir.

Təbii ki, bütün bu proses müasir beynəlxalq

münasibətlərdə vəziyyəti kökündən dəyişir. Qloballaşma ziddiyyətlərin silinməsinə yardım edir, bu qlobal prosesin hər bir iştirakçısı araqlarını həll etməyə çalışır, o, cəhd edir ki, ən yeni texnologiyaya malik olub başqalarını qabaqlasın.

Qloballaşma bununla vahidliyə və ahəngdarlığa can atır. Onun ürəyi olan iqtisadiyyat isə siyasət və mədəniyyəti öz ardınca aparır. Bu, 1995-ci ilin sentyabrında Amerikanın San-Fransisko şəhərində dünyanın bütün aparıcı dövlətlərindən olan alim, diplomat, biznesmen və hərbi xadimlərinin konqresində təsdiq edilmişdir. Konqresdə səslənən əsas fikir ondan ibarət idi ki, XXI əsrin “yeni sivilizasiyasına” doğru yol göstərən yeni “qlobal beyin trest”i yaradılır.

Bu “qlobal beyin trest”i, konqres təşkilatçılarının ideyasına görə, “Dünya ölkələri – qloballaşma bayraqlarını qaldırın!” devizi altında öz “manifest”i ilə müəyyən bir “ümumdünya qloballaşma internasionalı”nın yaranmasına təkan verməlidir.

Burada onlar artıq əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərirlər. Hər şey, o cümlədən ziddiyyətlər də arxa plana keçir. Və əgər kimsə unison getmirsə, kollektiv qeyd-şərtsiz hərəkət edir, ümumi qloballaşma marağı üstünlük əldə edir. Şübhəsiz, qloballaşma prosesində də liderlər və autsayderlər olacaq. Onlar hər zaman mövqelərin eyniləşdirilməsinə, bərabərləşdirilməsinə can atacaq və ümumdünya miqyasında dövlətlərarası münasibətlərin tarazlaşmasına baxmayaraq, bu yarış qloballaşmanın daimi peyki olacaqdır. Liderlər və geridə qalanlar olacaq, nəhayətdə liderlər geriləyənləri kənara ata biləcəklər. Qloballaşmanın bu təhlükəsini qabaqcadan görmək

vacibdir. Bu cür hadisə müxtəlif qitələrdə elit dövlətlərin, sənaye-texnoloji birliklərin yaranmasına gətirib çıxara bilər.

Müasir inkişaf göstərir ki, XXI ərin ortalarına doğru bu vaxtadək ənənəvi olan dövlətlər yox, məhz Çin Xalq Respublikası, Koreya Respublikası, Tayland, İndoneziya kimi dövlətlər liderlik əldə edəcək və ənənəvi olaraq həmişə inkişaf etmiş ölkələr sırasında olan ABŞ, Almaniya, Yaponiya da liderliyə doğru can atacaqlar. Bu yarışma, bir tərəfdən, qloballaşma məhsulu kimi sabitləşməyə, müasir münasibətlərdə balanslaşmaya yardım edə, digər tərəfdən isə qitələr və ölkələr arasında münasibətlərin soyumasına gətirib çıxara bilər. Bununla yanaşı, bu proses ona səbəb ola bilər ki, hər bir aparıcı ölkə öz fərdi hərəkət yolunu axtarmağa başlayar. Bunu məşhur amerika alimi U.U. Meyns bir daha təsdiq edir: “Elə bir an gələcək ki, Amerika öz yolu ilə gedəcək”. Bu, tamamilə mümkün və realdır.

Müasir dünyada hadisələri bu cür gedişi isə obyektiv olaraq dünya qloballaşmasının digər aparıcı oxlarını öz şəxsi yolları ilə getməyə sövq edəcəkdir. Burada da problem meydana gəlir – qloballaşma həqiqətən də ümumdünya sabitləşməsinin mərkəzinə çevrilmişdirmi, yoxsa o, yaxın ələcəkdə dünyanı görünməmiş kataklizmalara sürükləyəcəkdir? Həqiqətdə, bütün dünyəvi nailiyyətlərə yiyələnmiş ölkələr digər ölkələrə necə yaşamağı olduqlarını diktə edəcəklər. Belə bir situasiyada müasir beynəlxalq əlaqələrin rəvan, səlis inkişafı öz yerini sıçrayışlı inkişafa verəcək, bu da bəşəriyyət üçün gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxaracaq. Yaranmış situasiyada qloballaşma ölkə və xalqların işdə birləşməsinə yardım etməli, onları üstünlük dərəcəsinə görə ayırmamalıdır, bu halda dünya daha

təhlükəsiz və sabit ola bilər. Eləcə də, “super dövlətlər” avtomat gücünə, yaxud da dollar, Avro koməyilə digərlərinə öz sözlərini yeritməməli, onlara necə yaşamağı olduqları və hansı yolla getməli olduqları haqda göstərişlər verməməlidirlər. Bu şərtlər altında yalnız beynəlxalq hüquq, qloballaşmış dünyanın bütün iştirakçıları tərəfindən ona riayət olunması və BMT-nin rolunun, nüfuzunun qaldırılması aparıcı olmalıdır. Bu halda, XXI əsrdə özünün yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış qloballaşma müasir beynəlxalq münasibətlərdə global iqlimin yaxşılaşmasına kömək edə bilər.

Digər tərəfdən, qloballaşma və xüsusilə də, onun liderləri geridə qalanların itələnməsinə deyil, onların irəliyə, yuxarı səviyyələrə çəkilməsinə yardımçı olmalıdırlar. Bu da, öz növbəsində, dünya qloballaşmasında ziddiyyətlərin azalmasına, beləliklə də müasir beynəlxalq münasibətlərin sabitləşməsinə təkan verəcəkdir.

Son illərdə biz bütün bəşəriyyət üçün nəticələri nöqtəyi-nəzərindən hər birinin ayrı-ayrılıqda epoxal adlandırılı biləcəyi nəhəng hadisə və proseslərin unikal birləşməsinin şahidi olmuşuq. Dünya ictimaiyyətinin geosiyasi strukturunda və sosial-siyasi sistemlərin transformasiyasında baş verən dərin dəyişikliklər bir tarixi mərhələnin bitməsi və müasir dünyanın inkişafın keyfiyyətə yeni fazasına qədəm qoymasından danışmağa əsas verir.

Hazırkı mərhələnin səciyyəvi xüsusiyyəti təkcə post-sənaye dövründən informasiya dövrünə keçiddən ibarət deyil. Dəyişiklik prosesi iqtisadi sfera ilə yanaşı siyasi, mədəni və mənəvi sferalara da təsir göstərmişdir. Bütün

bunlar isə dünya ictimaiyyətinin yeni tipinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu proses və fenomenlərin ən ümdə göstəricisi qlobalaşmadır.

Qloballaşmanın elmi tərfi ölkələrin, xalqların və qitələrin həyatının bütün sahələrində obyektiv yaxınlaşma, beynəlmilləşmə və qarşılıqlı təsir prosesindən ibarətdir.

Qloballaşmanın əsas sahəsi beynəlxalq iqtisadiyyat sistemidir, lakin bu özü də bir sıra çətinliklərin daşıyıcısıdır. Çünki ölkələrin müxtəlif inkişaf templəri və imkanları olduğundan qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı nüfuz potensial risk, problem və münaqişə mənbəyinə çevrilə bilər.

Yeni mərhələdə elmi-texniki inqilab - müasir istehsalın bütün strukturunu və milyonlarla insanın həyat tərzini kökündən dəyişən mühüm qlobal amildir. İqtisadi inkişafın səviyyəsi, dövlətin dünya sistemində yeri onun intellektual potensialını, elmi-tədqiqat infrastrukturunu formalaşdırmaq imkanını, təhsil və peşə hazırlığına qoyduğu sərmayəni müəyyən edir.

Informasiya inqilabı – ölçüyə gəlməyən miqdarda informasiya axınları, ondan istifadə imkanları, bütün həyat proseslərinə, insanların şüur və davranışına təsirlə xarakterizə olunan qlobal informasiya məkanı yaratmışdır. Informasiya məkanı uğrunda mübarizə müasir geosiyasətin ən mühüm amillərindən biri olmuşdur.

Qloballaşma həmçinin mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların qarşılıqlı təsir və nüfuzunda, həyat tərzinin, insanların şüur və davranışlarının, təhsilinin və s. standartlaşdırılmasında ifadə olunur.

Qloballaşma ictimaiyyətin qarşılıqlı təsiri və inteqrasiyasının gücləndirilməsinin bir çox başqa tərəflərini

də özündə ehtiva edir: transmilli strukturların və beynəlxalq münasibətlərin iştirakçılarının – kilsə, BMT, regional ictimaiyyətlər, TMK, ictimai təşkilatların rolunun artırılması, insan haqqları və azadlıqlarının üstünlüyü, hüquqi normaların, sosial standartların universallaşdırılması və s.

Qloballaşma prosesini müəyyən edən bir neçə amili qeyd etmək olar:

- 1) *Istehsal-texniki* – istehsal həcmlərinin kəskin artması, onun həyata keçirilməsinin beynəlxalq formaları (TMK), mal və xidmətlərin, ehtiyatların və ideyaların daha əlverişli daxil edilməsilə sürətli yayılmasını təmin edən nəqliyyat və rabitə vasitələrinin keyfiyyətcə yeni səviyyəsi,
- 2) *Iqtisadi* – kapitalın görünməmiş təmərküzü və mərkəzləşməsi, vahid bazar məkanının formalaşmasına imkan yaradan, beynəlxalq xarakter qazanaraq milli sərhədləri keçən fəaliyyət çərçivəsinə malik təşkilat formaları,
- 3) *İnformasiya* – istehsal, elmi-texniki, ticarət məsələlərinin, ayrı-ayrı dövlətlər daxilində olduğundan pis olmayaraq operativ, vaxtında və səmərəli həllinə imkan yaradan işgüzar əlaqə vasitələrinin, iqtisadi, maliyyə informasiyaları mübadiləsinin kəskin şəkildə dəyişməsi,
- 4) Daha az xərclərlə yeni həllərin sürətlə tətbiq edilməsi üçün, müvafiq sahələrdə aparıcı xarici ölkələrin qabaqcıl elmi-texniki, texnoloji və kvalifikasiya dərəcələrindən istifadənin iqtisadi faydaları ilə təyin edilən *elmi-texnoloji*,
- 5) Adət və ənənələrin, sosial əlaqə və qaydaların

rolunun zəifləməsində, insanların territorial, mənəvi və psixoloji münasibətlərdə hərəkət etmə qabiliyyətini artıran, beynəlxalq miqrasiyalara təkan verən milli məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında özünü göstərən *sosioloji*,

- 6) Dövlət sərhədlərinin möhkəmliyinin zəifləməsində, vətəndaşların, malların və xidmətlərin, kapitalların hərəkət sərbəstliyinin asanlaşmasında ifadə olunan *siyasi*,
- 7) dünya ictimaiyyətinin gücünün birləşməsini, ehtiyatların konsolidasiyasını, müxtəlif sahələrdə fəaliyyətin koordinasiyasını şərtləndirən *ekoloji*. Müasir dövrün digər qlobal problemləri arasında o, qloballaşma prosesinə xüsusi təsir göstərir. Dünya təsərrüfat əlaqələrinin qloballaşma prosesi, regional səviyyədə iqtisadi fəaliyyətin genişlənməsini və intensivləşməsini, o cümlədən, ayrı-ayrı ölkələrin inzibati təhsilinin fəal miqyaslı qarşılıqlı beynəlxalq mübadiləyə cəlb edilməsini istisna etmir. Bir tərəfdən, bu planetar qloballaşmanı sürətləndirir, digər tərəfdən – qrup şəklində regional ayrılığının güclənməsinə, yeni ziddiyyətlərin yaranmasına və rəqabətin dərinləşməsinə imkan yaradan müəyyən maneə kimi çıxış edir.

I Mövzu

Qloballaşmanın mənbə və kökləri

«Qloballaşma» termini ilk dəfə 1983-cü ildə, müxtəlif korporasiyaların istehsal etdiyi fərqli məhsul bazarlarının birləşməsi fenomenini ifadə etmək üçün amerikalı alim T. Levit tərəfindən «Harvard Business Review» jurnalında işlədilmişdir. XX əsrin 90-cı illərinə qədər ABŞ konqresinin Kitabxanasının məlumatlar bazasında, adında «qloballaşma» sözünün istifadə edildiyi heç bir nəşrə, monoqrafiyaya və kitaba təsadüf etmək olmazdı. XX əsrin 90-cı illərinin başlanğıcında qloballaşmaya həsr olunmuş kitabların və məqalələrin sayı sürətlə artdı. «Qloballaşma» termini getdikcə daha çox məna kəsb edərək geniş yayılmağa başladı.

Buradan məlum olur ki, hazırki dövrə kimi qloballaşma proseslərinin məzmunu, genezisi və sonrakı inkişaf yolu kəskin siyasi və elmi diskussiyaların mövzusuudur. Belə kəskin müzakirələrin əsası hər şey ola bilər: qloballaşma nə deməkdir, nə vaxt başlayıb, ictimai həyatda başqa proseslərlə necə münasibətdədir, onun yaxın və gələcək nəticələri necə olacaq, mənbələri haradadır və s.;

Qloballaşmadan danışarkən bizim üzləşdiyimiz ilk problem, onun tərifı problemidir. Bu barədə elmdə heç bir məlumat yoxdur. Belə ki,

- Neomarksistlər hesab edirlər ki, «qloballaşma» termini, monopolist kapitalın və Amerika imperializminin dünyada iqtisadi bərabərsizliyi tam təsbit etmək və «dünya mərkəzinin» iri

inhisarları tərəfindən «periferiya» və «yarım periferiya» regionlarının və dövlətlərinin istismarı məqsədinə malik olan məqsədyönlü strategiyasını ifadə edir.

- *Realist paradiqmanın tərəfdarları* onu, soyuq müharibədə başda ABŞ olmaqla SSR-i üzərində Qərbin qələbəsinin nəticəsi və qalan dünyaya yeganə böyük dövlətin hegemonluğunun qanuni yayılma prosesi kimi «sivilizasiyaların toqquşması» mənasında başa düşür;
- *Neoliberallar* qloballaşma dedikdə, dövlətlər tərəfindən öz dar eqoist milli maraqlarının tədricən aradan qaldırılması prosesini və milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı nüfuz etməsinin, maliyyənin beynəlmiləlləşdirilməsinin, dünya iqtisadiyyatında ən iri TMK rolunun gücləndirilməsinin, milli mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq müəssisə və firmaların bilavasitə rəqabətinin artmasının nəticəsi olan «Mədəni ölkələr birliyi»-nin təşəkkülünü başa düşürlər.

Digərləri isə hesab edirlər ki, qloballaşma – kapitalın köçürülməsinin yeni asan yoluna, dünyanın yeni informasiya açılışına, texnoloji inqilaba və kommunikasiya yaxınlığı, planetar elmi inqilab, millətlərarası ictimai hərəkət, yeni nəqliyyat növləri, telekommunikasiya texnologiyalarının reallaşdırılması, beynəlmiləl təhsil əsasında, malların və kapitalların dövriyyəsinin liberallaşdırılmasının inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin sədaqətinə əsaslanan milli iqtisadiyyatların vahid ümumdünya sisteminə birləşməsidir.

Müasir şərtlər altında qloballaşma dedikdə nə başa düşülür:

- 1) Soyuq müharibədən sonra başlayan tarixi dövr (və ya vaxt);
- 2) İqtisadi, siyasi, ictimai və mədəni əlaqələrin intensivləşdirilməsi;
- 3) Maliyyə bazarlarının anarxiyası tərəfindən istiqamətləndirilən dünya iqtisadiyyatının transformasiyası;
- 4) Fəaliyyət göstərən bazarın güclü tendensiyalarının tamamilə məntiqi və zəruri kuliminasiyasını israr edən ortodoks ideologiya;
- 5) Çoxsaylı və sona qədər aydın olmayan ictimai nəticələri olan texnoloji inqilab;
- 6) Milli dövlətlərin qlobal həll tələb edən qlobal problemlərin (demoqrafik, ekoloji, insan haqları və nüvə silahının yayılması) öhdəsindən gələ bilməməsi;
- 7) Siyasi demokratlaşdırma proqramı ilə neoliberal iqtisadi proqramın kombinasiyası ilə təmin edilən Amerika dəyərlər sisteminin qələbəsi.

Müxtəlif yanaşmaları və fikirləri ümumiləşdirərək, qloballaşma fenomeninin izahının üç əsas üsulunu müəyyən etmək olar.

Qloballaşma fenomeni anlayışı. Tədqiqatçıların bir qismi qloballaşmanı, kifayət qədər dar mənada, yəni yeni texnologiyalar, xüsusilə də kompüter bazasında maliyyə-informasiya sahəsinin formalaşmasının obyektiv və keyfiyyətə yeni prosesi kimi anlayır və onun başlanğıcını 1990-cı illərlə əlaqələndirirlər.

Beləliklə, bu gün dünyada baş verən qlobal dəyişikliklərin iqtisadi əsası xüsusilə qeyd olunur. Lakin ayrı-ayrı müəlliflər qloballaşmanın müxtəlif aspektlərini, məs. təşkilati-idarə, iqtisadi, texniki, məkani və s. ayırırlar. Həqiqətən, daima artan miqyaslarda milli sərhədlərin üzərindən maliyyənin, texnologiyanın, kapitalın və əməyin yerini dəyişən şiddətli qlobal gücün təsiri altında minilliklərin hüdudunda bütün dünya ciddi iqtisadi və sosial dəyişikliklərin arenasına çevrilir.

5.1 İdeoloji yanaşma. Əsasən sol müəlliflər hesab edirlər ki, «qloballaşma» termininin tez-tez ifadə olunması qərb elitasının neoliberalizm əleyhinə etiraza təbliğatçı cavabı idi, yəni qloballaşma konsepsiyası transmilli korporasiyaların həmiyyətinin və Ümumdünya bankı (ÜB), Beynəlxalq valyuta fondu (BVF) və Ümumdünya ticarət təşkilatı (ÜTT) kimi beynəlxalq strukturların üstünlüyünün yeni ideoloji əsası kimi izah olunur, qloballaşma isə dünyanın Amerika siyasətinə tabe edilməsi ilə cəniləşdirilir.

Həmçinin sağ müəlliflər də, qloballaşma məfhumuna müxtəlif cür yanaşırlar. Onlardan bəziləri, məs. ABŞ- dəki xristian konservatorlar və ya müxtəlif ölkələrdəki millətçilər onu dünya müsibətlərinin təzahürü hesab edirlər. Digərləri isə onu, kapitalizmin bütün dünya üzrə təntənəli yürüşü kimi anlayırlar. Feministlərin bir hissəsi isə qloballaşmanın diskurslarını kişi üstünlüyünün və s. yaranması hesab edirlər.

Həqiqətən, müasir aləmdə qloballaşma, əsasən

zəngin və yoxsul ölkələr arasında uçurumun və bütün dünyada ictimai fərqlənmənin güclənməsinə gətirib çıxaran neoliberal iqtisadi prinsiplərə müvafiq olaraq reallaşdırılır. Qloballaşmanın yeni variantı siyasi dairədə də öz hakim mövqelərini təmin etməyə çalışan, iqtisadi və texnoloji cəhətdən daha çox inkişaf etmiş ölkələr üçün əlverişlidir. Buradan da tez-tez təsadüf edilən mülahizələr, yəni Qərb ölkələrinin xarici siyasətində insan haqlarının müdafiəsinin, insan haqlarının universallıq prinsipinin sarsılmasına səbəb olaraq və onların pozulma miqyasını genişləndirərək güc və ya güc vasitəsilə təhdid tətbiq etməklə, inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayışın daha rahat şərtlərini təmin etmək iqtidarında olan qloballaşmanın alternativsiz modelinin irəliləmə vasitələrinə transformasiyanın təhlükəli əhəmətlərini əhəmiyyətli dərəcədə nümayiş etdirməsi meydana çıxır.

5.2 Məsələnin tarixi. Analitiklərin çoxu qloballaşmada bir növ müasirləşdirmə prosesinin inkişafını, dünyanın sonrakı bir-birinə zidd inteqrasiya prosesinin müasir mərhələsini, tam bəşər mədəniyyətinin formalaşmasını görürlər. Bu yanaşmaya əsasən qloballaşma- dünyanın vahid qarşılıqlı əlaqəli iqtisadi, siyasi, mədəni məkan kimi mərhələli təşəkkül prosesidir. Yəni qloballaşma- hələ tarixin erkən mərhələlərində başlayan və yalnız bu gün ümumi olan prosesdir.

Qloballaşmanın ədəbiyyatda qeyd edilən başlanğıc müddətinin diapazonu həddən artıq böyükdür, o əsasən XVI əsrdən XX əsrə kimi dəyişir. Belə ki, R.Robertsonun fikrincə, qloballıq ideyası hələ

Polibianın vaxtında meydana gəlmiş və qloballaşma prosesi isə real olaraq XV-XVI əsrlər arasında başlamış və xüsusilə də 1870-ci ildən XX əsrin ortalarına kimi fəal surətdə inkişaf etmişdir. M.Çeşkovun dövrləşdirməsinə əsasən, qloballaşmanın pratarixini (protoqloballaşma-neolit inqilabından Osev dövrünə kimi), qloballaşmanın başlanğıc tarixini (qlobal birliyin yaranması-Osev dövründən Maarif dövrünə və birinci sənaye inqilabına kimi), qloballaşmanın öz tarixini (Son 200 ildə qlobal birliyin formalaşması) ayırmaq olar.

Nə üçün qloballaşmanın ilkin tarixinin məhz bu tarixi sərhəddi (XV-XV əsrlər) seçilmişdir? Çünki, bu dövr Avropanın ənənəvi cəmiyyət həddlarından tədricən çıxdığı, ənənə çərçivəsində « dairəvi orbita» üzrə hərəkətin dövriliyini pozduğu və radikal dəyişikliklərin digər sürətləndirilmiş- xətti ritminə keçdiyi vaxtda avropa möcüzəsi adlandırılan bir dövrdür.

Bunu XV əsrin sonlarından XVII əsrin əvvəllərinə kimi davam edən iqtisadi yüksəliş, mədəni (İntibah) və dini (Reformasiya) dalğalanmalar da göstərir. Avropalıların intellektual səviyyəsini radikal şəkildə genişləndirən böyük coğrafi kəşflər nəinki geniş əhatəli avropa ekspansiyasının və həmçinin avropa eyniyyətinin formalaşmasının əsasını qoydu. Məşhur filosof K.Yaspersin fəlsəfi görüşlərinə əsasən, XVI-XVIII əsrlər avropalılar üçün mədəniyyətin əsası, bizim baxışlarımızın və təsəvvürlərimizin ən zəngin mənbəyi oldu. Nəhayət ki, bu dövr prinsip etibarilə cəmiyyət həyatında digər rol və yeri olan yeni tip dövlətlərin-territorial-sülalə tipli dövlətlərin yaranması dövrü oldu,

hansılar ki, «dövlətlər-millətlər» çərçivəsində qloballığın yeni formasının -milli- əsasının artıq qoyulduğu vaxtda, böhran barəsində yalnız XX əsrin sonlarında söhbət gedirdi, ilk beynəlxalq (ilk öncə Avropa miqyasında) vestfal sisteminin əsasını qoydular.

Dövlətlərin yaxınlaşma prosesi şübhəsiz ki, bəşəriyyətin bütün tarixi boyunca baş vermişdir. Hələ XIX əsrdə tədqiqatçılar vahid fəza haqqında yazırdılar. Nümunə olaraq, İngiltərədə mexaniki toxuma dəzgahının meydana gəlməsi Hindistanda milyonlarla toxucunun iş yerlərini itirməsi ilə nəticələndi, Fransada isə respublika ideyasının yaranması hökmdarların taxt-tacını dağıtdı, Rusiyada dekabristlərin üsyanına səbəb oldu. Lakin dövlətlərin yaxınlaşma tempinin inqilabi cəhətdən sürətləndiyi yalnız iki dövr haqqında danışmaq olar:

1. XIX-XX əsrlərin sərhəddi: Bu dövrdə telefonun, paroxodun və konveyerin sayəsində, ticarətin və investisiyanın iri miqyasda genişlənməsi hesabına dünya qarşılıqlı yaxınlaşma mərhələsinə daxil oldu. Qloballaşmanın ilk mərhələlərinin R.Kobden və C. Brayt kimi nəzəriyyəçiləri bir çox iqtisadçılar və müəssisə sahibləri üçün əsaslı surətdə sübut edirdilər ki, sərbəst ticarət ümumdünya iqtisadi yüksəlişinə nail olacaq və qarşılıqlı asılılıq əsasında yaranan görünməmiş çiçəklənməyə əsasən xalqlar keçmiş nifaqları unudacaqlar. Müxtəlif münaqişələrə meyilli dünya birliklərinə qloballaşmanın təsir ideyası Norman Eynselin 1909-cu ildə nəşr olunmuş «Böyük illüziyalar» adlı kitabında dah çox inkişaf qazanmışdır.

Kitabda müəllif, dövlətlərin qarşılıqlı asılılığının

güclənməsi səbəbindən, məs. Böyük Britaniya və Almaniya ikinci ticarət partnyorları oldular, planetdə iri miqyaslı münaqişələrin yaranmasını qeyri-mümkünlüyünü sübut edirdi. Lakin, bu kitabın nəşrindən 5 il sonra dünyaya olan bütün ümidlər boşa çıxdı- XX əsrin 70-ci illərinə kimi qloballaşma prosesini donduran Birinci Dünya Müharibəsi başlandı.

2. 70-ci illərin sonu - İnformatikada, telekommunikasiyalarda qlobal fəaliyyətin çatdırılma vasitələrinin təkmilləşdirilməsində baş verən inqilab əsasında qloballaşmanın ikinci dəfə meydana gəlməsi. Son 30 il ərzində kompüterlərin ümumi sayının gücü hər 18 ayda iki dəfə 1991-ci ildən başlayaraq isə disklərin hər kvadrat santimetrində inyormasiyanın həcmi orta hesabla ildə 60 % artmışdır. İnformasiya çatdırılmasının dəyəri kəskin şəkildə azalmışdır, hal-hazırda iri həcmli informasiyalar telefon, optik kabel və ya radiosiqnallar vasitəsilə dünyanın hər nöqtəsinə ötürülə bilər. Bütün bunlar da iqtisadi yüksəlişə inqilabi sürətdə təsir edir.

Qloballaşmanın bu mərhələsinin xüsusiyyəti TMK-nın (transmilli korporasiya) çox böyük rolundan ibarətdir: dünyanın 75 –dən artıq ölkəsində nümayəndəlikləri olan şirkətləri çətinliklə milli şirkətlər adlandırmaq olar, lakin onların beynəlxalq siyasi prosesdə rolu getdikcə artmaqdadır, belə ki, belə korporasiyalar milli sərhədləri asanlıqla aşır və daha az inkişaf etmiş dövlətlərin əhalisi üzərində hakimiyyəti həyata keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada TMK-nın inkişafının digər bir xüsusiyyəti də ondan

ibarətdir ki, malların böyük bir hissəsi bu firmaların xaricdə olan filiallarında, adətən işçi qüvvənin daha ucuz olduğu Asiya dövlətlərində istehsal olunur. Bir çox ölkələrin strategiyası kapitalların və ticarət axınlarının bir yerdən başqa yerə köçürülməsi istiqamətində meydana çıxan bütün maneələrin aradan qaldırılması olmuşdur.

Beləliklə, dövlətlər ararsında integrasiya və yaxınlaşma üzrə tendensiyalar əvvəllər də, mövcud idi. İlk dəfə bu tendensiyalar daha çox qəti surətdə, XIX əsrin sonundan Birinci Dünya Müharibəsinə (1870-1914) kimi müddət ərzində yaranmışdır.

Qloballaşmanın ilk mərhələsinin texnoloji əsası rabitə sahəsində telefon və teleqrafın yaranması, qitələr və xalqlar ararsındakı əlaqələrdə dənizçiliyin rolu, dəmir yollarının, avtomobil yollarının tikintisi, daha sonra sənaye sahəsində konveyer istehsalı oldu və bütün bunların simvolu isə Amerika idi. Texnoloji tərəqqi birinci növbədə, qarşılıqlı iqtisadi asılılığın güclənməsində və ümumi dünya təsərrüfatının formalaşmasında təzahür edən iqtisadi tərəqqi ilə nəticələndi.

İqtisadi inkişafın daima güclənən beynəlmilləşməsini (qloballaşma) bu fakt da təsdiq edir ki, dünya ticarəti dünya istehsalına nisbətən daha çox inkişaf etmişdir, deməli, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin rolu ildən-ilə artmışdır. Bu aşağıdakı rəqəmlərlə təsdiq olunur: 1870-ci ildən 1917-ci ilə kimi dünya ticarətinin həcmi hər il orta hesabla 3.4 %, dünya istehsalının həcmi isə 2,1 % artmışdır. 1850-ci ildə 1914-cü ilə kimi dünya əhalisinin sayı 1,5 dəfə, beynəlxalq əmtəə dövriyyəsi isə

10 dəfə artmışdır. İqtisadi cəhətdən dünyanın aparıcı dövlətlərinin xarici ticarətdən asılılığı bu dövr ərzində 2,3 dəfə artmışdır.

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, malların ixracı ilə bərabər kapitalın da ixracı artmışdır. 1885-1900 illər arasındakı dövr ərzində dünya ticarətinin dövriyyəsi 2,1 dəfə, xarici investisiyalar isə - 2,3 dəfə artmışdır. 1901-1913 illərdə dünya istehsalı 40 %, dünya ticarəti - 62% , xarici investisiyalar isə - 100% artmışdır. Dünya ticarətinin və xarici investisiyaların artmasının müvəffəqiyyətinə isə, əksəriyyət dövlətlərin milli valyutasının sərbəst şəkildə konversiya edilməsi səbəb oldu. 1910-cu ildə belə ölkələrdə bütün dünya əhalisinin təxminən 90 % yaşamışdır. Malların və kapitalların dövriyyəsi, geniş yayılmış işçi qüvvənin miqrasiyası kimi sərbəst idi. Beynəlxalq turizm daha da inkişaf etmişdi. Bir dövlətdən başqa dövlətə getmək üçün viza, bəzən isə hətta pasport da tələb olunmurdu.

XIX əsrin 2-ci yarısından - XX əsrin başlanğıcına kimi müddət ərzində iqtisadi qloballaşma inteqrasiya proseslərinə digər sahələrdə də təkan verirdi. Məhz bu dövrdə ilk beynəlxalq hökumətlərarası (Ümumdünya poçt birliyi. Beynəlxalq elektrik rabitəsi birliyi) və qeyri-hökumət (Qırmızı Xaç) təşkilatları yarandı. Olimpiya hərəkətinin yüksəlişinə və Beynəlxalq İdman Federasiyasının yaranmasına səbəb olan beynəlxalq idman yarışları keçirilməyə başlandı.

Lakin qloballaşma əsasən siyasi sahədə daha çox meydana çıxırdı. Dünya ticarətinin ardınca dünya siyasətinin formalaşması başlandı. Dünyanın iqtisadi və ictimai inkişafı liberal siyasi ideologiyanın güclü təsiri

altında baş verirdi. Liberalizm milli və beynəlxalq səviyyələrdə iqtisadi azadlığın vacibliyini əsaslandırır və həm iqtisadiyyatda, həm də siyasətdə daha çox qarşılıqlı asılılığa və birləşməyə can atırdı.

Qloballaşma beynəlxalq əlaqələrə də birbaşa təsirini göstərdi. XIX və XX əsrin hüduqlarında müharibələrin və münaqişələrin qarşısının alınması, dövlətlərin sülh yolu ilə əməkdaşlığı, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi kimi məsələlərin müzakirə olunduğu bir neçə beynəlxalq konfranslar keçirildi. Getdikcə belə bir fikir geniş yayılırdı ki, iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı asılılığın nail olunan səviyyəsinin şərtlərində dünyanın əsas ölkələri arasında böyük müharibənin olması tədricən qeyri mümkün olur.

Lakin iqtisadi qloballaşma beynəlxalq əlaqələrin sabit və möhkəm sisteminin formalaşmasını, onun institutional təşəkkülünü olduqca qabaqladı. Bütün danışıqlara və xoş təkliflərə baxmayaraq, qlobal silahlı münaqişənin qarşısının alınmasının real mexanizmi yaradılmadı. «Böyük dövlətlər»- in qeyri-adekvat və ətraflı düşünülməmiş siyasəti, onlar arasında mövcud olan real və qeyri-təbii ziddiyyət

Birinci Dünya Müharibəsinə səbəb oldu. Beləliklə bu müharibə, qlobal integrasiyanın ilk mərhələsinin xüsusi yekunu oldu, bu mərhələyə xas olan daxili ziddiyyətə səbəb oldu.

Birinci Dünya Müharibəsi iki tarixi dövr - qlobal integrasiya və qlobal dezintegrasiya arasında ayırıcı sərhəd oldu. Lakin, müharibənin başa çatmasından sonra əvvəlki liberal integrasiya layihəsinin - universal beynəlxalq təşkilatın (Millətlər Liqası, 1919-1946)

yaradılması-reallaşdırılmasına cəhd olunmasına baxmayaraq, dünyanın ictimai-iqtisadi inkişafı əks istiqamətdə getdi.

Millətlər Liqasının digər səbəblərdən əlavə müvəffəqiyyətsizliyi onunla əlaqədar idi ki, 1920-1930 illərdə dünya iqtisadiyyatında dezintegrasiya tendensiyaları üstünlük təşkil edirdi. Dövlət yüksək gömrük tarifləri vasitəsilə, öz milli bazarlarını xarici rəqiblərdən qorumağa çalışırdı. Dünya ticarətinin və xarici investisiyaların inkişafı gerilədi, hətta bəzi dövrlərdə azaldı. Belə ki, 1929-1932 illər ərzində dünya iqtisadi böhranı nəticəsində, dünya sənaye istehsalı 20%, dünya ticarəti isə - 40 % azaldı. Birinci Dünya Müharibəsi ərəfəsində kapitalın ixracı, il ərzində orta hesabla 1 mlrd doll. çox, müharibədən sonrakı illərdə isə, cəmi 110-170 mln doll. təşkil edirdi. Sərhədlər nəinki yalnız mal və kapitallar üçün, hətta insanlar üçün də daha az açıq olurdu. Xaricə getmək üçün pasportlar və vizalar tələb olunurdu. Bəzi ölkələr (Almaniya, SSRİ və başqaları) öz vətəndaşlarının xaricə səfərlərini kəskin şəkildə məhdudlaşdırdılar. Hər tərəfdə xarici vətəndaşların işə düzəlmə şərtləri çətinləşdi. Nəticədə əmək miqrasiyası və beynəlxalq turizm azaldı. Dünyanın bir çox ölkələri qapalı avtarkiya iqtisadiyyatının yaradılmasına cəhd edir, öz milli valyutalarının konversiya edilməsini məhdudlaşdırırdılar, hansı ki, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin daha da zəifləməsinə gətirib çıxarırdı.

İkinci Dünya Müharibəsi dünya iqtisadiyyatının daha çox dezintegrasiyasına səbəb oldu. 1950-ci ildə dünyanın yalnız altı ölkəsi sərbəst konversiya edilmiş

valyutaya malik idilər. Bu da, xarici investisiyaya mane olduğu kimi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılması zamanı, beynəlxalq iqtisadi institutların-BVF, ÜB, ÜTT, UNİDO və s. köməyi ilə dünya iqtisadiyyatının stimullaşdırılması üzrə qəbul edilmiş tədbirlərə baxmayaraq beynəlxalq ticarətin inkişafına da mane olurdu. Qarşılıqlı iqtisadi asılılığın səviyyəsi, ayrı-ayrı ölkələrin beynəlxalq əmək bölgüsünə cəlb edilməsi uzun müddət XX əsrin başlanğıcına nisbətən daha aşağı vəziyyətdə qalırdı. Bununla yanaşı, dünya siyasi-ideoloji və ictimai-iqtisadi cəhətdən iki bloka parçalanmışdı.

Yalnız XX əsrin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq qloballaşma, dünya inkişafında üstün olan tendensiya çevrilir. Odur ki, minilliklərin sərhəddi qloballaşma kimi çətin fenomeni adekvat şəkildə təsvir etməyə imkan yaradan yanaşmaların intensiv konseptual axtarışlarının zamanına çevrildi.

§3 Qloballaşmanın zəminləri

Qloballaşma prosesini müəyyən edən bir neçə amili qeyd etmək olar:

- 1) *Istehsal-texniki* – istehsal həcmələrinin kəskin artması, onun həyata keçirilməsinin beynəlxalq formaları (TMK), mal və xidmətlərin, ehtiyatların və ideyaların daha əlverişli daxil edilməsilə sürətli yayılmasını təmin edən nəqliyyat və rabitə vasitələrinin keyfiyyətcə yeni səviyyəsi,
- 2) *Iqtisadi* – kapitalın görünməmiş təmərküzü və mərkəzləşməsi, vahid bazar məkanının formalaşmasına imkan yaradan, beynəlxalq xarakter

qazanaraq milli sərhədləri keçən fəaliyyət çərçivəsinə malik təşkilat formaları,

- 3) *İnformasiya* – istehsal, elmi-texniki, ticarət məsələlərinin, ayrı-ayrı dövlətlər daxilində olduğundan pis olmayaraq operativ, vaxtında və səmərəli həllinə imkan yaradan işgüzar əlaqə vasitələrinin, iqtisadi, maliyyə informasiyaları mübadiləsinin kəskin şəkildə dəyişməsi,
- 4) Daha az xərclərlə yeni həllərin sürətlə tətbiq edilməsi üçün, müvafiq sahələrdə aparıcı xarici ölkələrin qabaqcıl elmi-texniki, texnoloji və kvalifikasiya dərəcələrindən istifadənin iqtisadi faydaları ilə təyin edilən *elmi-texnoloji*,
- 5) Adət və ənənələrin, sosial əlaqə və qaydaların rolunun zəifləməsində, insanların territorial, mənəvi və psixoloji münasibətlərdə hərəkət etmə qabiliyyətini artıran, beynəlxalq miqrasiyalara təkan verən milli məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasında özünü göstərən *sosioloji*,
- 6) Dövlət sərhədlərinin möhkəmliyinin zəifləməsində, vətəndaşların, malların və xidmətlərin, kapitalların hərəkət sərbəstliyinin asanlaşmasında ifadə olunan *siyasi*,
- 7) dünya ictimaiyyətinin gücünün birləşməsini, ehtiyatların konsolidasiyasını, müxtəlif sahələrdə fəaliyyətin koordinasiyasını şərtləndirən *ekoloji*. Müasir dövrün digər qlobal problemləri arasında o, qloballaşma prosesinə xüsusi təsir göstərir. Dünya təsərrüfat əlaqələrinin qloballaşma prosesi, regional səviyyədə iqtisadi fəaliyyətin genişlənməsini və intensivləşməsini, o cümlədən, ayrı-ayrı ölkələrin

inzibati təhsilinin fəal miqyaslı qarşılıqlı beynəlxalq mübadiləyə cəlb edilməsini istisna etmir. Bir tərəfdən, bu planetar qloballaşmanı sürətləndirir, digər tərəfdən – qrup şəklində regional ayrılığının güclənməsinə, yeni ziddiyyətlərin yaranmasına və rəqabətin dərinləşməsinə imkan yaradan müəyyən maneə kimi çıxış edir.

§4 Qloballaşma problemləri

Əsas problemlərdən biri - kim qloballaşmadan fayda əldə edir - sualı ilə əlaqəlidir. Əslində imtiyazların əsas hissəsini zəngin dövlətlər və ya fərdlər əldə edirlər. Qloballaşmadan rifahın ədalətsiz bölgüsü, regional, milli və beynəlmiləl səviyyələrdə münaqişə təhlükəsi törədir.

Bəzi opponetlər, yoxsul dövlətlərin iqtisadiyyatının zəngin dövlətlərin iqtisadiyyatına nisbətən daha yüksək sürətlə inkişaf etməsini dəlil gətirərək, gəlirlərin qlobal konvergenziyasının mümkünlüyü barədə çıxış edirlər. Həqiqətən də, sürətli inkişaf Jənub-Şərqi Asiya ölkələrinin («Asiya pələngləri» adlandırılan) hansılara ki, Yaponiya, Koreya (cənubi), İndoneziya, Tayland və s. aiddir, kiçik bir qrupu üçün xarakterikdir, halbuki, iqtisadi cəhətdən ən az inkişaf etmiş ölkələr zəngin ölkələrə nisbətən inkişafın daha aşağı sürəti ilə fərqlənirlər. Onların qloballaşmadan əldə etdikləri fayda minimaldır.

Nəticədə gəlirlərin konvergenziyası və ya bərabərləşdirilməsi deyil, əksinə polyarizasiyası baş verir. Qloballaşma prosesində tez inkişaf edən ölkələrin zəngin dövlətlərin mühitinə daxil olduqları halda,

yoxsul ölkələr onlardan geri qalırlar. Bir halda ki, dövlətlər zəngin dövlətlərin birliyinə qoşulmağa cəhd edir və dünya istehsalında öz payı üçün onlarla mübarizə aparmağa hazırdır, bu halda beynəlxalq münaqişələr doğura biləcək gəlirlərdə artan uyğunsuzluq onlar tərəfindən narazılığa səbəb olur. Son 15 il ərzində əhalinin hər birinin sayına görə gəlir 100-dən artıq ölkədə, hər birinin sayına görə istehlak isə 60-dan çox ölkədə azalmışdır. Təxminən 150 mln. insan, Fransanın, Niderlandın və skandinaviya ölkələrinin ümumi əhalisinə bərabər əhali, Sovetlər Birliyinin süqutundan sonra səfalətə düşər oldu. İnkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan 4,4 mlrd. əhali arasında beşdən üçü minimum sanitar tələblərə uyğun olmayan şəraitdə yaşayır, üçdən biri normal içməli sudan əziyyət çəkir, beşdən biri ac qalır, təxminən yarısı isə, normal tibbi xidmətdən məhrum olur. Bununla əlaqədar olaraq, dünya iqtisadiyyatının qloballaşma prosesində mühüm problemlərdən biri, imtiyazların bölünməsi problemidir.

Digər problem isə, dünya səviyyəsində milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı asılılığı səbəbindən potensial regional və ya global qeyri-sabitliklə əlaqəli problemdir. Hər hansı bir ölkədə yerli iqtisadi dəyişmələr və ya böhranlar regional, hətta global nəticələrə malik ola bilərlər. Bu ehtimal nəinki nəzəri, hətta tam olaraq real xarakter daşıyır, bu da Asiyada, hələ 1997-ci ilin yayında Tailandda başlayan, sonra digər Cənub-Şərqi ölkələrə keçən və Cənubi Koreyaya kimi çatan maliyyə böhranını təsdiqləyir. Bu kimi təzahürlər qarşılıqlı əlaqəli iqtisadiyyatların həddən artıq zəifliyindən xəbər verir.

Beynəlxalq tənəzzül, ABŞ-da 30-cu illərdə Böyük tənəzzül dövründə baş verdiyi kimi, qloballaşmanın gedişatında yaranmış qarşılıqlı əlaqə və asılılığın parçalanmasına səbəb olur. Bunun nəticəsi olaraq, iqtisadi müharibəyə və ya hətta hərbi əməliyyata çevrilmə təhlükəsilə iqtisadi münaqişə yarana bilər.

Yaranan qloballaşmanın üçüncü mərhələsində mövcud olan problem, ayrı –ayrı ölkələrin iqtisadiyyatına nəzarətin milli hakimiyyətlərdən digər əllərə, həmçinin daha güclü dövlətlərə, çoxmillətli və ya global şirkətlərə və beynəlxalq təşkilatlara keçməsi təhlükəsidir. Bu səbəbdən, bəziləri qloballaşmanı milli müstəqilliyin parçalanmasına cəhd hesab edirlər. Bu səbəbdən qloballaşma, milli liderlərdə onun gücü qarşısında acizlik, gücsüzlük hissi, seçicilərdə isə – ona qarşı antipatiya hissi oyada bilər. Bu əhval-ruhiyyə asanlıqla proteksionizm şüarı ilə son millətçiliyə və ksenofobiya çevrilə və ciddi münaqişələr törədən ekstremist siyasi hərəkətləri gücləndirə bilər.

Bəzən qloballaşmaya iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə yüksək əmək haqqı ilə işsizliyi də aid edirlər. Lakin bu iddia, onların bir çoxunda işsizliyin aşağı norması və aşağı əmək haqqı olan dövlətlərdə onun yüksək səviyyəsi ilə təkzib edilir. Milli siyasət və texnoloji tərəqqi qloballaşmanın amillərinə nisbətən, fəaliyyətin daha mühüm determinantlarıdır.

Qloballaşmanı həm də bəzi ölkələrin ictimai rifahı üçün yaranan təhlükə ilə əlaqələndirirlər, baxmayaraq ki, bu sahəyə digər amillərin - vergi siyasətinin və demoqrafiya tendensiyaalarının əhəmiyyətli dərəcədə

təsiri vardır. Lakin bu faktı da inkar etmək olmaz ki, son zamanlarda bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə orta təbəqənin faiz nisbəti azalır. Hər iki halda qloballaşma adətən, bu və ya digər dövlətlərin milli siyasətində baş verən müvəffəqiyyətsizliyə bəraət qazandırmaq üçün istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi aspektlər qloballaşmanın nəticələrinin yalnız bir komponentidir, hansı ki, böyük risklərlə, potensial məsariflərlə və hətta qəzanın mümkünlüyü ilə əlaqədar nəticələrə və qeyri-iqtisadi xarakterə malikdir. Bu sahələrdən biri, qloballaşma proseslərinin münaqişələrin yaranmasına səbəb olduğu təhlükəsizlik sahəsidir. Digər bir sahə-yerli hadisələrdən iri miqyaslı hadisələrə çevrilə bilən və hətta aradan qaldırılmağı təqdirə qəzaya səbəb ola bilən siyasi böhranlardır. Üçüncü sahə kimi ekologiyanı və səhiyyəni qeyd etmək olar. Qlobal qarşılıqlı əlaqələr həm də məs. iqlimin ümumi qızması və dəyişməsi, böyük miqyaslı epidemiyalar ilə əlaqələndən qlobal ekoloji fəlakətlərlə də nəticələnir.

Müasir dünya birliyinin daha bir neqativ - «İkiqat standartlar» adlanan təzahüründən danışmamaq olmaz. Bu təzahür - dövlətlərin inkişaf edən qarşılıqlı asılılığının birbaşa nəticəsidir.

Qloballaşmanın inkişaf etmiş prosesləri antiqlobalistlərin qloballaşmasının əleyhdarlarını həvəsləndirdi.

Bəziləri yuxarıda qeyd edilən qloballaşmanın çoxlu sayda neqativ nəticələrinin mövcudluğu səbəbindən, dünyada antiqlobalistlərin hərəkəti başlandı. Onlardan bəziləri özlüyündə dövləti-cəmiyyətdə əsas qüvvə hesab edərək tamamilə

qloballaşmaya qarşı çıxır, digərləri Amerika şərtləri, Amerika həyat tərzinin təbliğatı, Amerikanın kütləvi mədəniyyəti ilə razılaşmama haqqında çıxış edirlər.

Antiqlobalizm ilk dəfə 1994-cü ilin aprel ayında, subkomandant Markosun Çiapas ştatında Meksikanın cənubunda hind üsyanı qaldırdığı vaxta təsadüf edir. Mexiko universitetində o fəlsəfə fakultəsini bitirmiş, nasir və tərcüməçi kimi qeyd edilmiş, vətəni tərk edərək bir neçə il San-Fransiskoda proqramçı kimi fəaliyyət göstərmiş, daha sonra həyatını qaydasına salaraq əlinə silah almış və əsas bazası Lakandon meşəsi olan öz partizan rayonunu qalan aləmdən ayırmışdı.

Markosun planetin çox və ya az dərəcədə məşhur olan insanlarına ünvanlanmış ilk açıq ərizəsi və məktubu sol tərəfin sevincinə səbəb oldu. Partizan TMK imperiyasını ölümə məhkum edir və dördüncü dünya müharibəsinin getməsinə (üçüncü SSRİ-nin süqutu və sosializm düşərgəsinin məhv edilməsi ilə başa çatdı), bəşəriyyətə qarşı beynəlxalq təşkilati cinayət xarakteri daşıyan və onun qanuni mühafizəsi ilə TMK-nın açılmasını təsdiq edirdi. Dünyanın əksəriyyət ölkələrinin hakimiyyətinin, hərbi rəhbərliyinin, xüsusi xidmətlərinin və kütləvi informasiya vasitələrinin yuxarıda qeyd edilən təhrikçi müharibənin əlində oyuncaq olduğu üçün, bu müharibə vətəndaş və partizan müharibəsi hesab edilir. İspaniyada keçirilən birinci dəstək qurultayında bu və ya digər qruplarla birgə beş min könüllü iştirak edirdi. Sapatist xilaskar ordusu (Sapata-1917-ci il vətəndaş müharibəsi dövrünün milli qəhrəmanı) tezliklə sübut etdi ki, o vuruşmağı bacarır.

Hakimiyyətin 70 minlik ordusuna və ABŞ-ın

təsirinə baxmayaraq, onun tərəfindən işğal edilmiş rayon muxtar olaraq qalırdı. 2001-ci ilin aprelində Markos öz gücünü və qətiyyətini nümayiş etdirərək, Mexikoya sülhməramlı yürüşə başçılıq etdi. Bu yürüşə rejissor Oliver Stoun, nobel mükafatı laureatı Xose Samaranqo, vəfat etmiş prezident Mitteranın həyat yoldaşı, «Mond Diplomatik»-in redaktoru İqnasio Ramone, bir neçə müasir yazıçı və həmçinin Markes və Avropa parlamentinin bir neçə deputatı qoşuldular. Bu dəstədə Markos Meksika paytaxtında üç yüz min nəfərdən ibarət mitinq təşkil etdi və kompromisslə qane olmayacağını bəyan etdi. Bununla da, Çiapasa geri yola düşdü.

Müharibə və siyasətlə yanaşı, subkomendant hind folklorunu öyrənir və şeirlər yazırdı. 90-cı illərin ortalarında sonradan antiqlobalist olan şəxslər özlərini məhz Markosla assosiasiya edirdilər.

1996-cı ildə sapatistlərin təşəbbüsünə əsasən, ədalətli və mədəni sülh quruculuğu üçün mübarizə aparan hərəkət və təşkilatların nümayəndələrinin iştirakı ilə ilk görüş keçirildi. 1998-ci ildə isə, Qlobal xalq hərəkəti- vətəndaş təşəbbüslərinin və ictimai hərəkətin geniş qeyri-formal və desentralizasiya edilmiş ittifaqı yaradıldı. 1998-ci ilin mayında müxtəlif ölkələrdə ilk əlaqələndirilmiş hərəkətlər başlandı. Birminqem və Cenevrədə müvəffəqiyyətli etiraz aksiyalarının nəticələrindən sonra, ÜTT, BVF, ÜB-nin, Böyük Səkkizlik dövlətlərinin hökumətlərinin bütün sonrakı görüşləri qloballaşma əleyhdarları tərəfindən fəal müdaxilə ilə müşayiət olunurdu. 1998-ci ilin 18 iyun tarixində-kapitalizm əleyhinə Ümumdünya karnavalı

dünyanın 40-dan artıq şəhərində keçirilmişdi.1999-cu ilin 30 noyabr tarixi- Sietldə keçirilən Ümumdünya Ticarət Təşkilatının sammiti nümayişlərlə sarsındıldı və demək olar ki, dağıldı. Bu 70-ci illərin əvvəllərində ABŞ-da baş verən daha fəal və kütləvi etirazlar, çoxdan gözlənilən birbaşa əməliyyat hesab olunurdu: Əlahiddə dəstə kimi çıxış edən anarxistlər, «Makdonalds» və s. kimi iri şirkətlərin ofislərini darmadağın etdilər. 2000-ci ilin 16 aprelində Vaşinqtonda BVF və VB qarşı kütləvi çıxışlar baş verdi. Nümayişlərdə təxminən 20 min nəfər iştirak edirdi.2000-ci ilin 1 may tarixi - kapitalizmə qarşı ümumdünya mübarizə günü.Londonda və Parisdə antiqlobalistlər, Ümumdünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun binaları yanında iğtişas törətdilər.2000-ci ilin 11 sentyabr tarixi – Melburn Beynəlxalq iqtisadi forumun növbəti görüşündə minlərlə adamdan ibarət etiraz aksiyaları, nümayişçilər bir daha forumun keçirildiyi yerə olan bütün giriş yollarını kifayət qədər uğurla bağlamağa çalışdılar.2000-ci ilin payızında Praqada, antiqlobalistlər dünya oliqarxlarının iclas keçirdikləri binaya daxil olmağa müvəffəq oldular və bunun nəticəsi olaraq, sonuncular da həmçinin gözyaşardıcı qaz udmağa məcbur oldular. Və nəhayət - Genuya, 2001-ci il. Burada artıq 200000 antiqlobalist toplanmışdı!

Ayrı-ayrı «Qəddarlar»a qarşı daima şəxsi kampaniyalar keçirilir. Bunlar arasında daha müvəffəqiyyətli Nike ilə olan mübarizə idi və bunun nəticəsində firma əməyin köləcəsinə şərtlərini və özünün Malaziyada olan, firmaya əsas gəlir gətirən 12 yaşlı işçilərinin cüzi əmək haqlarını yaxşılaşdırdı. Hal-

hazırda, öz zavodlarının birində keçirilən tətilin yatırılması üçün quldur dəstəsi tutmaqda günahlandırılan «Koka-Kola» şirkətinə qarşı mübarizə, həmçinin məhkəmə mübarizəsi aparılır.

Bankir sammitlərilə yanaşı, müntəzəm surətdə alternativ forumlar keçirilir. Onlardan ən əhəmiyyətli - Braziliyanın Porto Aleqrosunda olan «Antidavos»-dur. İlk görüşdən sonra mətbuat təsdiq edirdi ki, «xəstə utopistlər» ikihakimiyyətlik üsullarının həyata keçirilməsini müzakirə etdilər və bütün dünya üzrə «qeyri-sabitliyin genişlənməsi» təcrübə mübadiləsi etdilər.

Hal-hazırda mövcud olan ən böyük antiqlobalist layihələri:

Avropa

«*İnsanların global fəaliyyəti*»: - 1999-cu ildə hamıdan əvvəl özü haqqında məlumat verdi, Londonda və bütün dünya üzrə baş verən müntəzəm toqquşmalarla məşhurdur, «Şirkətləri təqib edək» bülleteni dərc edir;

«*Attak*» - Böyük intellektuallar, öz şəxsi traktoru ilə «Makdonalds» ları darmadağın etməklə məşhurlaşan Fransız fermeri Joze Bovenin və Yer kürəsinin əhalisinin əksəriyyətini lazımsız bir yük kimi məhv edən TMK-nın təsvir olunduğu «Luqanonun hesabatı» romanında zülmət gələcəkdən xəbər verən yazıçı Syuzen Corcun rəhbərliyi ilə. İlk növbədə «üçüncü dünyanın» bütün borclarını ləğv etməyi və birja möhtəkirlərinin üzərinə

bütün «dünyada» həyat səviyyəsini bərabərləşdirməyə imkan yaradan vergilər qoymağı tələb edir. (Nobel mükafatı laureatı, iqtisadçı Tobinin layihəsi);

« *Ya Basta* » - Hərəkətin ordunu xatırladan, hətta öz uniforması olan ən mübariz dəstəsi. «Yabastçılar» olan qatarın sərhəddə saxlanıldığı təqdirdə, onlar həm qatarı, həm də vağzal zəbt edirlər və «sərhəddi ləğv edirlər»;

ABS

“*Antikapitalist bloku*”, Tərkibində anarxistlər üstünlük təşkil etdiyi üçün o, tez-tez «qara blok» adlandırılır;

Radikal ekoloqlar hesab edirlər ki, «İnkişaf edən istehlak cəmiyyətini» istər-istəməz gözləyən ümumi ekoloji qəzanı yalnız bazar əleyhinə inqilabın köməyi ilə aradan qaldırmaq olar. Onların rəhbəri Ralf Nayder və nəzəriyyəçi Myurrey Bukçin gənclər arasında çox məşhurdurlar.

Maoist internasional, bütün ölkələr üçün «əmək və ödəniş standartları»-nı təcili və zorakı yolla düzəltməyi və beynəlxalq korporativ hakimiyyəti «xalq sosializmi» ilə əvəz edərək devirməyi tələb edən.

«*Redskins*», yəni irqçilikdən uzaq olan və sinfi

ədaləti bərpa etməyə çalışan qırılmış başlı gənc dəstələrin bir hissəsi;

«*Xaktivist*», xakerlər birliyi, sonuncu Davos forumu ərəfəsində onlar tərəfindən bütün iştirakçıların kredit kartlarının nömrələri Bill Qeyts və Klinton daxil olmaqla, leqallaşdırılmış və bu da bank sahibləri arasında əsl çaxnaşmaya səbəb olmuşdu.

Nüfuzlu və çoxtirajlı qəzetlər arasında «Mond Diplomatik» və «Nyu-Left revyu» (Fransa) antiqlobalist qəzetlər hesab olunur.

Antiqlobalistlərin minimum programı:

- İnkişaf etmiş və keçmiş kommunist ölkələrinin borclarının ləğv edilməsi;
- Beynəlxalq kreditin, müstəqilliyi məhdudlaşdıran şərtlərin irəli sürülməsini qadağan edən yeni qaydalarının işlənib hazırlanması;
- BVF-nu və Dünya Bankını, demokratik əsasda qurulmuş, bütün iştirakçı-ölkələrə eyni dərəcədə hesabat verməli olan regional bankların sistemi ilə əvəz olunması;
- Beynəlxalq maliyyə institutları ictimai xarakter daşıdıqları üçün, ictimai marağın və xüsusi mənfəətin bölünməsinin vacibliyi – ümumi pulun bir sentini, bir qəpiyini belə xüsusi sektora vermədən;
- Qərbə alternativ olan sivilizasiyanın ləğv olunmasından imtina;

- Maliyyə möhtəklərinin üzərinə vergi qoymaq;
- Asılı iqtisadiyyatlı ölkələrdə əmək haqqının artırılması.

II Mövzu. Qloballaşma dövrünə qədərki dünya siyasəti.

Sivilizasiyanın inkişafı müxtəlif inkişaf pillələrində yerləşən qitələrin, dövlət və millətlərin əlaqəsini özündə ehtiva edir. Bu dövlətlərə qeostrateji və milli məsələlərinin həllindən asılı olaraq aşağıdakı təsnifatı vermək olar :

1. Hegemon dövlətlər, öz maraqlarını dünyanın hər bir yerində müdafiə etmək imkanına malikdirlər. Hegemon dövlətlər özlərinin və müttəfiqlərinin maraqlarını nəzərə ala biləcək və dünyada qabaqcıl mövqeyə malik olmaq üçün siyasi, iqtisadi, hərbi, ideologi potensiala malik olurlar. Keçən əsrlərdə bu rola Roma, Osmanlı, Britaniya, Almaniya, ABŞ, SSR imperiyaları iddia edirdilər. İndiki dövrdə isə belə hegemon dövlət rolunda ABŞ çıxış edir.
2. Nəhəng dövlətlər: bu dövlətlər niinki qonşu regionlarda həttdə dünyanın əsas regionlarında maraqlara malik olurlar. Nəhəng dövlətlərin potensialı onlara öz maraqlarını müdafiə etməyə kömək edir və bu digər dövlətlərin onların və müttəfiq dövlətlərin maraqlarlarına hörmət edilməsinə gətirib çıxardır.
3. Regional dövlətlər: bu dövlətlər onların sərhədlərinə qonşu olan rayonlarda maraqlara malik olur. Bu dövlətlərin potensialı yaxınlıqda olan proseslərə təsir göstərməyə imkan verir. Lakin iqtisadi, siyasi, hərbi gücün kifayət qədər olmaması sərhədlərdən uzaqda olan proseslərə dərinədən qarışmağa imkan vermir.

Bu tip dövlətlərər Rusiya, Almaniya, Tqrkiyəni aid etmək olar.

Dövlətlərin bir sıra proseslərə nəzarət etməsi dünyada sabilliyin saxlanılması üçün zəruridir. Müasir dövrdə bunu **güc balansı** adlandırılır. Güc balansı bir sıra əsaslar nəticəsində qurulur:

- biopolyar əsas (dünyada və ya onun bir sıra regionlarında hegemon olan dövlətlər arasında bərabərlik)
- unipolyar əsas (bu zaman bir hegemon dövlət dominat olur)
- polipolyar əsas (ümumi bərabərliyi sığortalayan bir neçə güc və təsir mərkəzləri vardır)

Bu balansın pozulması sabilliyin pozulmasına gətirib çıxardır. Bizim əsrin II hissəsinin tarixi dünyada olan qanun qaydanın dəyişilməsinin nəticələri haqqında danışmağa imkan verir.

§1 Dünya idarə üsulu sistemləri.

Vestfal sistemi dünyada mövcud olan ilk qayda sistemlərindən biridir. O, hüquqi cəhətdən 1648ci ildə Avropada mövcud olan 13 illik müharibənin sona çatması ilə əlaqədar olan sənədin imzalanması ilə rəsmiləşib. Onun əsas prinsipini dövlətlərin müəyyən sahələr üzərində tam suveren olması təşkil edirdi. Bu o demək idi ki, nəzarət altında olan dövlətdə tam suveren gücün (adətən mpnarxın) hakimiyyətindən başqa başqa bir hakimiyyətdən söhbət belə gedə bilməzdi. Dövlətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələr

əsasən “ əməkdaşlıq-rəqabət-neytrallıq ” prinsipi əsasında inkişaf edirdi. Faktiki olaraq bu, güc mənbələri olan və maraqlara sahib olan tanınmış dövlətlərin olmasını bir daha sübut edirdi. Güc mənbələrinə kiçik dövlətlər aid olunurdu. Gəldikcə dövlətlər arasındakı hüquq sistemlərinin yaranmasına şərait yaranırdı. Vestfal sistemi Fransa inqilabına qədər mövcud olmuşdu. Daha sonra Napoleonun apardığı müharibələr Avropada olan vəziyyətin dəyişməsinə səbəb oldu.

1813-cü ildə Napoleonun məğlub olması qalib dövlətlər tərəfindən yaradılan – Vyana sisteminin yaranmasına gətirib çıxartdı. Bu sistem 1815-ci ildə Vyana konqressində hüquqi cəhətdən rəsmiləşdi. Bu sistemin əsas ideyası Avropada təhlükəsizliyi təmin etmək üçün dövlətlərin sərhədlərinin paylanması və bir sıra dövlətlərdə sərhədlərin bağlanması idi. Nəhəng Avropa dövlətləri (İngiltərə, Avstriya, Fransa, Rusiya, Prussiya) qanunu pozan dövlətə daxil olaraq avropa monarxiyalarının stabilliyini və dövlət sərhədlərinin sığortalaya bilərdilər.

Üçlər ittifaqının müharibəni uduzması Ici Dünya Müharibəsinin sonunu rəsmiləşdirən Versall sülh konfansı yaranan Versal sisteminin formalaşmasına gətirib çıxartdı. Yeni dünya qayda qanunu yeni güc mərkəzlərinin yaranmasını (Yaponiya, ABŞ) özündə birləşdirir. Bu sistem millətləri suverenliyin legitim subyekti olaraq rəsmiləşdirdi. Daha sonra daima fəalliyətdə olan orqan olan – Milltlər Cəmiyyətinin formalaşdırılması qərara alındı. Bu orqanın əsas funksiyası dünyada sülhü qorumaq idi. Bu sistemə son II Dünya Müharibəsinin başlaması ilə gəldi.

Hitlerin “Yeni sistemi” ABŞ, İngiltərə, Fransa, SSR

orduları nəticəsində dağıldı. Biopolyar Potsdam sisteminə start verən sülh müqaviləsi bağlandı. Bu müqavilə Yaltada bağlanan hər iki təsir sistemin təsir dairələrini müəyyən edən müqaviləni daha da möhkəmlətdi. Hər iki hegemon dövlət (ABŞ və SSR) təsir dairələri daxilində bir birilərinin hüquqlarını tanımağı öz üzərlərinə götürdülər.

1944cü ildə dünyada yeni qayda-qanunu müəyyən edən beynəlxalq orqan – BMT yarandı. Nüvə silahının meydana çıxması güc balansını sual altında qoydu. ABŞ doktrinası SSR və onun müttəfiqlərinə Qərbi Avropa və Asiyada mövcud olan “status quo” nu dəyişə biləcək qüvvələri dəstəkləməyə imkan vermirdi. SSR doktrinası da əlbəttə ki, öz təsir dairəsində olan sosialist dövlətlərinə bu qaydaları ABŞa qarşı tətbiq edirdi. Avropanı bölən Berlin divarı “soyuq müharibə”nin simvoluna çevrildi.

Varşava müqaviləsinin və SSRnin dağılması Potsdam sisteminin sonuna gətirib çıxartdı. SSRnin qeosiyasi varisliyi uğrunda münaqişə başlandı. Dövlətlərin öz ərazilərində tam suverenliyi sual altındadır. “məhdud suverenlik ” , “ beynəlxalq hüququn üstünlüyü və insan hüquqlarının yerinə yetirilməsi” kimi prinsiplər yarandı. İraqda və Yuqoslaviyada olan müharibələr əsasən bu prinsiplərin pərdəsi arxasında həyata keçirilirdi. Bu o, deməkdir ki, heç bir dövlət ABŞ başda olmaqla “dünya birliyi” qarşısında təhlükəsiz hesab edə bilməz. Dünyada mövcud olan vəziyyət ABŞın rəhbərliyi ilə mövcud olan unipolyar sistemin yaranmasına gətirib çıxardır. Yeni güc mərkəzlərinə Avropa, Çin, Yaponiya iddia edirlər. Yeni dünya qaydalarına uyğun gəlməyi istəməyən dövlətlər nüvə silahına malik olmağı üstün hesab edirlər.

Dünyada baş verən qaydalar qloballaşma

prosesslərinin intensivləşməsi fonunda qurulur.

§2 Qloballaşmanın mərhələləri.

Müharibədən sonrakı dövrdə dünyada 2 təzadlı tendensiyanı: (inteqrasiya və mərkəzləşdirilmiş) özündə birləşdirdən dövr yarandı.

İnternasionallaşma 2 tendensiyada özünü göstərir: qloballaşma və regionlaşma. Bu nöqteyi nəzər cəhətdən XX əsrin II yarısını iki mühüm mərhələyə ayırmaq olar.

Birinci mərhələ özündə 40cı illərin ortasından başlayaraq 70ci illərə qədər olan müddəti əhatə edir. Bu dövr üçün xarakterik olan cəhətlər: müstəmləkələrin dağılması və çoxlu sayda müstəqil dövlətlərin yaranması. Yeni müstəqil dövlətlərin yaranması inteqrasiya prosesslərini sürətləndirdi və Şərqi və Qərbi ilə bərabər qüvvəyə malik olmasını vurğuladı.

İkinci mərhələ 60cı illərin ortasından 70ci illərə qədər davam elədi. Bu mərhələ ərzində mərkəzləşmə tendensiyaları üstünlük təşkil edirdi. Şərqi və Cənubi- Şərqi Asiya dövlətlərinin iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişafı ilə əlaqədar olaraq dünya dövlətləri arasında mövcud olan assimetriya aradan qalxdı. Estafetanı Qərbdən götürən Şərq qərbi aləmində baş verən prosesslərə müdaxilə edə biləcək enerji generatoruna çevrildi. Mərkəzləşmə tendensiyanın üstünlükdə olması o demək deyildi ki, bu dövr ərzində mərkəzdən qaçma tendensiyası yox olmuşdur. Buna sübut olaraq 80cı illərin sonu 90cı illərin əvvəllərində Yuqoslaviya, Şərq blokunun və SSRnin dağılması oldu. Lakin bütün bu prosesslər böyük dəyişikliklər gətirmədi. İqtisadi, texnoloji, informasiya qloballaşma,

universallaşma, internasionallaşma sürət yığmağa başladı.

Dənizçiliyin və dəniz kommunikasiyalarının inkişafı dünya siyasətində dəniz dövlətlərini qabaqcıl yerlərə itələyərək, onlara qitə dövlətləri üzərində üstünlük qazanmağa imkan yaratdı. İnkişafın stimullarından biri də Avropadan Hindistana və Şərqi Asiyaya yolların axtarılması oldu. Təsadüfi deyil ki, türk ordularının şərqə yolu bağlayan zaman onların diqqəti Atlantikaya yönəldi. Coğrafi kəşflər iqtisadi-sosial sahədə böyük müsbət dəyişikliklər elədi.

Kəşflər və yeni ticarət yollarının mənimsənilməsi nəticəsində ticarət dünyavi xarakter aldı. Avropa qitəsi sahəsində mövcud olan kapitalist münasibətlər digər regionlara da yayıldı. Ticarət yollarının Aralıq dənizindən, Atlantik sahəsinə keçməsi bir sıra dövlətlərin iqtisadiyyatına güclü zərbə oldu, amma digər dövlətlərin iqtisadiyyatı çiçəklənməyə başladı. Coğrafi kəşflər dünya məkanının avropa dövlətləri tərəfindən mənimsənilməsinin, millətlərin emmiqrasiasının, yeni xalqların və dövlətlərin yaranmasının, avropa kolonial imperiyalarının yaranmasının başlanğıcı oldu. Komminikasiyanın və nəqliyyatın inkişafı avropa sivilizasiyasının genişlənməsinə təkan verdi.

XIX cu əsrdə dəmir yollarının inkişafı nəticəsində yeni imkanlar yarandı. Dəmir yolu nəqliyyatının inkişafı Almaniya, ABŞ, Rusiya kimi dövlətlərin yaranmasına səbəb oldu.

Dünya məkanının “bağlanmasına” səbəb olan hadisələr Sueyş və Panama kanalının tikilməsi oldu. Əgər Sueyş kanalı Aralıq dənizini Sakit okean ilə birləşdirirdisə, Panama kanalı Atlantik okeanından Sakit okeanına olan məsafəni qısaltdı.

Yer səthində olan su və quru sahələrini fəth etdikdən sonra insanlar kosmik fəzanın öyrənilməsinə qalxdılar. Aviasiyanın inkişafı dünya birliyinin strukturunda dəyişikliklər yaratdı. Aviasiyanın inkişafı hərbi-siyasi nöqtəyi cəhətdən fiziki maneələrin qarısını almağı asanlaşdırdı.

Nüvə silahlarının istehsalı və onların dünyanın istənilən nöqtəsinə çatdırılma qabiliyyəti dövlətlərinin təhlükəsizliyinə qorxu elementinə çevrildi. Sakit və Atlantik okeanları ABŞ-ı mühasirəyə alan nəhənglər olmaq rolundan əl çəkдилər.

Müasir dövrdə hərbi-siyasi nöqtəyi nəzərdən kosmos quru və su səthi ilə bərabər vacib əhəmiyyət kəsb edir. Mərkəz və kənar rayonlar, dəniz və quru dövlətləri arasında münasibətlərdə kardinal dəyişikliklər baş verir. Sahə üzərində nəzarətin yeni formaları yaranır. Müasir texnologiyanın daxil olma qüvvəsi bütün mövcud baryerlərin nüfuzunu aşağı salır.

Bu nöqtəyi nəzərdən “Avropa qitəsini idarə edən bütün dünyanı idarə edir” formulu özünü doğrultmur.

Bu gün dünya birliyinin infrastrukturunun yaranmasından danışmaq olar. Şərq və Qərbin və Şimal ilə Cənubun sahəvi yaxınlaşması qriqorian təqviminin de facto da olsa arxa plana çəkilməsindən danışmaq olar. Buna misal olaraq dünyanın bütün regionlarında dünyavi saatların mövcud olmasını göstərmək olar. Yer kürəsinin öz oxu ətrafında dövr etməsi ilə əlaqədar bir sıra regionlarda əlbəttə ki saat fərqi yaranır.

III Mövzu. Müasir beynəlxalq münasibətlər qloballaşma şəraitində.

Qloballaşma haqqında çoxlu sayda istilatlardan mövcud olmasına baxmayaraq, ümumi fikrə gəlmək mümkün olmayıb. Bir çoxları üçün Entoni Qidensun irəli sürdüyü istilat daha məqsədə uyğundur “Qloballaşma bir birindən təcrid olmuş beynəlxalq münasibətləri bir birinə bağlayır”.

Geniş anlamda söhbət dünya istisadiyyatı və siyasətinin bütün elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsindən gedir. Qloballaşma dünyada baş verən integrasiya proseslərinin yeni etapi kimi qiymətləndirilərək, bəşəriyyəti müasir informasiya texnologiyaların nəaliyyətlərindən istifadə edərək yeni açıq iqtisadi və siyasi məkana daxil edir. Bir sıra müəlliflər qloballaşmanın müxtəlif aspektlərini vurğulayırlar məs: iqtisadi, texniki, inzibati, mədəni və siyasi.

Reallıqda qloballaşma təsəvvür olunduğu kimi universal ola bilmədi. Bununla belə o kifayət qədər realdır. O, siyasi, iqtisadi və müxtəlif proseslərin inkişafını müəyyən edir. Daha sonra bir sıra yeni prinsiplər, normalar, prosedurlar müəyyən edir. Qloballaşmanın 3 mühüm mərhələsini göstərmək olar:

1. Sovet blokunun dağılması və beynəlxalq münasibətlərin biopolyar sisteminin tənəzzülü
2. Dövlətlərin postindustrial inkişaf mərhələsinə keçməsi
3. Dünya iqtisadiyyatının regionlaşması

Qloballaşma aşağıdakı fenomenlərdə özünü büruzə verir:

- Kapitalın yerinin dəyişməsinin miqyas və sürətinin tez tez dəyişməsində
- Dünya ticarətinin tempinin yüksəlməsi
- Standartlaşdırılmış və unifikasiya olmuş məhsulların istehsalı və yerləşdirilməsi ilə məşqul olan dünya istehsalının beynəlxalq şəbəkə sisteminin yaranması
- Bir çox məsələləri tey bir zamanda həll edən və 24 saat ərzində fəaliyyət göstərən dünya məaliyyə bazarlarının yaranması
- İstehsalatın həcmi müəyyən edən, xalq təsərrüfatının və infraskturunun inkişaf tempini müəyyən edən məaliyyə sferasının mövcudluğu
- İnformasiya texnologiyalarının inkişafı ilə əlaqədar olaraq məaliyyə və digər bazarladakı dəyişikliklər barəsində informasiyanın ani olaraq ötürülməsi
- Dünya bazarlarının nəhəng dövlətlərin yurisdiksiyası altından çıxması
- Transmilli korporasiyaların birləşməsi hesabına dünya iqtisadiyyatında nəhəng subyektlərin yaranması
- Dünya əmək bazarlarında mövcud olan dəyişikliklər kütləvi miqrasiya hallarını çoxaldmışdır.
- İnkişaf etmiş Şimal dövlətlərinin gəlirlərinin bölüşdürülməsi ilə məşqul olan infrastrukturun yaranması. Buna misal olaraq xammal və hazır məhsulların qiymətləri arasında olan fərqi göstərmək olar

- 3 mərkəzdən ibarət olan dünya “iqtisadi plyuralizmi” yaranır: Avropa İttifaqının rəhbərliyi altında Avropa qitəsi, ABŞın rəhbərliyi altında Şimali və Cənubi Amerika, Yaponiyanın rəhbərliyi altında Cənubi-Şərqi Asiya

Qloballaşma prosesi həm də beynəlxalq münasibətlərin dəyişilməsinə də öz təsirini göstərir. İlk öncə milli dövlətlərin rolu azalır və yeni beynəlxalq institutlar yaranır.

Qlobal dünyanın beynəlxalq münasibətlərinin aşağıdakı cəhətlərini göstərmək olar:

- Qeyri dövlət faktorlarının iqtisadi potensialının artması
- Qeyri dövlət faktorları tərəfindən beynəlxalq münasibətlərinin sistem faktorlarının təcrid olunması
- Dövlətlərin daxili və xarici siyasətləri arasında olan sərhəd anlayışlarının silinməsi
- “Siyasətin iqtisadiləşməsi” və dövlətlərin bərabərsizliyinin beynəlxalq münasibətlərin subyektləri kimi möhkəmlənməsi
- Qeoistisadi hakimiyyətin dünyaya öz şərtlərinin diqtə etdiyi zamanın meydana gəlməsi

Qloballaşma beynəlxalq arenaya məqsəd və maraqları ilə bir birindən fərqlənən yeni fəaliyyət göstərən subyektlər gətirmişdir. Qloballaşmanın şərtləri daxilində iqtisadi, mədəni, məaliyyə əlaqələri genişlənir və məkan, zaman anlayışları yox olmağa başlayır və dünya bütöv görülməyə başlayır.

Bəşəriyyət dünyanın eyni vaxtda birləşib ayrıldığı, qloballaşib lokallaşdığı çox mürəkkəb etapına təqəmə qoymuşdur. Bununla əlaqədar olaraq 1990cı illərdə qloballaşma proseslərinin yerli qaydalara uyğunlaşmasını müəyyən etmək üçün “qlokalizasiya” terminin yaranmışdır.

“Rəqabətin sərhəddləri” kitabının müəllifləri dünyada silahsız müharibənin getməsi haqqında artıq xəbər verirlər. Bu qlobal rəhbərlik üçün yeni tip müharibə növüdür. Rəqabət artıq ideologiyaya çevrilmişdir, transmilli korporasiyalar bütün planeti qlobal bazar kimi qiymətləndirirlər. Qloballaşma dövlətlərin rifahı üçün təhlükə ola bilər. Bu zaman yalnız müasir informasiya texnologiyalarına, ucuz, lakin keyfiyyətli işçi qüvvəsinə malik olan dövlətlər bərqərar ola bilərlər.

Qloballaşma XX əsrdən başlayaraq iqtisadi sahədə inkişafının yüksək həddinə çataraq, dünya siyasi sistemini dəyişməyə başladı. Tədqiqatçıların diqqət mərkəzində qloballaşmanın bir sıra təzad ideyaları dayanır:

- İnsanların maraqları və milli maraqlar
- Qloballaşma və individuallığa cəhdlər, millətlərin öz müqəddəratını həll etmək
- Dövlətlərin daxilində mövcud olan vətəndaş sabilliyi və beynəlxalq təşkilatların daxilində olan vəziyyət

§1 Qloballaşma və beynəlxalq mübadilə

Mədəni mübadilə dünya cəmiyyətinin inkişafının ayrılmaz cəhətlərindən sayılır. Dünyada heç bir dövlət, hətta iqtisadi cəhətdən nə qədər güclü olsa belə öz əhalisinin mədəni sahədə olan tələbatını dünyanın mədəni

tarixi irsinə baş vurmada özünə bilməz. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, mədəni mübadilənin 2 tərəfi vardı: rəqabət və əməkdaşlıq. Mədəni sahədə olan rəqabət hətta siyasi və iqtisadi sahədə olan rəqabətdən daha kəskin formada özünü göstərir. Dövlət və millətlər fərdlər kimi egoistik çıxış edir. Onlar ilk öncə öz mədəniyyətlərinin təsirini genişləndirməyə çalışırlar, və öz məqsədləri üçün digər millətlərin mədəniyyətini istifadə etmək istəyirlər. Bəşəriyyətin sivilizasiyasının tarixində böyük və kiçik xalqların tarixlərinə istinadlar olmuşdur. Bu mövzunun aktuallığı qloballaşma zamanı daha da qabardı. Bu zaman bəşəriyyətdə mövcud olan dəyişikliklər daha sürətlə inkişaf edir.

1991-ci ildən müstəqil olan Azərbaycan Respublikası üçün dünya mədəni məkanında öz yerini tapmaq vacibdir. Məkanın açıq olması bir sıra halların olmasına gətirib çıxartdı: mədəni məkanın komeriyallaşdırılması, xarici investisiyalardan asılılığın artması, kütləvi və elitar mədəniyyətlərin yaxınlaşması.

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq qloballaşma nəinki nəzəri mübahisələrin obyektinə kimi artıq sosial realıq kimi çıxış etməyə başladı.

Qloballaşmanın tərkibində görmək olar:

- mədəni, iqtisadi, siyasi və sosial əlaqələrin intensivləşməsi
- soyuq müharibədən sonra yaranan dünya iqtisadiyyatının transformasiyası
- Dünya iqtisadiyyatının məaliyyə bazarlarının anarxiyasına istiqamətlənmiş transformasiyası
- Amerika sisteminin dəyərlərinin triumfu
- Ortodoksal ideologiyası

- Sosial nəticələr ilə müşayət olunan texnologiya inqilabı
- Dövlətlərin global problemlər ilə mübarizə aparmaq qabiliyyətinin olması

Global sivilizasiyanın yaranması ilə əlaqədar olaraq 4 ənənəni qeyd edirlər.

Mədəni polyarlaşma: XXI əsrdə polyarlaşmanın mənbələri: iqtisadi və ekoloji bərabərsizlik, dini və bazar fundamentalizmi, bir sıra dövlətlərin və hərbi siyasi blokların nəzarət sahəsinin genişləndirilməsi, kütləvi qırğın silahının genişlənməsi.

Mədəni assimilyasiya: Keçmiş əsrin sonuncu 20 illi qərb liberalizminin qələbəsi ilə yadda qalıb. Beynəlxalq münasibətlərin universal norma və qaydaların genişlənməsi davam edir.

Mədəni hibridləşmə: Bu ənənə XX əsrin sonlarına yaxın daha yeni təkmilləşmiş xüsusiyyətlər əldə edib. Etnik birliklərin yaranmasına gətirib çıxarıb. Dünya bir birinin içinə daxil olan translokal mədəniyyətlərin sistemə çevrilir. Buna misal olaraq telekommunikasiya sisteminin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeni professional dünyanın yaranmasını göstərmək olar.

Mədəni təcrid olunma: XX əsr təcrid bir sıra dövlətlərin, regionların və siyasi və mədəni vasitələrin təcrid olunmasına tövfiq vermişdir. Təcridin mənbələrinə misal olaraq: mədəni və dini fundamentalizm, ekoloji, milli və rasist hərəkatlar, informasiya və humanitar kontaktların məhdudlaşdırılması, senzuranın mövcudluğu.

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəlində sivilizasiyanın hərəkatının tərpəniş oxu 2 istiqamətdə gedir:

- A) “Mədəniyyət” oxu – mədəni imperializmdən mədəni plüralizmə gediş
B) “Cəmiyyət” oxu – qapalı cəmiyyətdən açıq cəmiyyətə gediş

Bu oxların sxematik cəhətləri nəticəsində sivilizasiya hərəkəti baş verir.

Konsolidasiya mədəniyyəti: Sinxron təşkil olunmuş sistemlərin dominantlığın müəyyən edir.

Konsolidasiya mədəniyyətinə avtarkik cəhət xasdır. Bu tipə xas olan əsas etik cəhət (dini, siyasi) avtoritetin müəyyən etdiyi sosial ədalətin mövcud olmasıdır.

Kollektivlik isə əsas psixoloji cəhətdir.

Rəqabət mədəniyyəti: təsadüfi təşkil olunmuş sistemlərin əsasında reallaşır. Bu marağı olan iştirakçıların arasında müqaviləvi münasibətləri müəyyən edir. Bu sistemə təşkilatı mədəniyyət xasdır və bu zaman qarşılıqlı individual fəaliyyət formaları üstünlük təşkil edir.

Rəqabətin əsas etik cəhəti kimi – qələbənin qarantı kimi şəxsi azadlıqdır. Psixoloji prinsip kimi isə individuallıq göstərilir.

Konfrontasiya mədəniyyəti- bu tipə bürokratik idarə formaları və bürokratik təşkilatı mədəniyyətə malik olan sistemdir. Bu sistem daxilində azlıqların maraqlarını nəzərə almaqla bərabər çoxluğun maraqları nəzərə alınır.

Fraqmentləşdirmə - bu termin inteqrasiya və fraqmentləşdirmə prosesslərinin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən edən Rozenau tərəfindən irəli sürülüb.

Lokallaşdırma: mədəni təcrid siyasəti həyata keçirilir. Bu zaman qlobal sivilizasiyanın formalaşmasının mümkünsüzlüyü özünü göstərir.

Qlokalizasiya: Bu termin yapon firması olan “Sony”

tərəfindən irəli sürülmüşdür. Lokas strukturların modernləşdirilməsi və qlobal mədəniyyətin nəaliyyətləri hibridləşmə əsasında həyata keçirilir. Mədəni regionlar daxilində konstruktiv əməkdaşlıq və qarşılıqlı bəhrələnmə həyata keçirilir.

§ 2 Dünya informasiya məkanının qloballaşması

Sputniklər, optik kabellər, kompüterlər və fakslar informasiya selinin eksponensial tezləşməsinə və sıxlaşmasına səbəb olur. Yer kürəsinin ən ucqar nöqtələrini birləşdirən telekommunikasiya xətlər ucqar nöqtələrlə anı rabitəni təmin edərək zamanı aşmaq imkanı yaratmışdılar. İndi isə insanın özü KİV—nin elektron vasitələrinin köməyi ilə eyni zamanda bir neçə yerdə olmaq imkanı əldə etmişdir. Yer kürəsinin bir neçə yerlərində zaman anlayışının özünəməxsus bərabərləşməsi hadisəsi baş vermişdir. Mərkəz və periferiyada bunun nəticəsində bir bütün yer kürəsinin zaman-məkan nöqtəyi-nəzərindən bütövlüyünü təmin etmişik.

KİV-nin vasitələri insanları nəhəng milli birləşmələr şəkilində formalaşdırır. Dil ünsiyyəti sahəsində inqilabi dəyişikliklər baş vermişdir. Dünya ünsiyyəti formasında bir neçə dil liderliyi əldə etmişdir (məsələn ingilis dili aviasiya sahəsində).ingilis dilinə əsaslanan kompüter və kompüter dili xüsusilə iş aləmində milliyyətlərarası universal dil statusunu almışdır. Maşın təəliməsi sahəsində yeni üsulların işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün aktiv işlər aparılır. Bu da müxtəlif ölkə və xalq nümayəndələri arasında dil baryerinin aşılmasına imkan yaradır. Bu nöqtəyi-nəzərdən planet məşəabında mədəni və informasiya birləşmə tamamlanır.

Bu sahədə müəyyənləşdirici rolu KİV üsullarının gücləndirilməsi və on lara elektron vasitələrinin gücləndirilməsi təşkil edir. Qloballaşma transmilli media imperiyasının yaranmasından birbaşa asılıdır. Aydın

olduğu kimi klassik demokratiyanın idealların a uyğun olaraq media öz informasiya proqramının mətn seçimində dövlət və korporativ idarəetmədən bərabər azad edilməlidir. Onların məqsədi ictimaiyyətə mümkün olduğu qədər geniş nöqteyi-nəzər spektri təqdim etmək və bununla sosial problemlər haqqında mümkün olan müxtəlif yanaşmaları təcəssüm etdirməkdir. Lakin bu günün “qlobal media” bir səsə digərindən bərk səslənməsinə şərait yaradır və qiymətli neytrallıq müşahidə edilmir. Güman edilən proqram rəngarəngliyinə baxmayaraq Amerikan alimi M. Parentinin fikrinə görə burada azad bazarın, imkan bərabərliyinin, individualizmin və tələbatın vurğulandığı unikallaşdırılmış menyu üstünlük təşkil edir.

Əlbəttə ki, yerli lokal “media – biznes” də öz yerində dayanmır, informasiya bazarındakı yer uğrunda mübarizə aparır, lakin buradakı imkanlar müqayisə edilməzdir. Birincisi praktiki olaraq transnasional media-imperiyalar sənayesi inkişaf etmiş ölkələrdə əsaslanmışdır. Məs: “SNN” şirkəti (xəbərlərin kabel vasitəsilə yayımlanması) “BBC”, “News Corporation” (xəbərlərin ötürülməsi ilə məşğul olan kooperasiya) “Time-Warner” (Vornər imperiyasının bir hissəsi) İngilis-Amerika mənşəli “Volv disney”, İtaliyada s. Berluskonni imperiyası, Yaponiyada “Sony”, Almaniyada “Bertelsman”. Hərfi mənada bunlar media imperiyasıdır. Belə ki, “Bertelsman” kooperasiyası kitab nəşri və satışı, qəzet və jurnal nəşri və satışı ilə məşğul olur, bir sıra topoqrafiyalara sahibdir, kağız istehsal edir, bütün daşıyıcılarda musiqi yazılışı həyata keçirir, onların istehsalı üçün lisenziya verir, musiqi klublarına sahibdir, internet provayderlik edir. Web dizaynerliklə məşğul olur və internetdə bir sıra kommersiya saytına

malikdir. Təbiidir ki, bu bütün dünya ərazisində (imperiya) həyata keçirilir. Kanada sosioloqunun “The medium is the message” ifadəsi ismarıcın əsas məzmununu ismarıcı söyləyən təşkil edir. İndiki dövrdə real məna kəsb edir.

“Azad informasiya axını” termini ideologema funksiyasını həyata keçirir. K. Roaçın tədqiqatları göstərir ki, media imperiyalar tərəfindən yayımlanan xəbər proqramlarının əsas məğzi “ böyük millətlərin” ilk növbədə ingilis Amerikanların (anqlo) nöqteyi nəzərini əks etdirir. Dünyanın ən böyük informasiya agentlikləri “Asoşeyd Prees” və “Yunayted Prees” dünyanın bir çox KIV-ni gündəlik 17 və 14 milyon sözlə təmin etdiyini nəzərə alsaq M. Maklyuenini yenidən yada salmaq yerinə düşər. İndiki dövrdə iki əsas global televiziya xidməti şirkətləri mövcuddur. Dünyavi televiziya xidməti “BBC” (BBC WSTV) və “CCN international” (CNNi) “BBC WSTV” Avropada, Asiyada indiki Britaniya ittifaqının və keçmiş Britaniya müstəmləkələrinin ərizələrində daha çox nüfuza malikdir. “CCN”-nin 60 milyondan yuxarı olan amerika izləyicilərinə əlavə olaraq Rusiya Federasiyasını, Çini, Afrika ölkələrin, Orta Şərq və Latın Amerikasının daxil olduğu 140 ölkədə 50 milyon izləyicisi vardır. Elita nümayəndələri və biznes dairələrlə ingilis dilində yayımın üstünlük təşkil etməsi səbəbindən bu nəhənglərin imkanlarının məhdudlaşmasına baxmayaraq onlar tərəfindən yerli media şirkətlərlə müştərək təşkilatların yaradılması tədbirləri görülmüşdür.

Bu izləyici dairəsinin artmasına səbəb olacaqdır.

1. “AOL Time Worner” şirkəti media imperiyaya parlaq nümunədir. Onun strukturuna “Time” jurnalı, “CCN” telekanalı “Worner Brothers” kinostudiyası həmçinin ABŞ

ən böyük internet provayderi “ Amerika online” (AOL) daxildir. Onun mailiyə əməliyyatlarının genişliyi haqqında kvartal ziyanın məbləği ilə məlumat əldə etmək olar -2002-ci ildə 45,5 milyard dollar (Rusiya Federasiyasının 2003-cü il xərc budjet hissəsindən 1,5 milyard çox video musiqi bazarında da belə oxşarlıq müşahidə olunur. Artıq yuxarıda qeyd edildi ki, bir çox ölkənin pop musiqi bazarında ingilis dilim üstünlük təşkil edir. Əyləncəli televiziya proqramlarına gəldikdə isə məs: Braziliyada müxtəlif telekanalarda yayımlanan 4000 filmdən hər il 99% sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunur (ABŞ üstünlük təşkil edir). Meksikanın aparıcı kanalı olan “ Televiziya” öz proqramlarının 50%-ni idxal etdiyi zaman ABŞ-nın ispanidilli əhalisi yaşayan ərazilərdə bu proqramların yayın zamanı 0,5%-i aşmır (əsas efir vaxtından). Orta Şərqdə, Qəza zolağında, Asiyada transnasyonal media nəhənglərinin dominantlığı göz qabağıdadır. Səudiyyə Ərəbistanına 40%-dən çox əyləncəli proqramlar, qəza zolağı ölkələrinə isə 90%-dən çox əyləncəli proqramlar idxal edilir.

Peyk televiziyasının yaranması belə tendensiyanın güclənməsinə səbəb olmuşdur. Ümummilli Cənubi Koreya kanallarının ən böyük üçlüyündən biri “AFN” (Armed Forces Network) öz yayımını ingilis dilində aparır, qalan ikisi isə “Dallas” tipli seriyalar və analogi yerli şoular yayımlayır. İnternet müxtəlif yönümlü informasiyaya ümumi istifadə təmin etdiyi halda, bir tərəfdən dünyəvi tor media imperiyanın təsirindən tam azad olmayıb, digər tərəfdən isə hər şeyə baxmayaraq internetlə istifadə ən çox “böyük millətlərə” əlverişlidir (əl çatandır), yarım periferiya və periferiyalarda isə bu çətinlik törədir.

XX əsrin sonunda ABŞ-186 milyon, Avropada-100 milyondan çox, Yaponiyada 50 milyona yaxın qeyd edildiyi kimi internetin ev istifadəçiləri 500 milyon təşkil edir. Bu yolla qlobal mass-media təkcə günlük icmal təqdim etməklə deyil (nə haqda fikirləşməli, nəyə diqqət yetirməli) həmçinin müzakirə edilən hadisələrin interpretasiya sxemlərini verərək kütlə yaddaşını proqramlaşdırma imkanına malikdir.

Qloballaşma güman edir ki, çox sayda sosial, iqtisadi, mədəni, siyasi və başqa münasibətlər dünyəvi xarakter əldə edir. Eyni zamanda qloballaşma həm ölkə daxilində və həm də ölkələrarası çərçivədə qarşılıqlı təsir səviyyəsinin artmasını nəzərdə tutur.

Müasir qloballaşma prosesi üçün yenilik texnoloji təşkilatı adminstativ hüquqi sahələrə sosial əlaqələrin yayılması həmçinin yeni informasiya texnologiyası və müasir kommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə qarşılıqlı əlaqənin yaradılması məqsədilə daimi intensivləşmə tendensiyasıdır. Qlobal axının müasir formaları İEO-in nəhəng investisiya qoyuluşları buraya İEEO-in iqtisadiyyatına və həmçinin birinin digərinə investisiya qoyuluşu ilə bundan başqa kapital hərəkətinin yüksək səviyyəsi ilə xarakterizə edilir.

XX əsrin sonunda mallar, kapitallar, insanlar, biliklər, formalar, silahlar, narkotiklər və s. dövlətlərin sərhədlərinin asanlıqla keçməyə başlayır. Trans- milli şəbəkələr, sosial hərəkətlər və münasibətlər insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etmişdir. Qlobal ticarət maliyyə istehsal sistemlərinin mövcud olması dünya miqyasında millət və xalqların taleyini bir mərkəzə cəmləmişdir.

§3 Dünyəvi iqtisadi məkanın qloballaşdırılması

Qloballaşma müasir dünya sisteminin vacib real aspektinə çevrilmişdir. Qloballaşma bizim planetin sonrakı inkişaf yolunu müəyyənləşdirən əsas qüvvələrdən biridir. Qloballaşma iqtisadiyyatı, siyasəti sosial sferanı, mədəniyyəti, ekologiyayı, təhlükəsizliyi daxil etməklə ictimai həyatın bütün aspektlərinə toxunur. Ayrı-ayrı ölkələrin mövqeyindən çıxış edərkən iki istiqamətdə inkişaf edən daxilə və xaricə qloballaşmanın kötökləri internasionallaşma prosesinə dərin nüfuz edir. Daxildə inkişaf etmiş ölkənin daxili tələbat sferasında xarici malların, kapitalın, xidmətin, texnologiya və informasiyanın istifadə genişliyinin artması deməkdir. Xaricə inkişaf ölkələrinin dünya bazarına istiqamətlənməsi ilə ticarətdə şirkətlərin, investisiya və başqa sözləşmələrin eksponasiyasıdır. Bu prosesin əsas məqsədi ölkələrin bir-birindən asılılığının artması ilə yanaşı bazarın institusional və məkan integrasiyasıdır.

Son 10 il ərzində qloballaşmanın bir sıra mənbələri aşkar olunmuşdur. Onlardan biri kommunikasiya və nəqliyyat sıxlığının qəfil sürətdə aşağı düşməsi, işləməyə qoyulan xərclərin azalması, informasiyanın istifadə və mühafizəsinə şərait yaradan texnoloji prosesdir. İnformasiya xidməti, elektron poçtun yaradılması və elektronika sahəsində uğurlarla bağlıdır. İki min ABŞ dolları qiyməti olan müasir kompüter 20 il bundan qabaq 10 milyon ABŞ dolları qiyməti olan kompüterdən daha güclüdür. Qloballaşmanın ikinci mənbəyi dünya ticarətini daha azad edən və proteksionizm siyasətini məhdudlaşdıran

iqtisadi liberallaşmanın formalarından və ticarətin liberallaşmasından ibarətdir. Nəticədə bir çox taariflər aşağı düşmüş xidmət və mal ticarəti sahəsində bir çox baryerlər aradan götürülmüşdür. Başqa liberallaşma tədbirləri kapital hərəkətinin güclənməsinə və istehsalın başqa faktorlarına təsir etmişdir.

İnternasionilizasiya prosesinin 3-cü və qloballaşmanın ən əsas mənbəyi transnasionilizasiya fenomenidir. Bu fenomen verilmiş dövlətin kənarlarında yerləşən beynəlxalq mərkəzlərin qərarından asılı olan istehsalın, tələbin, idxalın, ixracın və dövlət gəlirlərinin payının müəyyən edir. İnternasionlaşmanın əsas aparıcı qüvvəsi və eyni zamanda nəticəsi kimi çıxış edən transnasion şirkətlər (TNK) əsas fəaliyyət göstərən qüvvələrdir. Son 10 illərdə iqtisadiyyatın qloballaşma prosesi sürətlənmişdir. Belə ki, çoxqatlı şəbəkədə kapital, texnoloji və mal həmçinin əmək bazarının sahələri daha qarşılıqlı və uzlaşmış şəbəkə əmələ gətirmişdir. Təsirli və mükəmməl təşkil olunmuş b elə formalar istehsalatda, mal işləmələrində, dizaynda mal universallaşması və marketinqdə yeni əlaqələrin yaradılmasına cəhd göstərirlər. Onlar həmişə ekspansiyaya, hədəflənmiş yeni bazarlara can atır, təsərrüfat işlərində vahid liberal qaydalar üçün çıxış edir, təsərrüfat sözləşmələrinin ləngiməsini aşağı salan və nəticələnmə prosesini sürətləndirən informasiya strukturunun genişləndirilməsi yolu ilə qloballaşmanın əsas instrumenti kimi çıxış edirlər. Müəyyən TK-ların ənənəvi ticarət sektorunda əməliyyat göstərməsinə baxmayaraq bütövlükdə beynəlxalq şirkətlər tekstil və yeyinti sahələrinin modernləşməsi və yeni maşınqayırma neft-kimya, avtomobil, elektron sahələrinin yaradılması ilə

İEEO-in sənayesinin yenidən strukturlaşdırılmasının tərəfdarı kimi çıxış edirlər.

Belə struktur dəyişiklikləri belə şirkətlərin mövqeyini möhkəmləndirir, gəlirlərini çoxaldır, istehsalı yüksəldir, buda onlara xammal mənbələrinin seçilməsi, başqa ölkələrdə bazarların mənimsənilməsinə və yeni istehsalın açılmasına şərait yaradır. Praktiki olaraq bütün nəhəng müəssisələr, filiallar zəncirinə malikdirlər. Strateji müttəfiqlər bazarda onlara mühitə uyğunlaşmağa və bazara təsir etməyə imkan yaradır. Belə çox millətli kooperasiyalar çərçivəsində hal-hazırda dünya ticarətinin üçdə birini həyata keçirir.

Qlobal müəssisələrin yaranması ilə beynəlxalq konfliktlər ölkə müstəvisindən şirkət müstəvisinə keçmişdir. Mübarizə ərazi zəminində ölkələrarası getmir, mübarizə dünya bazasında pul əldə etmək üçün şirkətlər arasında gedir. Bəziləri belə şirkətlər tərəfindən hökumətin ələ keçirilməsini və ya ölkə muxtariyyəti qorxusunun olduğunu söyləyirlər. Lakin belə şirkətlər öz güclərinə qənaət etdiyi zaman dövlət dünya iqtisadiyyat və siyasətində ənənəvi fəaliyyətini həyata keçirə bilər.

Qlobal şirkətlər kimi qeyri hökumət təşkilatları qarşısında çoxmillətli və dünya səviyyəsinə keçmək üçün daha geniş perspektivlər açılmışdır. BMT, BVF, Dünya Bankı, DTT kimi təşkilatlar yeni qlobal rol oynamağa başlamışlar. Bu yolda çoxmillətli müəssisələr və başqa təşkilatlar, özəl və dövlət müəssisələri qlobal iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsinə çevrilmişlər. Qloballaşmanın dördüncü mənbəyi kimi azad ticarət sistemi və bazar iqtisadiyyatının qiymətləndirilməsində qlobal həmrəyliyin əldə olunmasını nümunə gətirə bilərik.

Bu prosesin başlanğıcı 1978-ci ildə Çində elan olunmuş islahatdan başlayır. Bunun ardınca Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində iqtisadi və siyasi formalaşmalar yaranmış və SSR-nin süqutu baş vermişdir. Bu proses ideoloji konvergenziyaya səbəb olmuşdur - Şərqi sosialist iqtisadiyyatı və Qərbi bazar iqtisadiyyatı arasındakı ziddiyyətlərin yerini təsərrüfatın bazar sisteminə vahid nöqteyi-nəzər tutulmuşdur. Belə konvergenziyanın nəticəsi öncəsi sovet dövlətlərinin bazar iqtisadiyyatına keçməsi qərarıdır. Lakin keçmiş SSR və Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində belə keçidin həyata keçirilməsi cəhdi ancaq qismən baş tutmuşdur.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik olan Qərb ölkələrində və beynəlxalq təşkilatlarda onları dəstəkləyən qüvvələr və bu ölkələrin hökuməti bazar iqtisadiyyatına keçidin üç şərti üzərində öz diqqətlərini cəmləmişlər. Makro iqtisadiyyatın stabilləşdirilməsi, qiymətlərin liberallaşması və dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi . Bununla yanaşı təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bazar institutlarının formalaşdırılması yetəri qədər qiymətləndirilməmiş, rəqabətin inkişaf etməsi üçün min bir şəraitin yaradılması nəzərə alınmamış, hökumətin müasir qarışıq iqtisadiyyatındakı rolu inkar edilmişdir.

Beşinci mənbə mədəni inkişafın özəlliklərində gizlənmişdir. Qlobal “eyni ansli” KİV-nin, incəsənətin, pop mədəniyyətin, üçün ünsiyyət vasitəsi kimi ingilis dilindən istifadənin formalaşdırılması bu prosesdə böyük rol oynayır. Qismən buna görə bir neçə ölkələr xüsusilə Fransa və başqa Avropa ölkələri qloballaşmaya ABŞ-ın mədəni, siyasi-iqtisadi sahələrdə hegemonluğu ələ alması cəhdi kimi baxırlar.

Əslində onlar qloballaşmanı imperializmin yeni forması və ya elektronika ərzində kapitalizmin yeni mərhələsi kimi başa düşürlər. Başqaları qloballaşma adı altında kolonizasiyanın yeni formasını başa düşürlər. Bu halda ABŞ yeni metropoliya rolunu oynayır onun müstəmləkələri isə əvvəlki kimi oraya təkcə xammal deyil, həmçinin avadanlıq, işçi qüvvəsi, kapital və istehsal prosesinə lazım olan başqa komponentlər təchiz edən; qlobal satış bazarının bir hissəsi olan, yerdə qalan ölkələrin bir çoxudur. Qloballaşma münasibətinə baxmayaraq (onun tərəfdarı və ona qarşı olanlar) o, dünyəvi sistemi təkcə yeni problemləri yaratması ilə deyil, həmçinin yeni imkanların yaradılması ilə açıq-aşkar dəyişmişdir. Aydınır ki, yuxarıda qeyd edilən texnoloji, siyasi, institusional, ideoloji və mədəni inkişaf tendensiyası gələcəkdə sürətlənməsi ehtimal edilən qlobalizasiya prosesini aktivləşdirir.

Qloballaşmanın əsas sferası beynəlxalq iqtisadi sistem (dünya iqtisadiyyatı), qlobal istehsal, mübadilə və tələbatdır. XX əsrin sonlarında beynəlxalq iqtisadi sistem 200 siyasi vahidi və 186 ölkəsi olan mürəkkəb struktura çevrilmişdir. Onların hamısı bu və ya digər yolla cəm məhsulun istehsalında iştirak edir və öz milli bazarlarının qurulmasına və idarə edilməsinə cəhd göstərirlər.

Qloballaşma çox aspektli xarakter daşıyan bütün ölkələrin iqtisadiyyatına güclü təsir göstərir. O, xidmət və məhsulların istehsalına, işçi qüvvəsinin istifadəsinə, “fiziki” və insani kapitalla qoyulan investisiyalara, bir ölkədən digərinə texnologiyaların yayılmasına toxunur. Bütün bunlar son nəticədə istehsalın effektivliyində, əməyin istehsalat gücündə və rəqabətə dözümlülükdə öz

əksinin tapır. Bir çox ölkələrdə istehsal və istifadə enerji daşıyıcıların və xammalın idxalın təmin edilməsi gücündən çox asılıdır. Bir sıra ölkələrdə iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün kapitalın və tələbat məhsullarının bəzən ixtisaslaşmış işçi qüvvəsinin idxalına ehtiyac duyurlar. Belə beynəlxalq münasibətlər maliyyə axınlarının və xidmətlərin, beynəlxalq yük daşınma şəbəkələrinin və rabitənin aktivləşməsinə tələb edir.

İqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrin gəlirlərinin 1/5-i və İEOÖ-in gəlirlərinin 1/3-i idxaldan asılıdır. Qiymətləndirilməyə əsasən dünyada işləmə sənayesi ilə məşğul olan 40-45% və xidmət sahəsində çalışan 10-12% insan dünya gəlirini paylaşdırma gücünə malik olan xarici ticarətlə birbaşa və ya dolayısı ilə əlaqədirlər.

Qlobalizasiya prosesinin əsas aparıcı qüvvələri beynəlxalq şirkətlər, trans-milli korporasiyalar və maliyyə institutları öz ekspansiyası üçün “qlobal məkana “ ehtiyac duyurlar. Tipik TK-lar bir sıra xarici filiallara malikdir və ya onları idarə edir, bütün kontinentlərdə iş ittifaqı bağlamış (birbaşa investisiyaların sayəsində) xaricdə öz fəaliyyətini idarə etmək üçün strateji üsullara əl atırlar. Belə korporasiya sərf edən yerdə iş ideyalarından, məhsullardan, kadrlardan, xammal mənbəyindən istifadə etmə imkanını əldən buraxmaz. Analoji üsulla ticarət məkanında onun siyasəti qurulur. Belə aktivlik bu korporasiyalara milli sərhədlərdən çox kənarda yeni əlaqələrin qurulmasına şərait yaradır.

Qloballaşmanın milli iqtisadiyyata təsir aspektləri xüsusilə qeyd edilməyə layiqdir. Hər şeydən əvvəl dünya ticarətinin inkişaf templərini üstələyən b irbaşa xarici investisiya inkişaf tempini qeyd etmək lazımdır. Bu kapital

qoyuluşları texnologiya mübadiləsində, sənayenin yenidən strukturlaşmasında, qlobal müəssisələrin formalaşmasında əsas rol oynayır. Bütün bunlar milli iqtisadiyyata birbaşa təsir göstərir. İkinci aspekt texnoloji innovasiyaya təsirdən ibarətdir. Artıq qeyd edildiyi kimi yeni texnologiyalar qloballaşmanın hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Lakin o, öz növbəsində rəqabəti gücləndirərək onların ölkələr arasında yayılmasının və inkişafını stimullaşdırır.

Beləliklə qloballaşma nəticəsində beynəlxalq ticarət münasibətlərinin əsas faktoruna çevrilən “görünməyən” bütün xidmət növləri, informasiya, idarəetmə, hüquqi, maliyyə sahələrinin daxil olduğu xidmət ticarətinin artması baş verir. Əgər 1970-ci ildə xidmət idxalı ilə xarici investisiyanın 1/3 bağlı idisə bu günkü dövrdə bu pay 50% qədər artmışdır. Bununla yanaşı intellektual kapital dünya bazarında əsas məhsul kimi yer tutur.

İntermilliləşmə prosesinin dərinləşmə nəticəsi iqtisadiyyatların qarşılıqlı təsir və əlaqəsi ilə bağlıdır. Bunu vahid intermilli iqtisadi sistemə yaxın olan struktura ölkənin integrasiyası kimi başa düşmək olar. Qlobal məhsulun çox hissəsinin istehsalçı ölkələrdə istifadə olunmasına baxmayaraq milli inkişaf daha çox qlobal strukturlarla əlaqələnilir və keçmişdə olduğundan daha çox hərtərəfli və həmahəng olur.

Qloballaşma prosesi iqtisadi qüdrət və imkan planında dünyəvi sistemin sahələnməsi şəraitində baş verir. Bir neçə aparıcı ölkələr tələbin və istehsalın çox hissəsinin idarə edir, bu ölkələr hətta siyasi və ya iqtisadi təzyiqdən belə istifadə etmirlər. Onların daxili üstünlükləri və istiqaməti intermilliləşmənin bütün nəhəng sahələrinə öz izini qoyur.

İntermilliləşmə prosesi planında bu ən çox inkişaf etmiş və mürəkkəb məsələdir. İntermilliləşmə prosesi ölkələrarası maliyyə əlaqələrinin, qiymətlərin və investisiya axınlarının qlobal transmilli maliyyə qruplarının yaranması nəticəsidir. Beynəlxalq kapital bazarında istiqraz mübadiləsinin artma tempinə əsasən 10-15 il ərzində (ötən) xarici ticarətin həcmi 60% artmışdır. Beynəlxalq investor təşkilatlarının sayı artmışdır. Maliyyə qloballaşmasında adətən spekulyativ artım tempinə, istehsalatda spekulyativ məqsədlə qoyulan kapitalın yayındırılmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına diqqət yetirilir.

Maliyyə qloballaşma prosesi dünya iqtisadiyyatının üç əsas mərkəzində cəmləşmişdir: ABŞ, Qərbi Avropa, Yaponiya maliyyə spekulyasiyanı isə bu üçlükdən kənarlara çıxır. Valyuta bazarında qlobal mübadilə hər sutka 0,9-1,1 trilyon dollar həcmində artır. Spekulyativ kapital axını bu və ya digər ölkənin ehtiyacını nəinki aşmır, onun vəziyyətini de-stabilləşdirməyə cəhdə də bilər.

Həqiqətdə isə maraqları ölkələrin idarəsi altına düşməyən bir neçə qlobal maliyyə əməliyyatları vardır. Dünyada real 15-20 qlobal sayılan maliyyə bazarları vardır. Bu maliyyə bazarlarında istiqrazlar fond və mal birjalarında beynəlxalq məşəblə aksiya və valyuta əməliyyatları aparır, həmçinin geniş qammalı universal xidmətlər təklif olunur. Məsələn London maliyyə qüdrətinə və institutların beynəlxalq əlaqələrinə, həmçinin mal, valyuta, fond və sığorta bazarları üzərində idarəetməyə diqqət yetirdiyinə görə dünyada möhkəm aparıcı mövqə qazanmışdır. Qlobal maliyyə qruplarının sayı hələ çox deyil amma bankların, sığorta şirkətlərinin, ipoteka kredit idarələrinin uzlaşması, pensiya fondları və qarşılıqlı dəstək fondlarının

investisiya aktivliyinin artması nəticəsində sürətlə artır. Bu institutlar maliyyə bazarında qloballaşmanın əsas açarı kimi çıxış edirlər. Aktivlərin paylaşdırılması sayları daim artan institusional investorlar xətti ilə həyata keçirilir. Onların fondlarının artması investisiya qoyulan məhdudlaşdırmanın zəifləməsi ilə əlaqədar olaraq yeni disiplin ortaya çıxmışdır-qlobal portfelin idarəsi. Onun vəzifəsi sərfəli kapital qoyuluşu imkanlarının artırılması, onların geri qaytarılmasının, risklərin optimal paylaşdırılma imkanlarının artırılmasıdır.

40 min TMK-ların az qismi qlobal aksioner kapitalı bazasında əməliyyat aparır. Bir çox şirkətlər üçün xarici fond birjalarına daxil olma imkanı öz ölkə birjalarında nüfuzun qorunması məqsədi güdür.

Fond bazarları saat qurşaqları arasında fərqliliyə baxmayaraq daha sıx əlaqəyə girirlər. Kommunikasiya texnologiyaları şirkətin fiziki nümayəndəsi olmadan markehinq və bölüşdürmə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi imkanı verir. Beynəlxalq əlaqə yenilik deyil. Dünyəvi maliyyə mərkəzləri arasındakı rəqabətdə əks olunan yeni faktorla ortaya çıxmışdır. Beynəlxalq səviyyədə dünyəvi maliyyəni stabilləşdirmək ölkələrin, şirkətlərin, ayrı-ayrı şəxslərin riskini azaltmaq üçün bir çox cəhdlər edilmişdir. 1970-ci illərin ortalarından beynəlxalq bankların idarəçiləri müştərək səylə qlobal təhlükəsizlik şəbəkəsi yaratmağa cəhd göstərmişlər. BVF çərçivəsində maliyyə bazarlarında ortaya çıxan gözlənilməz hadisələrin həll edilməsi üçün qlobal mexanizm işlənilib hazırlanmışdır. Buna baxmayaraq maliyyənin sürətlə qloballaşması dünya iqtisadiyyatının zəif nöqtələrindən biridir. Maliyyə bazarlarının inteqrasiyası sistem nasazlığı

riskini artırır.

Qloballaşma beynəlxalq rəqabəti kəskinləşdirmişdir. Rəqabət və bazarın genişlənməsi ixtisaslaşmanın dərinləşməsinə, təkcə milli deyil həmçinin dünya səviyyəsində istehsalın artımını stimullaşdıran beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsinə səbəb olur.

Qloballaşmanın bir üstünlüyü - qiymətlərin dəyişməsinə, köhnələrin ixtisarına səbəb olan istehsal müstəvisində qənaət bu da dözümlü iqtisadi artıma səbəb olur. Qloballaşmanın üstünlüyü hər bir tərəfi qane edən sərfəli müstəvidə olan ticarət baxımından uduşla əlaqəlidir. Bu təmində ayrı-ayrı şəxslər, şirkətlər, təşkilatlar, ölkələr, ticarət ittifaqları və hətta bütöv qitələrdə çıxış edə bilər.

Qloballaşma dünya müstəvisində yeniliyin arası kəsilməz tətbiqin xeyrinə rəqib təzyiqi, öndər texnologiyanın yayılması və dünya səviyyəsində istehsalın rasiyonlaşması nəticəsində əmək istehsalının yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

Ummillikdə qloballaşmanın üstünlüyü istehsal yüksəldən əmək haqların və həyat standartlarının yaxşılaşdırılması imkanını əldə edən bütün partiyaların vəziyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir.

Qloballaşmanın son nailiyyəti dünyada rifahın ümumi qalxmasına səbəb olacaqdır.

Qloballaşma yalnız üstün cəhətlər daşımır, neqativ nəticələr də törədə bilər və ya bir sıra tənqidçilərin təhlükə gördüyü potensial problemlər də ortaya çıxara bilər. Qloballaşma ilə əlaqəli olan birinci təhlükə insanlara aydın olan üstünlüklər bərabər şəkildə paylanmaya bilər. Bilindiyi kimi qısa müddətli perspektivdə işləmə sənayesində xidmət sahəsindəki dəyişikliklər eksportla

(idxal) əlaqəli olan xarici ticarətdən gəlir əldə edən sahələrdə böyük kapital ixtisaslı kadr axını hiss olunacaqdır. Eyni zamanda bir sıra sahələr qloballaşma prosesində uduzurlar. Onlar bazar azadlığının artımından rəqabət üstünlüklərini itirirlər. Belə sahələr onların xeyrinə olmayan yeni təsərrüfat qaydalarına uyğunlaşmaq üçün əlavə güc sərf etməlidirlər.

Bu söhbəti gedən sahələrdən böyük bir qismi kapital və işçi qüvvəsinin yayınmasına səbəb olacaqdır. Bu halda yeni adaptasiya tədbirləri görmək lazımdır bu da böyük xərclərə səbəb olacaqdır. Adaptasiya tədbirləri ailə problemləri yaradan qısa zamanda böyük sosial xərclər tələb edən iş yerlərinin itirilməsinə, başqa iş yerlərinin axtarılmasına, yenidən ixtisaslaşmaya səbəb olacaqdır. Son nəticədə işçi qüvvəsinin yenidən paylaşması baş verəcəkdir, lakin öncə sosial durğunluq uzun sürəcəkdir. Bu ancaq son 30 ildə Avropada transformasiyaya uğrayan sahələrə aid deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə dəyişikliklər artıq yerini almış təsərrüfat strukturuna ciddi təhlükə törədir və dövlət kompensasiyaların ödənilməsi, yenidən hazırlanma işsizliyə görə müavinətlərin ödənilməsi, az təminatlı ailələrə maliyyə dəstəyinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan sosial xərcləri öz üzərinə götürməlidir.

Bir çoxları ikinci təhlükəni iqtisadiyyatın de-industriallaşmasında görürlər. Belə ki, qlobal açıqlıq Avropa və ABŞ-da olduğu kimi işlənmə sahələrində aşağı düşməsinə səbəb olur.

Həqiqətdə isə bu proses qloballaşmanın nəticəsi deyil onunla paralel baş verir. De-industriallaşma iqtisadi inkişaf və texnoloji proses nəticəsində ortaya çıxan normal

tərcihdir. Doğrudur iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə işləmə sahələrinin payı azalır. Lakin bu azalma ixtisar olunmuş sahələrin xidmət və maliyyə sahələri ilə balanslaşmasına səbəb olur. İşləmə sahələrində məşğuliyyətin aşağı düşməsi ilə əlaqədar olaraq istehsal xidmət sahəsi ilə fərqlənən xidmət sahəsindən asılı olacaqdır. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, məhz verilmiş sahə böyük işçi qüvvəsinin mərkəzləşdiyi sahədir. Buna görə də əgər ölkə həqiqətdə xidmət sahəsində istehsalın artımını aldırmaq üçün bütün imkanlarından istifadə etmək istəyir. Onda bank maliyyə sahəsinin həmçinin rəqabətin inkişaf və yeni idarəsinə başlamalıdır.

İndiki dövrdə qeyd etdiyimiz proses artıq başlamışdır və bu ancaq siyasətdə dəyişiklik, sənayenin gəmiqayırma, dəmir tökmə, kömür sahələrində məşğulluqdan asılı deyil. Artıq bu gün maliyyə sektorunda müqavilə xidmətlərinin dəyişən və inkişaf edən texnologiya nəticəsində necə dəyişdiyi açıq-aydın görünür. Vol-stritdə yaranmış vəziyyətdən xeyir götürürlər lakin paralel olaraq kütləvi qovulmalar da baş verir. London-Siti də belə analoji hadisə baş vermişdir. Xidmət sahəsində istehsal artımı üçün həyata keçirilən adaptasiya reallığı belədir.

Qloballaşma şəraitində kapital axını məsələsini nəzərdən keçirək. Aydındır ki, son 15 ildə dünyada müşahidə olunan kapital axını artmışdır. Birbaşa və ya çanta investisiyası şəklində olan xarici kapital milli iqtisadiyyat üçün təhlükə daşıyır belə ki, gəldiyi kimi tez də gedə bilər. Bu haqda dünyanın müxtəlif hissələrində yerləşən ölkə başçıları xəbər verirlər. Onlar xarici kapitalın tez bir zamanda yoxa çıxması ilə əlaqədar olan ziyanı qeyd edirlər. Prinsip etibarı ilə bu azad heç bir şeydən asılı

olmayan kapitaldır. Bununla yanaşı əgər birbaşa xarici investisiyadan danışsaq onda yuxarıda qeyd olunanlar onlara aid edilə bilməz. Qoyulmuş sərmayə yerli təsərrüfata sıx bağlanmışdır, onların aradan götürülməsi cüzidir, bu sərmayəni götürmək və investorun ölkəsinə geri qaytarmaq çətindir. Qiymətli kağızlara gəldikdə isə bu kapitalın daha azad formasıdır, lakin qiymətli kağızların sahibləri kapitalın tam sərbəst olmasını istəmirlər. Onlar uzun müddətli tam sərmayə etmək istəyirlər və beləliklə qarantıya altında olan gəlir əldə etmək istəyirlər. Qiymətli kağız şəklində olan kapitalı da tam azad hesab etmək olmaz. Buna görə də qloballaşma nəticəsində böyük “azad” kapital həcmi nəticəsində makro-iqtisadi siyasət təhlükə altında da ola bilər kəlamı həqiqətə tam uyğun deyil.

Lakin etiraf etmək lazımdır ki, böyük həcmli kapital axını dövləti makro-maliyyə qayda qanuna riayət etməyə vadar edir. Bu maliyyə nazirlərinin, siyasi xadimlərinin öz siyasətlərinin riskli olduğunu və ya tam mühitə uyğunlaşa bilmədiyini və bu siyasətin milli valyutaya və ya bütöv iqtisadiyyata təhlükə törətdiyini anladığı zaman onlar beynəlxalq kapital bazarı tərəfindən cəzalanacaqlarını başa düşməlidirlər əmmasını kəsb edir (məs: onları maliyyə vəsaitlərindən məhrum edəcək). Belə addımları lazım olan fondların istifadəyə verilməsi etirazında təzahür edən xarici investorların ölkə siyasətinə olan tənqidi münasibəti kimi baxmaq olar.

Bütövlükdə isə etiraf etmək lazımdır ki, qlobal kapital axını qloballaşmanın üstünlüyüdür, baxmayaraq ki, ölkələrə müəyyən qayda qanun və oyun şərtləri təklif edirlər. Qloballaşmanın daşdığı dördüncü təhlükə isə ixtisaslaşmış işçilər arasında əmək haqqı fərqinin

böyüklüyü və sonuncuların işsizliyi təhlükəsidir. Lakin bu gün bu çox da vacib deyil beynəlxalq ticarətin intensivləşməsinə nəticəsidir. Sahələrdə və təşkilatlarda ixtisaslı kadrlara ehtiyacın artması daha vacibdir. Bu aşağı əmək haqqı səviyyəsi və işçilərin ixtisas səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə istehsal olunan əmək tutumlu mallarla rəqabətin Avropa şirkətlərində istehsal olunan analoji malların qiymətinin aşağı düşməsinə və gəlirlərin azalması ilə əlaqədardır.

Belə şərtlərdə Avropa şirkətləri ziyanlı məhsul istehsalını dayandırır və yüksək ixtisaslı kadr tələb edən məhsul istehsalına keçirlər. Nəticədə az ixtisaslı işçilərə ehtiyac duyulmur və onların gəlirləri aşağı düşür. İlk baxışda belə təəssürat oyana bilər ki, məsələn emosional xarakter daşıyır. Lakin BVF bu məsələyə empirik xarakter vermişdir: həqiqətən aşağı ixtisas səviyyəli ölkələrdə istehsal olunan əmək tutumlu məhsulların qiyməti daha yüksək ixtisaslı personalın istifadə olunması ilə istehsal olunan məhsulların qiymətindən aşağıdır.

Praktiki sübutlar bunu çətinliklə təsdiqləyirlər. İdxal məhsulunun təsiri ilə industrial ölkələrdə sənaye mallarının qiyməti çətin ki, dəyişsin. Əmək haqqının dəyişməsi və işsizliyin əhatəsi ticarətin təsiri ilə deyil daxili tələbat strukturunda yerdəyişmənin, xidməti, istehsal sahəsində texnoloji dəyişikliklərin nəticəsində baş verir.

Buna görə də qloballaşmanın daşdığı təhlükə belə güman etmək olar ki, potensial xarakter daşıyan və onun qarşısını almaq mümkündür.

Beşinci təhlükəni şirkətlərin öz filiallarını yüksək əmək haqqı olan ölkələrdən daha az əmək haqqı olan ölkələrə köçürməsidir. İş yerlərinin idxalı bir sıra ölkələrin

iqtisadiyyatı üçün arzu edilməzdir. Lakin elə də təhlükəli deyil. Xarici filialların və baş ofisin işçiləri rəqib deyil onlar daha çox bir-birini tamamlayır. Əgər müəssisə öz filialını başqa ölkədə açırsa bu o demək deyildir ki, o, ancaq öz hesabına edir və qaytarılmayacaq ziyan çəkəcəkdir. Adətən baş ofis öz filiallarının güc ü hesabına məhsul istehsalını artırır və üstünlüklərdən istifadə edir. Yeni partnyerlərin münasibətində belə əlaqə önəmli elementdir. Bun a görə də gücün başqa ölkələrə yerləşdirilməsi potensial xarakter daşıyır.

Altıncı təhlükəni işçi qüvvəsinin ilə əlaqədardır. Bu gün məhsulların xidmətlərin, kapitalın, azad hərəkətindən çox işçi qüvvəsinin yerdəyişməsindən daha az danışılır. Bununla əlaqədar olaraq qloballaşmanın məşğulluğa təsirindən söhbət düşür. Adekvat tədbirlərin yoxluğu zamanı işsizlik problemi qlobal qeyri stabilliyin potensial mənbəyi ola bilər. İnsan resurslarının işsizlik və qismən məşğulluq formasında ayrılması bütövlükdə dünya birliyinin əsas itkisidir və xüsusən təhsilə böyük vəsaitin ayrıldığı ölkələrdə 90-cı illərin ortalarında böyük işsizlik problemi dünya iqtisadiyyatı çərçivəsində böyük struktur problemlərinin və siyasi səhvlərinin olduğunu göstərir. Xüsusilə həyat şəraitinə təsir göstərən sahələrdə. Özəllikdə beynəlxalq miqrasiyanın yoxsulluq və işsizlik problemini həll etməyə qadir olub olmadığı mübahisəlidir. Bu gün əmək bazarı məhsul və kapital bazarından daha az inter milliləşmişdir.

BMT-nin qiymətləndirilməsinə görə doğulduğu ölkədə yaşayan insanların sayı 50-80 milyon nəfər arasındadır. Bu nisbi olaraq çox deyil. Lakin gələcək on ildə regional və qlobal təşkilatlar üçün beynəlxalq

miqrasiya əsas məsələ ola bilər.

Mümkündür ki, şərqlə qərbi ayıran dəmir “sədd” əvəzinə cənubla şimalı ayıran “sədd” ortaya çıxsın. İEÖ-lər hər şeydən əvvəl güman ki, öz əmək bazarını qorumağa çalışacaqlar. Sərt idarəetmə üsulları tətbiq olunacaqdır. Məs: vətəndaşlığın alınması üçün müxtəlif məhdudiyyətlər və. s.

Təzyiq və konfliktin əsas mənbəyi global demoqrafik, texnoloji və struktur dəyişiklikləri ilə əlaqədar olan kütləvi urbanizasiyadır. Ölkə və bütün dünya məshtabında şəhərlər cəmiyyətin əsas elementlərinin birinə çevrilir, həmçinin bir sıra səbəblər üzrə qloballaşma təsirinin əsas yayılma kanalıdır. İlk olaraq şəhərlərin ərzaq və enerji ilə təmin olunması yerli yox xarici resurslardan asılıdır. Bundan başqa şəhərlər tələbatın global standartlaşdırma mərkəzləridir. Şəhərlərdə trans milli şirkətlər daha aktiv fəaliyyət göstərirlər. Urbanizasiya qloballaşma prosesini gücləndirəcəkdir, böyük şəhərlər arasında siyasi və institutsional planda əməkdaşlıq isə beynəlxalq münasibətlərin yeni sahəsini formalaşdıracaqdır.

Qloballaşma özünün dərin iqtisadi, texnoloji, sosial formaları ilə birgə şübhəsiz ekosistemə təsir göstərəcəkdir. Bu isə ümumi insani təhlükəsizliyin əsas problemidir. Bu günə qədər ümumi ətraf mühitə endirilən ziyanın günahını İEÖ-in üzərinə atırlar, baxmayaraq ki, onlar ən çox ziyanı özlərinə yetirirlər.

Ekosistemin istifadə olunması ilə bağlı yaranacaq bir sıra gələcək konflikt mənbələrini göstərmək olar. Su resursları uğrunda mübarizə regional konfliktlərə çevriləcəkdir. Tropik meşələrin gələcəyi və onların

kəsilməsinin nəticəsi siyasi məqsəd və maraqlarda fərqlilik səbəbindən ölkələr arasında fikir ayrılığının predmeti olacaqdır. Ümumilikdə dünya artıq ağılsızcasına resursları, dağıdıb ətraf mühitə ziyan yetirə bilməz. Başqa tərəfdən İEOÖ-in enerji resurslarının, nəqliyyatda alternativ texnologiya ixtirası imkanının, sənaye və kənd təsərrüfatında alternativ texnologiya ixtirası imkanının istifadəsi üçün qənaətbəxş qərar qəbul etmə imkanı yoxdur. Göstərilən problemlər iqtisadi tərəfdən güclü olan ölkələr içində önəmlidir, bununla bağlı onların öz maraqları vardır.

Təbiət resurslarının və ekoloji balansın ifadəsi zamanı qarşılıqlı maraqların bağlılığı-ölkələrin əməkdaşlıq bacarığının yoxlanılması vasitəsilə həlli olan tapşırıqdır. İqlimin işlənməsi radiasiya, su hövzələrinin çirklənməsi və s. kimi qlobal nəticəsi ola biləcək rəqib mübarizə təsəvvürlərini qarşılıqlı maraq üstələməlidir.

Qloballaşma dünyəvi qarşılıqlı münasibətləri və bu günkü ictimai həyatın bütün sahələrindəki qarşılıqlı asılılığı dərinləşdirir, genişləndirir və sürətləndirir.

Kimlər üçünsə qloballaşma ümid və imkanların yeni dünyasını açır. Kimlər üçün qloballaşma ümid və imkanların yeni dünyasını açır. Başqaları üçün dünya onların gündəlik həyatına toxunan məsələləri insanların daha az idarə etməsi ilə bağlıdır. Əlbəttə ki, bir çox insanlar üçün qloballaşma - güclü hisslər oyada bilmə qüvvəsinə malik olmayan abstrakt konsepsiyasıdır-önəmli deyil bu hansı plandadır.

Onlar üçün qloballaşma – investisiyanın, qlobal ticarətin, ətraf mühitə zərərli təsirin, dünya məşabında həyata keçirilən insanları həyatlarındakı sürətli dəyişmələrlə bir-birinə bağlayan oxşar mövzuların hiss

olunan nəticəsidir. 1998-ci ildə Qellop araşdırma mərkəzinin apardığı sorğuya əsasən Amerikalıların yazısı (54%) ABŞ üçün qloballaşmanın “üstün müsbət”, 20%-i “üstün mənfi”, və 15%-i neytral proses xarakter daşdığını söyləmişdir.

1999-cu ildə Business Week və Haris Interactive mərkəzlərinin apardığı sorğulara əsasən böyük çoxluluq güman edir ki, 65% istifadəçilər üçün qloballaşma “yaxşı”, amerikan müəssisələrinin 65% üçün, iqtisadiyyat (61%) və yoxsul ölkələrdə (701%) iş yerlərinin yaradılması üçün “müsbət” təsirə malikdir. Yalnız yarısından cüzi az insan (47%) qloballaşmanın Amerikanın özündə iş yerlərinin açılmasına müsbət təsir göstərdiyini söyləyir. Bundan daha az insan (38%) düşünür ki, qloballaşma ətraf mühitə müsbət təsir göstərir.

Fransanın ictimai rəy institutları amerikan əməkdaşlarının qoyduğu sualları qoymuşlar. Fransızlar amerikalılardan fərqli olaraq qloballaşmaya şübhə ilə yanaşmışlar. 2000-ci ildə keçirilmiş sorğuya əsasən respondentlərin yarısı söyləmişdir ki, qloballaşma Fransa üçün mənəvi təsirə malikdir, üçdə biri isə söyləyir ki, qloballaşma yaxşı zarafatdır. Qloballaşma Fransanın önündə durduğu on foneməndən biridir, bu hal qloballaşmanın siyahıda 9-cu yer tutmasına baxmayaraq dəhşət doğurur. Rəylər ümumiyyətlə qloballaşmadan söhbət getdikdə daha liberal oldu. Ümumilikdə Fransa əhalisinin yarısı qloballaşmanı müsbət hal kimi qəbul edir. Qloballaşma mövzusu Böyük Britaniyada daha az müzakirə edilib. Lakin 1999-cu ildə keçirilən sorğuya əsasən təbəqələrin 40%-i güman edir ki, qloballaşma onların gələcək karyerasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Nyu-York 25 ölkədən 25000 respondentin rəyi iqtisadi qloballaşmanı dəstəkləyir, lakin bəzi insanlar qloballaşmanın inkişaf etməsi ilə ətraf mühitə zərər artacaq, iş yerlərinin itkisi baş verəcək və varlı ölkə ilə kasıb ölkə arasında uçurum genişlənəcək fikrini söyləmişlər.

25 ölkədən 19 ölkənin nümayəndələri qloballaşmanın onlara və onların ailəsinə xeyir gətirəcəyi fikrini söyləmişlər.

Ən çox dəstək Hollandiyadan gəlmişdir. Bu ölkədə 87% respondent qloballaşmaya tərəf çıxış etmişdir. Onları Venesuela (82%) Hindistan (79%) və Qatar (78%) izləyir. Maliyyə çətinlikləri yaşayan Argentina və Türkiyədə respondentlər qloballaşmaya neqativ yaxınlaşmışlar.

25000 minlik sorğuda iştirak edən 10 insanın 6-sı özü üçün qloballaşmanı müsbət hesab edir, 5 insandan biri isə qloballaşmanı neqativ hesab edir.

Sorğuda iştirak edən respondentlərin yarısı belə hesab edir ki, qloballaşmadan gələn gəlir bərabər paylanmır. Maraqlısı bundadır ki, bu fikir ən çox varlı ölkələrdə səslənmişdir. Yoxsul ölkələrdə belə hesab edirlər ki, gəlir bərabər bölünür.

Qloballaşmanın prosesinin gəlirləri iştirakçılar arasında qəti bərabər bölünmür. İstehsalatın yüksəlməsi, xərclərin azalması, rifahın və gəlirin bir qütbə artımı digər qütbə qeyri-müəyyənliyin, riskin, qeyri-bərabərliyin, yoxsulluğun artımı hesabına həyata keçirilir. Bununla əlaqədar olaraq maraqlanan ziddiyyəti və birliyi ziyan və gəliri eyni zamanda təkcə ayrı-ayrı ölkələrdə deyil onlardan kənarda da ortaya çıxıb, bu zaman problemlər də təkcə ölkələrarası əməkdaşlıqla həll edilmir. Milli

iqtisadi maraqların, milli siyasət və fəaliyyətin uzlaşması, konfliktlərin həll edilməsi, daha vəzifələrin müdafiəsi üçün yeni funksional forma və mexanizmlərin işlənilməsi vacibdir. 1980-ci illərdə müqayisədə intermilliləşmənin müasir mərhələsi fərqlidir və öz xüsusiyyətləri vardır. B. N. Kranda bu xüsusiyyətlərdən bir neçəsini qeyd edir:

1) SSR-nin və dünya sosialist sisteminin dağılmasından sonra bir çox ölkələr sürətlə dünya təsərrüfatı əlaqələrinə qoşulurlar;

2) Xarici iqtisadi əlaqələrin və beynəlxalq münasibətin liberallaşması daha çox ölkələri əhatə edir.

3) bütün ölkələr üçün eyni olan texnoloji, ətraf mühitin çirkləndirilməsi, maliyyə institutlarının fəaliyyəti, mühasibat uçotu, milli statistika, təhsil, mədəniyyət standartları geniş istifadə olunur.

4) beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə (BVF, XTT) makro iqtisadi siyasətdə tələblərin seçimi həyata keçirilir.

Qloballaşma prosesində iki tendensiya nəzərdən keçirilir. Bir tərəfdən dünya iqtisadiyyatında ABŞ-ın yeri möhkəmlənir bir tərəfdən isə iqtisadi mərkəzləşmə formalaşır.

Birinci tendensiya onunla bağlı olur ki, ABŞ bütün sahələrdə öz standartlarını təbliğ etməyə çalışır - maliyyə bazarlarında mübadilə qaydalarından tutmuş kino biznesi və təhsili qədər, amerikalılar liderlik edib struktur yenidən qurmasının yeni mərhələsini həyata keçirir, təhsilə, elmə, informasiya texnologiyalarına, gələcəyin texnologiyasına pul xərcləyir və beləliklə dünyanın qalan hissəsinin ABŞ-dan asılılığı güclənir.

Bu gün dünyəvi inkişafın liderləri çox millətli

şirkətlərdir onların payına amerika eksportunun 75%-i düşür. Real olaraq mərkəzləşmə haqqında uzaq perspektiv kimi danışmaq olar, iqtisadi-siyasi zəmində yeni mərkəzlər (Cənub Şərqi Asiya, latın Amerika) o, qədər inkişaf etməlidir ki, onlar müstəqil hərəkət edə bilsin və ABŞ-la rəqabət aparmaq gücünə malik olsun. Bir çox şey Avropada integrasiyasının uğrunda və Rusiya Federasiyasının dünya iqtisadiyyatında gələcək yerindən asılıdır.

Müasir dünyada 80-dan çox regional ticari və iqtisadi razılıq və müqavilələr mövcuddur. Lakin real integrasiya prosesləri yalnız Qərbi Avropa və Latın Amerikasında baş verir. Latın Amerikasında, Qərbi və Cənubi Asiyada həmçinin Afrikada regional əməkdaşlıq iştirakçı ölkələrin siyasi-hüquqi, mədəni, texniki-iqtisadi yetişkənlik etməyə qədər lazımi effekt verməyəcəkdir. 1997-ci ildə Asiya Sakit okean iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatlarına (ASİƏT) üzv olan Rusiya üçün ASİƏT Sibir və Uzaq Şərq inkişafı üçün istifadə olunan alətdir. Lakin ölkənin Avropa hissəsi üçlün həyatı önəmli olan əlaqə Qərbi Avropa ilə olan əlaqələrdir.

***İqtisadi aktivlik standartlarının qloballaşması
özünün dünya ticarətində qabarıq şəkildə göstərir.***

Dünya ticarətinin inkişaf templəri (1996-cı ildə onun dövriyyəsi 4%, 1997-ci ildə isə 9% artmışdır) – dünya ticarətində payı 72-73% həcmində möhkəm dayanan TİƏÖ-də ticarətin genişlənməsi nəticəsində baş vermişdir. 1990-cı illərdə qabarıq hadisələrdən biri İEOÖ-lər arasında ticarətin inkişaf etməsidir. Dünya ticarətində Asiyanın payı (Yaponiyanı) Şimali Amerikanın payını üstələyib və bu

rəqəm artır. Dünya bazarında yeni idxalçılar (Asiyadan) öz mövqelərini Qərbi Avropaya arxalanaraq saxlayırlar. 1991-ci ildən 1997-ci ilə qədər AB-nin dünya ticarət dövriyyəsidəki payı 43-44%-dən 36-40%-ə qədər düşmüşdür, lakin ASRÖ-nin payı isə 38-39%-dən 42-44%-ə qədər qalxmışdır. 1997-ci ildə dünya ticarət dövriyyəsinə MDB ölkələrinin payı 2%-i təşkil etmişdir.

İndiki dövrdə dünya ticarət təşkilatının (DTT). Bu ölkə üzvi vardır və onların payına dünya ticarət dövriyyəsinin 90%-i düşür. DTT-na üzv olmaq üçün 30 ölkədə də müraciət yazmışdır həmçinin Azərbaycan. 1996-cı ildə DTT tərəfindən bəyannamə qəbul etmişdir. Bu bəyannamədə DTT-nın əsas vəzifəsi öz əksini tapır – dünya ticarətinin hərtərəfli idarə sisteminə bütün ölkələrin inteqrasiyasını təmin etmək.

1996-1997-ci illərdə ticarətin qloballaşmasını sözsüz stimullaşdıracaq iki razılaşma əldə etmişdir.

1) telekommunikasiya informasiya texnologiyalar bazarının liberallaşması

2) maliyyə xidmətlərinin bazarının liberallaşması
Gözləniləndiyi kimi bu razılaşmaların həyata keçirilməsi telefon (rabitə) xidmətlərinin və sığorta xidmətinin həyata keçirilmə dəyərlərini aşağı salacaqdır. Demək olar ki, bütün ölkələr –DTT-ı üzvləri sayə 100-dən artıq olan bir neçə regional ticarət qruplaşmaların (RTQ) üzvləridir. DTT-nın fikrinə görə RTQ DTT çərçivəsində razılığa gəlmiş sövdələşmələri zəiflədir və qlobal iqtisadi inteqrasiyanın önünə maneə çəkir. Bununla bağlı olaraq DTT-ı vahid qayda-qanunun riayət olunmasının tərəfdarıdır.

Dünyəvi ticarət əlaqələrinin inkişafı YNKTAD

proqramının bir hissəsi olan elektron ticarət şəbəkəsinin inkişafına təkan verir. Bu proqram 100-dən çox ölkəni əhatə edir. Elektron ticarətin əsas şöbələri treypoinlər və ya ticarət məsələləri üzrə informasiya mərkəzləridir. Dünyada 130-dan çox belə mərkəzlər mövcuddur, bunların ikisi Rusiya Federasiyasındadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ticarətin qloballaşması neqativ cəhətlərə də gətirib çıxara bilər, Xüsusən Rusiya üçün beynəlxalq valyuta iqtisadi şuranın (BVIŞ) məlumatına əsasən Rusiya Federasiyası irqçilik məsələsinə görə dünyada Çin Xalq Respublikasından sonra ikinci yer tutur. Ticari-sənaye palatasının (TSP) məlumatına əsasən Rusiya Federasiyası irqçilik məhdudiyyətinə görə ildə 4 milyarda qədər ziyan çəkir. Bir tərəfdən əgər biz məhsullarımızın digər ölkələrin bazarlarına idxal imkanını əldə etməsək xammal ixtisaslaşmasının tendensiyasına nail olmaq çətin olacaq, bundan da mühüm olan məsələ isə yüksək texnologiya sahələrində potensialın itirilməsidir. Digər tərəfdən əgər Rusiya Federasiyası DDT-yə üzv olsa gərək öz bazarını başqa ölkələrin qarşısında açmalıdır və artıq bit tərəfli şəkildə mal üzərində tarifləri yüksəlmək imkanı əldə etməyəcək, kəmiyyət və başqa ticari məhdudiyyətlər həyata keçirə bilməyəcək. Bu halda Rusiya Federasiyası öz dövlət maraqlarını qoruya bilməyəcək. Məs: ölkə daxilində benzin və mazutun qiymətinin dünya qiymətlərinə bərabər tutulması milli iqtisadiyyata güclü zərbə vura bilər.

Fond bazarlarının qloballaşması aşağıdakı xüsusiyyətlər daşıyır:

Bu müasir elektron texnologiyasını, informasiya və

kommunikasiya vasitələrinin tətbiq edilməsidir.

Zaman keçdikcə fond bazarları milli və xarici iştirakçıların liberallaşması, qeyri residentlərin milli valyuta və maliyyə bazarlarına buraxılması və onların əməliyyatlarda residentlərlə birə fəaliyyəti, bazarların idarə edilməsi, şərait yaradacaq.

Təklif olunan an qiymətli kağızların həcm artımı sələm və istiqrazlar və onların sayının artımı. Belə ki, əgər özəl kapitalın idxal strukturunda 70-ci illərin ortalarında 10% təşkil edirdisə, 90-cı illərin ortalarında 40% istiqrazlar isə 5 və 35% uyğun olacaq.

Fond bazarları maliyyə resurslarının əsas paylanma mexanizmlərindən biridir, həm qlobal həm də milli məstəbda dövlət və özəl sektor üçün əsas mənbə kimi çıxış edir, bu proses zamanı FB-ları maliyyə ötürücüləri şəklində bankları sıxışdırır və onları fond bazarının iştirakçılarına çevirir.

Böyük institusional investorların formalaşdırılması (pensiya və sığorta fondları, investisiya şirkətləri və qarşılıqlı fondlar) onlar korporasiya və əhalinin pul resurslarını toplayır və onları qiymətli kağızlara çevirir. İnstitusional investorların sayı daim artır, onlar tərəfindən cəlb edilən kapitalın həcmi də artır. Belə ki, qlobal və beynəlxalq fondların sayı 1989-cu ildə 123-dən 667-ə qədər artmışdır. (1996-cı ilə qədər). Toplanmış vəsaitlərin dəyər həcmi 10 trilyona yaxındır. ABŞ-ın və başqa qərb ölkələrinin fond bazarlarında istiqraz qiymətlərinin aşağı düşməsinə, İEOÖ-lərin fond bazarlarını heyretinə səbəb olan Cənub-Şərqi Asiyanın valyuta-maliyyə (kristisi) böhranı milli bazarlarının qarşılıqlı asılılığının bariz nümunəsidir. Bu böhran İEOÖ-lərin institusional

investorlarını bu ölkələrə qoyulan investisiyanın etibarlıq məsələsinə bir daha baxmağa məcbur etmişdir. Xarici investorlar tərəfindən sənaye qoyuluşu riskinin minimuma endirilməsi məqsədi ilə vəsaitlərin çıxarılması onların valyuta-maliyyə problemini kəskinləşdirir.

Valyuta bazarlarının qloballaşdırılması. Valyuta bazarı beynəlxalq maliyyə sisteminin mərkəzi zənciridir. Əməliyyatların həcminə görə o, maliyyə bazarının digər segmentlərini üstələyir – sələm və istiqraz bazarı. Valyuta bazarında günlük sövdələşmə həcmi orta hesabla 1,2-1,4 trilyon dollar təşkil edir. Elektron texnologiyanın tətbiq olunması sayəsində valyuta ticarətinin iki qlobal istiqaməti formalaşdırır. Elektron diling sistemləri (bun a misal “Reyter 1000” sistemidir) və elektron broker sistemləri. Valyuta əməliyyatlarının beynəlxalq mərkəzləri London (əməliyyatın 30% həcmində) Nyu-York (16%) Tokyodur (10%). Valyuta bazarında əməliyyat zamanı ən çox istifadə olunan valyuta ABŞ dolları hesab olunur. Evronun çıxarılmasında öncə valyuta bazarında dolların satılması və alınması ilə əlaqədar olan əməliyyatlar 50% həcmində olurdu. Alman markası və yapon yerinə 15-10% arası pay düşürdü. 1997-ci ildən başlayaraq maliyyə və pul kredit idarəetmə orqanlarının əsas məqsədi vahid pul vahidi olan avroya keçidin reallaşdırılmasıdır. Əsas tələblərə dövlət büdcə qıtlığını aşağı salmaq və ümumi dövlət (federal və yerli orqandır) bazarının 60%-dən yuxarı qalxmasına çalışmaq. Qərbi Avropa ölkələri bütövlükdə maliyyə həmrəyliyi məsələsini uğurla başa çatdırdılar.

Kənd təsərrüfatı bazarının qloballaşdırılması.

Dünyəvi mal axını xarakteristikasının yönünə, məzmununa və dinamikasına əsas dünya ticarətində beynəlxalq satış malları şirkətlərinin rolunu qeyd etmək lazımdır (BSMŞ). İşlənmiş malların və kənd təsərrüfatı mallarının bir çox hissəsi BSMŞ-nin çərçivəsində və yaxud onun texnoloji, maliyyə, təşkilatı təsiri altında istehsal olunur.

BSMŞ milli satış malları sisteminin əsas daşıyıcısı və onların effektivlik yüksəlişini katalizatoru olaraq yeni “virtual” beynəlxalq bazar məkanının yaradılmasına təkan vermişdir. BSMŞ arasında liderliyi ABŞ-ın aqrar biznes şirkətləridir. (onlara milli məsuliyyətinə nisbi şərtlər qoyulması halında) 1997-ci ildə 21 böyük amerikan ictimai satış şirkətlərinin xaricdə satış həcmi onların ümumi dövriyyəsinin 25%-ni təşkil etmişdir. (burada MPK, Karnil, Mars, “Kontinental qrup” kimi nəhəng şirkətlər nəzərə alınmayıb belə ki, onlar ictimai şirkətlər deyil, burada “koka-kola” və “Pepsi-kola” kimi şirkətlər də nəzərə alınmayıb belə ki, onlar formal olaraq qeyri satış şirkətləridir) əlavə olaraq 11% satış payı Qərbi Avropaya, 3% Asiya Sakit Okean regionuna, 2% Latın Amerikasına, 1% Kanadanın payına düşür.

Vəsait istehsalı sahəsində xarici şirkətlərin kənd təsərrüfatı istehsalatında rolu güclənir. 1990-cı illərin ortalarında ABŞ-da xarici şirkətlər kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən birliklərin 25% aktivinə, yeyinti sənayesinin 10% aktivinə, yeyinti ticarəti aktivlərinin 15%-nə mənsub idilər. Amerikalı mütəxəssislərin proqnozlarına əsasən 10 ildən sonra göstərilən rəqəmlər 30, 15 və 20% olacaq.

Azərbaycanın dünya yeyinti sisteminə inteqrasiya etməsi

mənfi və müsbət nəticələrə gətirib çıxara bilər. Bir tərəfdən idxaldakı dəyişiklik yeyinti sənayesinin bəzi sahələrinin inkişafına mənfi təsir göstərir, onların aşağı effektivliyi xarici şirkətlərlə rəqabət imkanını aşağı salır. Başqa tərəfdən idxalçılar tərəfindən rəqabətin gücləndirilməsi yeyinti müəssisələrinin və milli kənd təsərrüfatı müəssisələrinin keyfiyyət artımına səbəb olacaq. Texnoloji yenidənqurma labüdlüyü ondan ibarətdir ki, kənd təsərrüfatında istifadə edilən maşın və ya mexanizmlər idxalına şərait yaradacaqdır. Yerli şirkətlər tədricən istehsalçıları sıxışdırmağa başlayır.

Sosial iqtisadi inkişaf sahədə qloballaşma

dünya əmək bazarında, dünyəvi yanacaq energetika kompleksində, Dünya nəqliyyatında, beynəlxalq silah ticarəti bazarında aktivləşir. Bu növ qloballaşma yeni-yeni ölkə və xalqları özünə cəlb edir, onlara böyük təsir göstərir. Bu təsiri birmənalı olaraq nə mənfi və nə də müsbət adlandırmaq olar. Rusiya Federasiyasına qoşduğu sərmayə 10 mly dolları keçmir. Çində isə bu rəqəm 150 mly dollara, Braziliyada 100 milyarddan çox, Macarıstanda isə bu rəqəm 15 milyard dollara çatıb.

§4 Dünyəvi siyasi məkanın qloballaşması

Müasir dünyada müasir tendensiyalardan biri iqtisadi məkanla yanaşı siyasi məkanın da qloballaşmasıdır. Hər şeydən əvvəl siyasi integrasiya prosesləri beynəlxalq, ölkələrarası və qeyri dövlət təşkilatlarının formalaşmasında özünü göstərir. XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında dünyada mindən çox hökumətlərarası təşkilatlar mövcud idi. Aparıcı dövlətlər 100 təşkilatın işlərində iştirak edirlər. Məs:

Danimarka 164 təşkilatın, Fransa 155, Böyük Britaniya 140, ABŞ 122, Kanada 110, Yaponiya 106, Braziliya 100 təşkilatın üzvüdür. II dünya müharibəsindən sonra qısa bir müddət ərzində BMT, NATO, BVF, BB, AB kimi təşkilatlar formalaşdı.

Geosiyasi arenada Amerika dövlətləri təşkilatı (ADT) OPEK (Neft ixrac edən ölkələr) Afrika birliyi təşkilatı (ABT) islam ölkələri konfransı təşkilatı (İÇÖKT) və s. kimi təşkilatlar böyük rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, belə təşkilatların sayı artır və öncədən mövcud olan təşkilatların funksiyaları genişlənir.

BMT-ı çərçivəsində iki böyük təşkilat fəaliyyət göstərir – YUNESKO (mədəni və elmi inkişaf problemləri ilə məşğul olur) və YUNEP (ətraf mühitin qorunması və mühafizəsi üçün mexanizmlər işləyib hazırlayan) BMT-də əsas yerlərdən birini atom energetikası üçün beynəlxalq agentlik tutur (MAQATE). Bu təşkilat nüvə silahının yayılmasının qarşısını alır və atom enerjisindən sülh niyyəti ilə istifadəni tənzimləyir.

Şimalı Amerika azad ticarət zonasının yaradılması üzrə aktiv işlər həyata keçirilir. Buraya ABŞ, Kanada, Meksika daxil olacaq. 1989-cu ildə Asiya Sakit okeanı iqtisadi şurası (ASOİŞ) yaradılıb. Asiyada cənub şərq Asiya ölkələri assosiyası, Asiya inkişaf bankı və başqa ittifaq və birləşmələr uğurla fəaliyyət göstərir.

Daha uğurlu integrasiya prosesləri Avropada həyata keçirilir. Burada Avropa birliyi üzvi olan ölkədə insanların azad gedib-gelmələri, ticari, xidmət, kapital maneələri aradan qaldırılıb. Bütün böyük məqamlar müxtəlif ölkələrin siyasi partiyaları ilə transnasyonal əməkdaşlıq əldə edir. Müxtəlif ideoloji yönümlü partiyaların liderləri öz

partiyalarını beynəlxalq səviyyədə idarə etməyə çalışırlar, partiya qlobal ideyalar bəxş edir, bütün partiyalar üçün eyni olan ideya-siyasi prinsip və qaydalar işləyib hazırlayırlar. Avropa partiyaları formalaşmışdır – Avropa sosialist şurası, Avropa xalq partiyası, Avropa birliyinin liberal və demokratik partiyalarının federasiyası, Avropa progress demokratları və s. dünya siyasətinin əsas faktorlarından biri “böyük səkkizliyin” iqtisadi və xarici məsələlər üzrə ildə bir dəfə yığılmasıdır.

Suveren milli dövlətlərlə yanaşı beynəlxalq münasibətlərin aktiv subyektləri müxtəlif təşkilatlar, birliklər, institutlar təmsalında transnasyonal strukturlardır. Bu strukturlar beynəlxalq əlaqələrin inkişafı tendensiyası və xarakterinə təsir edir. Adətən transnasyonal ştəblərdə qəbul edilən qərarlar ayrı-ayrı ölkələrin vətəndaşlarının həyatlarına yerli hökumət qərarlarından daha effektiv təsir edir. Bütün bu təşkilatlar, birliklər, korporasiyalar dövlətlərin dünyəvi birlik çərçivəsində fəaliyyətlərini tənzimləmək üçün qaydalar kompleksi işləyib hazırlayır və təsdiq edirlər. Onlar konfliktlərin həlli, əməkdaşlıq, müharibələrin qarşısını alma, qlobal iqtisadi inkişaf prinsiplərini müəyyən edirlər.

Mərkəzə cəhd tendensiyalar, regionlaşma, qloballaşma prosesləri ayrı-ayrı ölkələrin rolu və funksiyalarına həmçinin bütövlükdə beynəlxalq siyasi sistemə təsir göstərir. Hələ bu yaxınlarda siyasət (xarici və daxili) məhz milli dövlətin funksiyası kimi qəbul edilirdi. Beynəlxalq münasibətlər sahəsində ayrı-ayrı götürülmüş ölkələr öz maraqlarının həyata keçirilməsi üçün bir-biri ilə münasibət yaratmışlar. Məhz individual ölkələrin cəmi dünya ictimaiyyətini təşkil edir. Hər bir ölkə (müstəqil və

ya koalisiya şəklində çıxış etməsindən asılı olmayaraq) müstəqil olaraq öz müdafiə və təhlükəsizlik problemlərini həll edir.

İndiki dövrdə başqa bir vəziyyət yaratmışdır. Belə ki, dünya vahid kompleks şəklinə düşmüşdür, onun hissələri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Siyasi xadimlərin və təşkilatların, hökumət və dövlətlərin hadisələri idarə etmə, qərarları qəbul etmə və reallaşdırma bacarıqları təkcə onların ölkə daxili imkanlarından deyil həmçinin ölkənin xarici aləmdə mövqeyindən və xarici aləmə təsir imkanlarından asılıdır.

Bu kontekstdə aparıcı rol müxtəlif mərkəzlərdə, dövlət və qeyri dövlət aktorlarının təmas nöqtəsində ortaya çıxan bir çox problemin müxtəliflik, uzlaşma və s. xarakteriki əsasən rəsmi dövlət instansiyaları və strukturları tərəfindən istifadə olunan ənənəvi, rəsmi üsullarda (müqavilələrin imzalanması üçün aparılan danışıqlar, diplomatik əlaqələrin yaradılması və ya ləğv edilməsi və s.) həll etməyə imkan vermir. Dövlətlərin öz səlahiyyətlərini effektiv həyata keçirməsinə regional və dünyəvi dövlətlərarası və qeyri hökumət təşkilatları, institutları təmsalında transnasyonal korporasiyaların və başqa transnasyonal aktorların genişlənən fəaliyyət dairəsi güclü təsir göstərir. Məsələn: neftin, qazın, kofenin, südün və s. qiymətinin qaldırılması və ya aşağı salınması ayrı-ayrı hökumətlərin qərarından deyil OPEK, AB və başqa beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsində müzakirə edilir.

Sərhədlərin aktiv aradan götürülməsi sayəsində daxili siyasi hesab edilən problemlər getdikcə beynəlxalq siyasi xarakter alır. Prezidentsiz xarici və daxili siyasətin qarşılıqlı uzlaşması müşahidə edilir və bu qarşılıqlı uzlaşma ictimai həyatın bütün sahələrində müşahidə edilir. Bir

tərəfdən xarici siyasətin və ya daxili siyasətin səlahiyyət dairəsinin nədən ibarət olduğunu təyin etmək getdikcə çətinləşir. Digər tərəfdən xarici siyasətin daxili siyasi nəticələrinin önəmliliyi və daxili siyasətin xarici siyasi nəticələrinin önəmliliyi artır. Problem daxili siyasi məsələlərin beynəlxalq komponent daşması faktı ilə əlaqədar olaraq daha xüsusi diqqət tələb edir. Nəticədə hökumətin öz problemlərini müstəqil həll etmək üçün istifadə etdiyi ümumi qəbul edilmiş normalar, siyasi idarəetmənin ənənə və praktikası yetəri hesab olunmur. Onların dəyişikliklərə uyğunlaşma bacarığı ictimaiyyət qarşısında ortaya çıxan problemləri həll etmək üçün resursların qıtlığı ilə əlaqədar olaraq həmçinin dövlətin xaricdə vəziyyətindən və xarici aktorlarla əməkdaşlıqdan asılı olması ilə əlaqədar olaraq aşağı düşmüşdür.

Hətta belə bir fikir də vardır ki, ənənəvi olaraq beynəlxalq münasibətlərdə əsas və siyasətin subyekti olan dövlət b izim dövrdə tam siyasi iqtisadi qurum deyildir. O, daha geniş qurumların bir fragmenti və hissəsi kimi çıxış edir – dünyəvi siyasi sistemin, dünya iqtisadiyyatının, dünya ictimaiyyətinin.

Bütün proseslər “iki dünya siyasəti” haqqında danışmaya imkan verir. Biri suveren milli dövlətlərdən təşkil olunan, digəri isə qeyri hökumət təşkilatları, birlikləri, korporasiyaları şnelində fəaliyyət göstərən ölkə və xalqların artan iqtisadi və siyasi qarşılıqlı asılılığı arasında ziddiyyət bir tərəfdən, digər tərəfdən dövlətin milli suverenitetinin aktiv subyekt rolunun qoruyub saxlanması məsələsi getdikcə kəskinləşir. Ölkə və xalqların qarşılıqlı asılılığı və inter milliləşməsinin digər tərəfi rəqabətin və onlar arasında təzyiqin güclənməsidir. Dövlətlər beynəlxalq

əməkdaşlığın gücləndirilməsi yolu ilə iqtisadi qloballaşmaya reaksiya göstərirdilər. Lakin məsələnin təəssüflü tərəfi ondan ibarətdir ki, bu əməkdaşlıq şirkətin yerləşdiyi ölkənin əlində möhkəm idarəetmənin toplanması əsasında qurulur. Əks halda şirkətlərə beynəlxalq razılaşmalar əsasında öz milli sərhədlərindən kənar fəaliyyət göstərməyə imkan verilmir. Bu bank sistemində xüsusilə aydın aşkar görünür, burada qloballaşma yüksək həddə çatmışdır. Mərkəzi banklar arasında beynəlxalq əməkdaşlıq çox millətli razılaşmalara əsasən aparılır. Bu halda idarəetmə funksiyaları ana ölkə tərəfindən qorunur. Milli maliyyə institutlarının fəaliyyətinin idarəetmə məsuliyyəti dövlətin üzərinə düşür. Ana ölkənin idarəsi dövləti hökumət tərəfindən və ya beynəlxalq forumlar tərəfindən qəbul edilmiş idarəetmə standartlarının həyata keçirilməsi üzrə məsuliyyəti daşımağa məcbur edir. Nəzərdən keçirilən konveksdə hərbi bloklar istisna edilməklə suvereniteti olmayan bir çox transnasyonal aktorların rəsmi qəbul edilmiş legitim zorakılıq alətlərinin olmaması faktı önəmli yer tutur.

Onların müdafiə ehtiyacı olduğu sərhədləri yoxdur, b elə ki. onları ətraf aləmdən təcrid edən sərhədlər abstrakt xarakter daşıyır və iqtisadi fəaliyyətdən və sosial əlaqələrdən asılıdır. Lakin buna baxmayaraq onları önəmsəməmək olmaz.

Həqiqətdir ki, onlar dövlətin hakimiyyətini zəiflədir və buna görə də bir neçə müəlliflərin söylədiyi kimi gür siyasətinə daha bir zərbə endirirlər. Lakin eyni olaraq o da həqiqətdir ki, dövlətin idarəsindən boyun qaçıraraq xalq tərəfindən seçilməyən, anonim və çox zaman milli və ya qeyri milli aktorlar öz fəaliyyətlərinə görə ölkə əhalisi

qarşısında məsuliyyət daşıyırlar. Müəyyən şəraitdə onlar idarədən çıxarılaraq qaydaları və qanunları inkar edə bilər və özünə ictimaiyyətli sıradan vətəndaşları tabe edən güclü, anonim hökumətə çevrilə bilərlər. Belə bir vəziyyətdə elə bir hal yarana bilər ki, sıradan vətəndaş yalnız bir instansiyaya öz milli dövlətinə müraciət edə bilər. Beynəlxalq siyasətdə ən çətin həll olara bilən məsələlərdən biri gücdən istifadə məsələsidir. Gücdən istifadənin konfliktlərin həll edilməsi üçün qanuniliyi və hüquqi əsasda olması önəm daşıyır. Bu gün BMT kiçik nizamnaməsinin 2 (7) maddəsinin yenidən nəzərdən keçirilməsi məsələsi ortaya çıxır. Bu maddə ölkə daxilində gedən proseslərin beynəlxalq dünyaya və təhlükəsizliyə zərbə endirə biləcəyi halı istisna olmaqla dövlətin daxili işlərinə qatışmağı qadağan edir.

Beynəlxalq aləmə təhlükəsizliyə zərbə endirməsi məsələsinin şərhinin genişləndirmək yolu ilə bu və ya digər dövlətin daxili işlərinə qatışma məsələlərinin kriteriyaları yenidən nəzərdən keçirilir. “Daxili işlərə qatışma hüququ” bir dövlətin və ya bir qrup dövlətin daxili işlərinə qatışması hökumət tərəfindən vətəndaşların hüquqları pozulduqda hökumətin başlanmış vətəndaş müharibəsini saxlamağa gücü yetmədiyi halında və həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq xüsusi önəm daşıyır. Məs: Avropa şurası insan haqlarının qorunması bütün dünya ictimaiyyətinin əsas vəzifəsidir prinsipi ilə idarə olunur. Bu prinsip Avropa şurasının sənədlərində öz əksini tapmışdır. Bu təşkilatın üzv ölkələrinin bəyannaməsində (1992-ci ildə Helsinkidə qəbul edilmişdir) bəyan edilmişdir ki, humanitar məsələlər üzrə öhdəliklərin həyata keçirilməsi dövlətin tam daxili işi deyil.

Son illərdə daxili işlərə qatışma hüququ dünya ictimaiyyətinin razılığı ilə qüdrətli dövlətlər tərəfindən dünyanın fərqli yerlərində istifadə olunmuşdur. Fars körfəzində müharibə, Sovet hakimiyyətinin, dünyəvi sosialist sisteminin, Yuqoslaviyanın dağılması b ütün dünyada verilmiş məsələ ətrafında diskussiyalara böyük təsir göstərmişdir. Bu məsələ humanitar yardım göstərilməsi, aclıq vətəndaş müharibəsi gedən ərazilərə daxil olma müstəvisində öz aktuallığını saxlayır.

Bu kontekstdə ən çətin həll olunan məsələlərdən biri ölkə hökuməti ilə razılaşma problemidir – BMT-nin, başqa beynəlxalq təşkilatların, ayrı-ayrı ölkələrin və ya bir qrup ölkələrin qatışma hüququ varmı?

Bu məsələlər haqqında diskussiyalar getdiyi zaman BMT-nin dönməz razılığından istifadə edərək ABŞ və NATO Yuqoslaviyada, İraqda, Əfqanıstanda məsələ həllinin özünəməxsus variantını nümayiş etdirmişlər.

Artıq qeyd edildiyi kimi qloballaşmanın və siyasi inteqrasiya prosesinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri beynəlxalq təşkilatların formalaşdırılması, onların sayının çoxaldılması və səlahiyyətlərinin genişləndirilməsidir. Həmçinin etiraf etmək lazımdır ki, BMT yeni müstəqil dövlətlərin bu təşkilata üzv olmasını sürətləndirmiş, onlara razılaşmalar aparma, diplomatiya təcrübəsi qazanma və beynəlxalq həyatın qayda-qanunu mənimsəmə imkanı yaratmışdır. Geridə qalan və öz nümayəndəliyini xaricdə saxlamaq üçün maliyyə imkanı olmayan ölkələr BMT vasitəsilə öz problemlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırırlar. Bundan başqa bu ölkələrin bir çoxu üçün BMT koalisiyaya daxil olmaq bir-biri ilə birlik yaradıb öz maraqlarını bəyan etmək üçün yeganə və önəmli forumdur. BMT-nin ən əsas

funksiyalarından biri onun özü üçün də gözLənilməz olan yeni müstəqil dövlətlərə kömək etmək funksiyasıdır. (dövlət qurumunda).

Müasir dünyada geosiyasi qüvvələrin yerləşməsinin formalaşması zamanı bütün böyük dövlətlərin və ya bir hissənin eyni cəbhə üzrə hərəkət edəcəyini proqnozlaşdırmaq çətindir. Son illərin hadisələri böyük dövlətlərin uzun müsbət ərzində sülhün qorunması üçün vahid qərara gəlmə bacarığının olmasını göstərir. Bütün bunlar yeni dünya səhnəsinin qeyri stabilliyini nümayiş etdirir.

Xüsusi sual – ABŞ-nın vahid liderlik siyasətini həyata keçirməsi problemi. Bu böyük resursların xərclənməsini və dünyada bütün baş verən hadisələr üzərində məsuliyyətin daşınmasını tələb edir. Bir çox İEOÖ ABŞ-larına “ ətlük inək” kimi baxışlar, onlar hər hansı bir problemin həll edilməsini ABŞ-ın üz ərinə buraxırlar. Məs: 2000-ci ildə Fələstin Amerika – İsrail sülh sövdələşməsinin qəbul edilməsi üçün ABŞ-dan 40 milyard dollar istəmişdir. Klinton administrasiyası bu məbləğdə pulu verməyə imkanı çatmadı (gücü yetmədi). Nəticədə problem həll edilmədi. Bir çox qlobal problemləri həll etmək üçün Amerikalıların yetəri qədər pulu olacaqmı? FövqəL hərbi dövlət olaraq ABŞ hər hansı bir hərbi konfliktin həllində öz əsgərlərini itirmədən aktiv iştirak etmək istəyir. Lakin bu günkü gündə bu praktiki olaraq qeyri mümkündür. İtkilər ictimaiyyətin ABŞ-ı siyasətinə neqativ yanaşmağa gətirib çıxarır, bu halda ABŞ bu və ya digər hərbi əməliyyatları dayandırmaq məcburiyyətin də olur. Bu yolla dünya lideri və ya polisi rolu ilk baxışdan görsəndiyi kimi elədə asan deyil. ABŞ-nın imtinası yeni

qeyri stabilliyə səbəb ola bilər və bu qeyri stabilliyin genişliyini təsəvvür etmək çox çətinidir. Bütün bunlar müasir dövrdə vahid polyar modeli dünya səhnəsinin prinsipial cəhətdən zəifliyini göstərir.

IV Mövzu. Milli dövlət qloballaşma şəraitində

Geniş yayılmış belə bir fikir mövcuddur ki, qloballaşma siyasi hakimiyyətin zəifləməsinə təsir edir. D. Bellanın formulasına görə, böyük həyat problemlərinə görə çox balaca olan milli dövlətlər tərəfindən təsir ortaya çıxır. Qloballaşmanın daha radikal nümayəndələri milli hökumətin “nostalgik uydurma” adlandırır və qeyd edirlər ki, milli dövlət epoxası sona yaxınlaşır. Belə güman etmək olar ki, formalaşan post milli sinifləşmə homogen vahidlərin münasibətləri üzərində qurulan sistem olacaq (məs: bəzi sosial hərəkətlər, bəzi maraq qrupları, bəzi professional biliklər, bəzi qeyri hökumət təşkilatları, bəzi silahlı formalaşmalar, bəzi hüquqi strukturlar). Ənənəvi anlayışda “vətəndaşlıq” statusunun qloballaşma prosesləri tərəfindən de-stabilizə olunduğunu nəzərə alsaq tədqiqatçılar təsdiq edir ki, müasir dövr üçün “iqtisadi vətəndaşlıq” xarakterikdir. Bu vətəndaşlıq növü iqtisadi hüquqların cəmini əks etdirir və dövlətin fəaliyyəti haqqında hesabat tələb etmə hüququnu təmin edir. Bununla yanaşı bu yeni vətəndaşlıq növünün subyektləri vətəndaşlar deyil, şirkətlər, bazarlar xüsusi ilə global maliyyə bazarlarıdır. Buna uyğun olaraq bu vətəndaşlıq ayrı-ayrı fərdlərdə deyil global iqtisadi aktarlarda öz əksini tapacaqdır.

Transnasyonalizm və qloballaşmanın özünəməxsus təzahürlərinə qoşulma imkanı milli dövlətlərə beynəlxalq maliyyə bazarlarının formalaşdırılması, kapitalın və biznesin interləşdirilməsi, global açıq informasiya şəbəkələrini yaradılması, yeni millətlərin özünü dərk, əhali mobilliyinin qəfil artımı, təhlükəsizlik qorxusunun

ayrılmaz xarakterini dərk etmə, müas irləşimin qloballaşma problemlərinin görmə imkanını bəxş edir. Kapital mobilliyinin artımı hər şeydən əvvəl kapital hakimiyyətinin artımına təsir göstərir. Bundan başqa milli siyasətin xeyli hissəsi beynəlxalq maliyyə bazarlarının təsiri altına düşür. Ekspertlərin rəyinə görə ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi gücü və onların hökumətinin siyasi-iqtisadi effektivliyi beynəlxalq valyuta bazarlarında spekulyasiya ilə bağlıdır.

Bu haqda Şərqi Asiya “pələnglərin” təcrübəsi kifayət qədərdir. Pazadoksal vəziyyət yaranır qloballaşma eyni zamanda milli dövlətin siyasətinə qarşı tələbi yüksəldir və həmçinin onun imkanlarını məhdudlaşdırır. Trans milli şirkətlərin rəqabətə dözümlülüyünü təmin etmək, iş yerlərinin və qlobalın ölkədə saxlanılmasına nail olmaq, yeni investisiyaları cəlb etmək məqsədi ilə hökumət onları sosial məsuliyyətdən azad edir və bu yolla əmək haqlarının real səviyyəsini aşağı salır, Avropada məşhur “sosial dövlət” anlayışını dağıdaraq sosial proqramları ixtisar edir və qloballaşma prosesində yol verilməyini ətraf mühitin qorunması məsələsinə diqqətsizlik göstərir. Əsas problem zəif idarəçilik bacarığı ilə əlaqədardır. Bu dövlət təşkilatlarının qaydalar hazırlayıb siyasətə təqdim edilməsi, iqtisadiyyatın və ictimaiyyətin siyasi məqsədlərdən minimum yararlanaraq idarə edilməsi bacarığından ibarətdir. Dünya bankı post kommunist ölkələr üçün bu siyahıya sahibkarlıq hüquqi qərantiyasının zəifliyi, hökumətin qeyri stabilliyi, dövlət qanunvericiliyinin gözlənilməzliyi, hakimlərin icra hakimiyyətindən asılılığı, korrupsiya səviyyəsini yüksəkliyi məsələlərini də daxil etmişdir. Eyni zamanda hələ heç vaxt kapital sosial dövlət məsuliyyətindən bu dərəcədə az ad

edilməmişdir.

Bu yolla gəlir qanunu milli dövlətin yolunu çətinləşdirir o, da öz növbəsində daim “iqtisadi siyasətlə” məşğul olmağa məcbur olur, lakin milli dövlət liberal demokratiyanın mövcud olmasının bünövrəsidir. Təcrübə göstərir ki, dövlətin idarəetmə bacarığı və iqtisadi effektivlik arasında həmçinin dövlətin idarəetmə bacarığı və demokratiya arasında mənfi düzən mövcuddur. Demək yeni şəraitdə demokratiyanın qoruyub saxlanması da problematiktir: öz taleyini demokratik olaraq idarə edən milli ictimaiyyət haqqında təsəvvür getdikcə qeyri-real xarakter daşıyır. Dövlətin iqtisadiyyatında və ictimaiyyətin funksiya göstərməsi üçün önəmli olan infrastruktura elementlərindəki rolunun dəyişikliyi XX əsrin son iki on illiyində baş vermiş qeyri liberal və qeyri konservativ inqilabda üst-üstə düşmüş dominantı olmuşdur. Özəlləşmə dövləti ictimaiyyətin önəmli sahələrindən sıxışdırıb çıxaran bu alətdir. Vaşinqton Konsensusu çərçivəsində XX əsrin liberal ənənəsi ilə uçurum formalaşdı. Liberal ənənələri ictimai həyatda liberal hüquqi tənzimlənmənin təmin edilməsinin qərantiyasını dövlətin bu məsələlərdə iştirakı ilə nəzərdə tuturdu. Özəlləşdirmənin məqsədi dövləti bu məsələlərin idarəsindən “azad edən” sahələrin kommersiyalaşmasıdır. BVF və DTT-nın ekspertlərinin rəyinə əsasən bu da global bazar sistemə integrasiyanı təmin edir. İqtisadi qloballaşma prosesi mexanizmini təşkil edən özəlləşdirmə və kommersiyalaşdırma “bağı” nəticədə təkcə milli dövlətin zəifləməsinə gətirib çıxarmır, həmçinin vətəndaş cəmiyyəti institutlarının dağılmasına gətirib çıxarır. İctimai xidmətlərin kommersiyalaşdırılması sosial qeyri bərabərliyi gücləndirir və hər bir vətəndaşın təhsil

alma, internetə giriş imkanlarını (informasiya resurslarını) məhdudlaşdırır. Özəlləşdirmə ictimai işlərin çərçivəsini kəskin məhdudlaşdırır, birbaşa hər bir vətəndaşa təsir göstərir və nəticədə hər bir vətəndaşın şəxsi maraqlarını vətəndaş cəmiyyətinin ümumi maraqları periferiyasına çıxarır.

Nəticədə bütün qərb ölkələrində vətəndaş mövqeyi aradan qaldırılır, özünü dərk etmə formaları öz yerini tutur, kollektiv sosial və siyasi fəaliyyətlə bağlı olan institut sistemlərinin dağılması baş verir, vətəndaşlıq böhranı ortaya çıxır, infantilizasiya qlobal fenomenə çevrilir, ictimai işlər üzrə şəxsi məsuliyyət isə korporasiyaların, liderlərin üzərinə düşür.

Böyük Amerika iqtisadçısı Soros. D. 1997-1998-ci il maliyyə böhranından nəticə çıxararaq açıq cəmiyyətin demokratik dəyərləri üçün yeni təhlükə aşkar edilmişdir. “Azadlıq və onun sərhədləri” əsərində o, təcrübəli nəticəyə gəlmişdir. Mən dünya maliyyə bazarında var-dövlət qazanmışam, buna baxmayaraq bu gün qorxuram ki, özbaşına kapitalizm və bazar dəyərlərinin həyatın bütün sahələrinə yayılması açıq və demokratik cəmiyyətin gələcəyini təhlükə altına salacaqdır. Bu gün açıq cəmiyyətin böyük düşməni kommunist deyil kapitalist təhlükəsidir. Nəticədə qloballaşma tərəfdarlarının söylədiyi kimi “liberal ideyaların dünyada qələbəsi” mahiyyət etibarı ilə bizi azadlığın yenidən dirçəldilməsi fikri üzərində düşünməyə vadar edir.

Bu yolla minillik zaman kəsiyinin əsas konfliktini inteqrasiya, milli dövlət demokratiyası, effektivliyi və artan iqtisadi, mədəni, siyasi qloballaşma arasında qarşıdurmadır.

Milli sərhədlər “qızıl milyard” a daxil olmayan ölkələr üzərində dikdə edən trans milli şirkətlərin və beynəlxalq maliyyə institutlarının təzyiqi altında aradan götürüləcəkdir. Dünyanın müxtəlif regionlarında hakimiyyət müxtəlif “kənüllülük” dərəcəsi və müxtəlif “sürətlə” trans milli səviyyəyə keçərək və öz suverenitetinin böyük hissəsini itirəcəkdir. Yerli mədəniyyət mənbəyi Qərbdən və ABŞ-dan gələn dəbin və innovasiya tendensiyaalarının təsiri altına düşəcəkdir. M. Voters qloballaşmanı belə müəyyən edir “ sosial və mədəni düzen üzərinə qoyulan coğrafi məhdudiyyətlər ixtisar olunur və insanlar bunu hiss edir”. Z. Bauman qeyd edir ki, fiziki, coğrafi dünya siyasətçilərin yaşam ortamı olduğu bir dövrdə informasiyanın və kapitalın real hakimiyyəti “ kiber dünyanın” əlində olacaqdır, bu dünyada fiziki sahələr ya neytrallaşdırılmış ya da oyundan kənarlaşdırılmışdır. F. Fukuyamanın “ tarixi sonu”nu “coğrafiyanın sonu” ilə də işarələndirmək olardı, qeyri territorial kapital və qeyri sahəli virtual ünsiyyət partnyerlərin (əməkdaş) yerləşməsi haqqında sualı qeyri prinsipial edir. “ Tet-a-tet”in qiymətdən düşməsi ilə əlaqədar olaraq lokallıq öz qiymətini itirir o, elitanın özünü yaratmasında, formalaşdırmasında əvvəlki rolu oynamır. Bununla da fiziki dünyanın hakimiyyəti məğlub duruma düşür.

Coğrafi zaman maneələrə dağılır. Kommunikasiyanın modern vasitələri ilə gücləndirilən mədəni və informasiya mübadiləsinin intensivliyi milli dövlətin atributlarından sayılan “vahid milli mədəniyyəti” təcrid etmə və mühafizə yolu ilə qoruma cəhdlərini uğursuzluğa düşür edəcəkdir. Marqaret Arçerin fikirlərinə görə qloballaşma dünyanı əhatə edən strukturların,

mədəniyyət və institutların birləşməsi prosesidir. Onun fikrincə qloballaşma bu günkü gündə cəmiyyətin analiz vahidi kimi çıxış etməməsi anlamına gəlir. Olbrou sübut edir ki, cəmiyyət onu əhatə edən sistemlər əhatəsində bir sistemdir və yolla dünyəvi ictimaiyyətin sub sistemidir. (yarım).

İqtisadi elmlər sahəsində qloballaşma hər şeydən öncə azad dünya bazarı, qlobal kütləvi mədəniyyət və dünyəvi informasiya ittifaqı dünyası ilə bağlıdır. İnter milli müəssisələr yüksək informasiya texnologiyaları əsasında qlobal mal və maliyyə bazarında fəaliyyət göstərirlər, əmək isə qlobal əmək bazarında rəqabətə girir. Qeyri klassik qapalı bazar iqtisadiyyatı modeli burada trans milliləşir. Buna uyğun olaraq onlar ittifaq təşkilatlarına qoşulmanın xeyrinə öz suverenitetlərini zəiflədirlər.

Vollerstaynın dünya sistemi nəzəriyyəsi indiki dövrdə bütün planetdə yayılmış dünya kapitalist iqtisadiyyatı konsepsiyasından çıxış edir. Lakin onun integrasiyası ticari və istehsal qarşılıqlı əlaqələrə əsasən həyata keçmişdir. Milli dövlətlər gücü altında 3 səviyyəli strukturun istismarı əsasında təşkil edilmişdir: mərkəz-yarımperiferiya, periferiya. Bu da həqiqətdir ki, Vollerstayn gələcəkdə dünyəvi sosialist hakimiyyətini görür. Belə ki, kapitalizm daxilindəki təzadlar nəticəsində süquta məhkumdur.

Doğurdanmı milli dövlətçilik üsul idarəsi yuxarıda qeyd etdiyimiz nəzəriyyələrdəki kimi müasirliyin geridə qalmış modelidir. Qloballaşma dönməində milli dövlət anlamı haqqında fikir mübadiləsini daha dərinlən nəzərdən keçirək. Millət mərkəz anlamı daşıyır, o, insanın siyasi

sistemə daxil olduğunu göstərir və differensiya nəticəsində koherentlik yaradır (“öz bənzər”lərinin daxil edilməsi və “fərqliləri” istisna edən Abşeron milli dövləti “təsəvvür cəmiyyətinə” bənzətmişdir. O, dövlətin mənəvi bünövrəsinə, milli enliliyinə işarə edir. Eyni fərdlərin qardaşlıq birliyinin implisit fərziyyəsi faktiki fərdlərin və sinif münasibətlərinin arxa tərəfində yerləşir. Herizontal həmrəyliyin və etibarın yaradılması həmçinin “ Ana milləti” uğrunda rifahın əldə edilməsi üçün həyata keçirilən ictimai fəaliyyət Valtər tərəfindən milli dövlət mükəmməl idarəetmə üsulu, (good governance) despot hökumətlərdən f

fərqli olaraq ədalətli hökmranlıqla təsvir olunur.

Yalnız bu mənəvi fundamental milli dövlətin gücünü və uzun ömürlülüyünü və “ ana vətən” uğrunda zaman gəlincə qurban verməyə hazır olduğunu izah edir. Həmçinin Bemye qeyd edir ki, bu güc dövlətin çiçəklənən təşkilatı bacarığına əsaslanır. Bu günkü günə qədər milli suveren dövlət sistemi panislamizm, BMT, Dünya Bankı, BVF və dünya ictimaiyyəti ideyalarına uğurla müqavimət göstərirdi. Məhz beynəlxalq təşkilatlar qarşılıqlı tanıma prinsipinə əsaslanaraq milli dövlətlərin beynəlxalq təmsilçiləri timsalında öz üzvlərinə beynəlxalq və milli legitimlik bəxş edirlər. Buna görə milli dövlət millilik anlayışından daha çox beynəlxalq məzmun daşıyır. Miqrasiya kontekstində vətənpərvərlik və uzaq milliliyin uzlaşması mövcuddur. Robertsonun fikrincə milli dövlət ideyası öz mənasını itirməmişdir bunu əksinə olaraq qloballaşmışdır.

Bir çox müəlliflər indiki dövrdə mənəvi kökü fransız inqilabına çatan Avropa milli dövlətinin ortaya

çıxmasından söhbət açılar. Millət və rifah anlayışları arasında sıx normativ bağlılıq nəticəsində müasir dövlətçiliyə qədər inkişaf etmişdir. Bu dövlət cəmiyyət çərçivəsində mövcud olaraq (ailə, qonşu, kənd) məsuliyyət və təhlükəsizlik sistemlərini cəmiyyətin, dövlət institutlarının üzərinə qoyulmuşdur. Sosial elm alimlərinin qəbul etdiyi fərd azadlığının yüksəlməsi ilə yanaşı dövlətin mənəvi bünövrəsində ortaya çıxır, məsuliyyətin dövlət üzərinə qoyulması horizontal həmrəyliyi özünü dərk etmə hissəsini zəiflədir. Müasir dövlətin həmrəy cəmiyyətində fəaliyyət və buna uyğun olaraq “ümumi qarşılığın” üstün tutulması Salinsə görə uğurun qısamüddətli maksimuma çatdırma arzusuna (fərdin) ziddiyyət törədir və bir çox hallarda rəşional sistem nəzəriyyəsində göstərdiyi kimi asılılıq abu-havasına gətirib çıxarır. Müasir xoşbəxtlik dövləti öz bünövrəsini itirir: milli eyniliyi. Mərkəzləşmiş iqtisadi dağılmanın gedişatı zamanı böyük ideydoqiyların süquta uğraması bu prosesə təkan verir.

Bundan başqa bir sıra ölkələrdə milli eynilik anlayışı aşağıdakı səbəblərdən şübhə altına qoyulur: müstəmləkə dövründən sonra ortaya çıxan milli dövlətlər qədim dövr milli dövlətlərinin xüsusilə, Fransa, İngiltərə kimi qədim köklü vətəndaş cəmiyyəti olan ölkələrin əksinə olaraq milli və etnik eyniliyin tədricən dağılması ilə xarakterizə olunurlar. Dövlət sərhədləri etnik sərhədlərdən daha çox siyasi sərhədlərdir. Bartın fikrincə isə milli eynilik etnik eynilik kimi bir-biri ilə rəqabət apara bilən konstruksiyalardır. Etnik proseslər xüsusilə zəif milli dövlətlərin əlamətidir (Veberin ardınca mən hakimiyət monopoliyası olmayan dövlətləri zəif dövlətlər adlandırırım). Bir sıra üçüncü dünya ölkələrində və şərq

Avropanın keçmiş sosialist ölkələrində milli eynilik çox zəif və dözümsüzdür və möhkəm milli simvolizm bu zəifliyi ört-basdır edə bilmir (hərbi paradlar, milli müstəqillik bayramı). Etnik proseslər milli dövlətlərin daha kiçik hissələrə ayrılmasına səbəb ola bilər, bunu biz Yuqoslaviyada və keçmiş SSR-də gördük. Praktika göstərir ki, bütün dünyanı bürüyən azad ticarətin və üçlü strukturun (mərkəz-yarım periferiya- periferiya) maksimum həddinə iqtisadiyyatın ayrı yönümlü inkişafı müqavimət göstərə bilər: müxtəlif supranasyonal sahələrin formalaşdırılması. Qeyri marksist yanaşmanın cənub və şərq regional korporasiyalarda köhnə industrial ölkələrlə müqayisədə hakimiyyətin əks mərkəzinin formalaşdırılması ideyası ilə çıxış etdiyi zaman burjuaziya yanaşması effektivliyin və beynəlxalq rəqabətə dözümlülüyn yüksəldilməsini nəzərdə tutur. Milli iqtisadi siyasət nöqtəyi nəzərindən iqtisadi sahələr milli dövlətlərin sərhədləri ilə şərtlənən ticari baryerlərin aradan qaldırılmasını təklif edir (məs: ümumi gömrük, valyuta, ekoloji siyasət həmçinin əmək bazarı siyasəti) və beynəlxalq münasibət nəzəriyyəsinin qeyd edildiyi kimi milli dövlətin müəyyən səlahiyyət və hüquqlarını hökumət səviyyəsindən beynəlxalq təşkilatlar səviyyəsinə keçirmək lazımdır. Sonuncular bir sıra qanunları, hüquq və öhdəlikləri birləşdirməyə can atırlar. Bu cəhdlərin məqsədi iqtisadi və ictimai sahələrdə vahid siyasətli integrasiyalı ərizələrin yaradılmasıdır.

Belə beynəlxalq ərizələrin ideyası yeni deyildir. Mühəribədən sonrakı dövrdə belə iqtisadi birliklər çox idi. Avropa azad ticarət asosiasiyası, Cənub Şərqi Asiya ölkələrinin asosiasiyası, Afrika birliyi təşkilatı, MDB və s. (onlar praktiki olaraq özlərini düşünülməmiş təşkilatlar

kimi aparırırlar lakin özlərini birliklər kimi təqdim edirlər). Onlardan bəziləri həyatda qaldı, bəziləri sosialist iqtisadiyyatının süquta uğraması ilə əlaqədar olaraq dağıldı, bəziləri isə başqa təşkilatlar tərəfindən sıxışdırılıb çıxarıldı. Belə sahələrin yaradılmasının və gələcək genişləndirilməsinin əsas çətinliyi qlobal siyasətin milli dövlətdən başqa milli dövlətlərlə münasibətdə müstəqil, müəyyən koordinasiya qərarların qəbul edilməsi tələbini irəli sürməsi ilə şərtlənir.

Sosioloji nöqteyi nəzərdən yeni trans milli sahələrin siyasəti uyğun iqtisadi sahə çərçivəsində yeni trans milli eyniliyin aşkar edilməsi və dəstəyin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Bu eyni hüquq və öhdəliklərin, eyni şəxsi sənədlərin, bayraqların, himnlərin, vahid valyutanın köməyi ilə həyata keçiriləcəkdir. Bu prosesin gedişatı zamanı verilmiş cəmiyyətin bacı qardaşları, vətəndaşları və yadlılarla yanaşı transnasyonal eyniliyin formalaşması arasında ara kateqoriya ortaya çıxır: “qonşu” keçmiş yad. Qonşular çoxsaylı iqtisadi və siyasi sahələrdə üstün şərtlər qazanır, bu zaman “yadlar” vizanın, yaşayış yerinin sığınacaq hüququnun yeni doldurulma qaydaları ilə əlaqədar olaraq “göyərtdən” kənara qalırlar.

Modern dövrdən öncəki dövrdə “bu gün və sabah yad” olanlar şübhəli və potensial düşmən qismində dərk edilirdi. Bir çox sosial elm nümayəndələrinin təsdiq etdiyi kimi modern dövrün də zaman və məkan dəyişiklikləri nəticəsində yadların qəbul edilmə şərtləri dəyişmişdir: yadı səthi qəbul edirlər, nəzakətlə inkar edirlər. Lakin bu xarakteristika mənə həddindən ziyadə eyni üsulu görsənir. Yeni və post modern dövründə bütün dünyanı bürüyən azlıqların məhvi özü-özünü xarakterizə edir. Fukodan sonra

hər bir millətin və hər bir iqtisadi siyasi ərazinin yalnız ümumiləşdirən simvollar deyil həmçinin istisna qaydalarına ehtiyacı olduğunu sübuta yetirmək mümkündür. Belə ki məhz eynilik xüsusi mədəniyyətin fərqliliyi və özünəməxsusluğu haqqında məlumat verir. Buna görə də bu sahələr müəyyən mədəni regional sərhədlər çərçivəsində (xristian-avropa, asiya, panislam) ortaya çıxır.

Eyni zamanda hissiyyat tədricən daxili əraziyə yönəlir, bu zaman xarici sərhədlərdə yerləşən insanların yaddaşından xarici ərazi anlayışı itir, inkişaf sosiologiyası nümayəndələri “üçüncü cahan sonu” məsələsini müzakirə edir. B u zaman onlar yalnız 80-ci illərin böyük inkişaf nəzəriyyələrinin tükənməsinə istinad etmir həmçinin üçüncü dünyanın transfer maliyyə axınından sıxışdırılıb çıxarılmasına, sistem daxili sahələrinə keçidin məhdudlaşdırılmasına, qeyri relivant vəziyyətdə periferiyadan sistemin kənarlarına çıxarılmasına və onun iştirakçı yaddaşının silinməsinə istinad edirlər. Bundan başqa etnologiyada “yad”la üzbəüz gəlmə elmi Avropa etnologiyasının inkişaf prosesi ilə yanaşı “qonşu” anlayışının inkişafı da baş vermişdir.

Belə regional iqtisadi-siyasi sahələr tarixi formalaşmış dünya ictimaiyyətinə müqavimət göstərirlər və dövlət icmaları, subnasyonal etnik proseslərlə yanaşı davamlı hissələrə bölmə siyasətini aparırlar. Siyasi-iqtisadi nöqtəyi nəzərdən bu aşağıdakı perspektivlərə gətirib çıxara bilər.

Yeni sərhədlərin (məs: qoruyan gömrük) yaranmasına gətirib çıxaran beynəlxalq bloklar arasında rəqabətin güclənməsinə indiki dövrdə transnasyonal səviyyədə artan merkantilizm müşahidə edilir. Ticari statistika göstərir ki, Avropa və Amerikadakı ticari axınlar əsasən verilmiş iqtisadi sahə çərçivəsində yerləşirlər, az bir qismi isə onun kənarlarında yerləşir. Eyni zamanda İEOÖ öz idxal və ixracında əvvəlki kimi industrial ölkələrə yönəldirlər.

Lakin məhz regional korporasiyaların dəstəyi ilə İEOÖ-lərin asılı iqtisadi strukturunu dəyişmə cəhdləri həyata keçirilir. Növbəti mümkün perspektiv – maraq ayrılığı, hakimiyyət təzyiqi, iqtisadi gücün uğurun qeyri bərabər paylanması, siyasi, mədəni fərqlər və normalar səbəbindən iqtisadi blok daxilində artan təzyiqdir. Üçüncü mümkün perspektiv – regionlaşdırılmış, siyasi və iqtisadi sahələrin formalaşdırılması, dünya iqtisadiyyatının qədim mərkəzinin dağılması və Asiya Sakit okean regionunda yeni mərkəzin yaradılması nəticəsində dünya hegemoniyası sistemlərinin dəyişdirilməsidir. Qeyri liberal iqtisadçılar bu əhval ruhiyyəmi qızıışdırırlar və sübut edirlər ki, qədim industrial ölkələrə inkişaf çox baha başa gəlmişdir. Qloballaşma gedişində texnologiyaların oğurlanması və alınması yeni industrial ölkələrə Qərblə münasibətləri yoluna qoymağa imkan vermişdir və istehsalat inkişafda az sərmayə hesabına hətta onları örtməyə b elə imkan yaratmışdır.

İqtisadiyyatın qloballaşması gedişatında milli dövlət anlayışı haqqında diskusiyanı yekunlaşdırarkən Hiddensla razılaşaraq söyləmək istərdim: milli dövlətin bir sıra aspektləri beynəlxalq dövlətlər sistemi ilə əlaqəsinə əsasən

öpz rollarını qoruyur və milli abu-havanın güclənməsinə səbəb olur. Milli dövlətin başqa aspektləri və onun eyniliyi subnasyonal proseslər (etnik), supranasyonal proseslər (transnasyonal iqtisadi və siyasi sahələrin ortaya çıxması və buna şəraitin yaradılması) və rifah ölkəsində sistem proseslər nəticəsində öz qüvvəsini itirir.

Milli dövlət dəyərlər anlayışına əsaslanır (milli dövlətin eyniliyi) bu dəyərlər fərqliliyin dərk edilməsi, horizontal həmrəyliyin aradan götürülməsi və hakimiyyət legitimliyinin yenidən yoxlanılması xaricdən supranasyonal eyniliyin və həyat stilinə həmçinin beynəlxalq institutların ortaya çıxması ilə müşayiət olunur) nəticəsində daxildən dağılır.

Nobert Elyas ictimai sivilizasiya prosesinə özünü idarəetmə və zor üzərində monopoliyanın yaradılması yolu ilə fərdi hakimiyyətin və xarici idarəetmənin azaldılması kimi təsvir etmişdir. Böyük sahə formalarına birləşməklə yeni institutlar yaranır və daxili əmin-amanlıq bərqərar olur. Daxili sahədə zorakılıq neqativ hisslər doğurduğu zaman, xaricdə bu zorakılıq milli dövlətin maraqlarına uyğun olaraq gücləndirilir. Elyasın şərhə milli dövlət səviyyəsində s ona yetir. Territorial, siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi kombinə edilmiş milli dövlətin qloballaşma gedişatında öz mənasını itirməsinin təsvir edilməsi belədir: milli dövlət daxili mənəviyyat və zorakılıq üzərində monopoliya ilə sıx əlaqədə olaraq məsələ qaldırır ki, bu zaman dəyişiklik zorakılıq və mənəviyyat üzərində olan monopoliya ilə baş verir.

Bütün insanların bacı-qardaş olduğunu təsdiq edən hər hansı bir qlobal etika varmı?

Potensial düşmənlər, yadlar üzərində zorakılıqdan əl

çəkmək üçün biz yetəri qədər mi sevilirik? Yaxın zamanlarda layihələndirilmiş və formalaşdırılmış transnasyonal sərhədlər daxili və xarici mənəviyyat arasında yeni sərhədlər ayırır mı? Biz bu qədərmi azğınırıq?

Mənəviyyat anlayışının semantika üzrə problemlərini aradan qaldırmaq üçün ictimai həyat naminə müəyyən məhdudiyyətlərə eqoist təsir göstərən internalizasiya idarəetmə prinsipini funksiya cəhətdən mənəviyyat adlandırmaq istərdik. Lakin Homanın fikrincə inam, avtoritet və qəza qorxusu (ölümdən sonrakı həyatda və real həyatda) üzərində əsaslandırılmış mənəviyyatın konveksional formaları post konvensional mənəviyyat formaları ilə dəyişdirilmişdir. Post konvensional normalar normaların təsir gücünə malik olmasına inam və ya normaların hər an qanuna çevrilə biləcəyini gözləmək kimi funksiyaları olan intersubektiv ayrıntılara əsaslanır. Bu yolla xeyirxahlıq etikası xeyirxah düşüncə etikası ilə dəyişdirilmişdir. Xeyirxah düşüncə etikası refleksiya, diskurs və anlayışa əsaslanır o, kollektiv fəaliyyətə yoxlanılmayan göstərişlərə əsaslanır.

İqtisadi sosiologiyanın yeni yanaşmaları sübut edir ki, nə “a la Hayek” bazarının normativ qanuniləşdirilmiş azad oyunu nə dövlətin bu məsələlərə qatışması hər hansı bir cəmiyyətin fəaliyyət göstərməsi üçün yetəri qədər olan ictimai prinsipli idarəetməni təmsil etmir, lakin fərdi və kollektiv fəaliyyət göstəriş kimi çıxış edən post konvensional mənəviyyat vacibdir.

Əgər başlanğıcda göstərdiyi kimi qloballaşma prosesi milli dövlətdə milli eyniliyi, daxili mənəviyyatı və buna uyğun olaraq zorakılıq üzərində monopoliyanı məhv edirsə onda mənim qarşıma belə bir sual çıxır, bu

tendensiyalar hansı nəticələr yaradacaq. Güman ki 3 mümkün senari ortaya çıxsın.

I ssenari idarəetməni dövlət səviyyəsindən beynəlxalq təşkilatlar və birliklər səviyyəsinə köçürməni nəzərdə tutur. Lakin bu ssenari həqiqətə az uyğundur bel ki, beynəlxalq və transnasyonal təşkilatların fəaliyyət göstərməsi üçün onların təmsilçilərinin (milli) konsensusu tələb olunur. Maraqların konfliktli ilə bağlı olaraq bir çox irəlində gedən planlar minimal kompromislər şəklində dayandırılır və ya “quo” statusu verilir.

II ssenari zorakılıq üzərində dövlət monopoliyasının zəifləməsindən ibarətdir. Əgər bu monopoliya zəifləyərsə nəinki milli dövlətlər arasında ən çox milli dövlətlərin daxilində müharibənin baş ver məsi ehtimalı güclənir. Sivil dünya müharibələrinin yerini “barbar” şəkili zorakılıq tuta bilər. Son on illiklər belə potensial konfliktlərin başüqa sırası bu əlbəttə ki, regional sahələrin yeni xarici sərhədləridir. Məhz burada iqtisadi bloklar arasında ticari müharibə ehtimalı yaranır. Buna misal ABŞ və Yaponiyanın siyasi-iqtisadi qarşıdurmasıdır. Başqa bir misal AB-nin İEOÖ-də istehsal olunan qeyri ekoloji ucuz mallara qarşı gömrük baryerlərinin yaradılmasıdır. Əlbəttə ki, AB-nin mövcud olması ABŞ üçün çətinlik törədir. Bu regionlar fərqli iqtisadi struktura malikdir və onların maraqları ayrılır. (AB-nin iqtisadi sahəsi ABŞ-ın iqtisadi siyasətindən fərqli olaraq idxala ehtiyac duyulur) bu da ABŞ tərəfindən proteksionizm siyasətinə və ticarət müharibəsinə gətirib çıxara bilər.

III dünyanın industrial ölkələrə qarşı qalxması “Böyük hərəkət” adlı elmi fantastik filmin mövzusu olmuşdur. Bu film aclıq və işsizlik səbəbindən Afrikadan

Cənubi Avropaya miqrasiya miqrasiya səhnələri ilə başlayır. Bu filmin sonluğu isə sərhədlərin qorunması və əmin-amanlığın bərqərar edilməsi məqsədi ilə miqrantların Avropa silahlı qüvvələri tərəfindən sıxışdırılması ilə bitir.

Bu mövzunun müxtəlif variantlarına hipoteza X. Hantinqton tərəfindən söylənilən “mədəniyyətlər toqquşması ifadəsidir” (dush of civilisations). Onun aqrumenti belədir. Soyuq müharibə dövründə daxili və xarici mənəviyyat arasında sərhəd, zorakılıqdan imtina etmə ideoloji blokları ayıran aşırımlar boyunca gedirsə (qərbdə bu ifadə “Kommunizmə qarşı azadlıq”, şərqdə isə “deqradasiya əleyhinə Kommunizm” lozununda yer tapırdı) və bu dəyərlər uğrunda mübarizələri nəzərdə tuturdusa indi belə polyarizasiya yoxdur. Bu bir həqiqətdir ki, Hantinqton bir təhlükəni də nəzərə alır. Xristian mədəniyyətinə qarşı Konfuqianlıqla birləşə bilən islam. Hantinqton sübut edirdi ki, mədəniyyətlər ümumi eyniliyin ən yüksək səviyyəsini formalaşdırmaq gücünə malikdirlər.

Hantinqtonun Hipetezası bir sıra müəlliflər tərəfindən inkar edilmişdir. Hantinqton nəzəriyyəsinin nöqsanlarından biri konflikt və qarşı durmalara canlı təəssürat vermədir. “Ticari müharibə” ssenarisi həqiqətə daha uğundur. Zorakılıq haqqında məsələni daha geniş şərh etmək yerinə III ssenariyə müraciət etmək istədik. Vətəndaş cəmiyyəti prosesləri rifah dövlətinin mənəvi bünövrəsini dağılmasının qarşısını nə qədər effektiv alır. Bir çox müəlliflər post industrial, post modern və ya ultura müasir cəmiyyət quruluşlarına keçid zamanı eynilik anlayışının itirilməsi və disortasiyanın verməsini nəzərdə tuturlar. Müasirliyin digər tərəfində başqa qayda-qanun labüdləşir. İnformasiya cəmiyyəti ya verilmişlər kanalının

yaradılmasında iştirak edib internetə birləşmək imkanını təqdim edir, ya da ki bundan məhrum olub bütün ətraf aləmdən məhrum olmaq. İnformasiya inqilabı çox güman ki, yerin fırlanmasını sürətləndirmişdir. İnkişaf sərhədləri, kapitalizm ziddiyyətləri, rifah dövlətləri aydındır açıq aşkardır və köhnə industrial ölkələr üçün başağrısıdır.

Bu ölkələrdən bir çoxu müharibədən sonrakı dövrdə əziyyətlərə layiq olan səviyyəyə çatmışlar və bu səviyyə onları qane etmir. Bir çox maddi tələbat qarşılır, iqtisadiyyat istifadəçi böhranını təsdiq edir. Buna baxmayaraq İEOÖ-lərdə proqress inamı hələ də mövcuddur və sarsılmaz olaraq qalır. Güman edirəm ki, Ona görə də bütöv sahələr başqa ölkələrə köçürülmüş və ya ən axırını üsul kimi məs: kompüter proqramlarının istehsalı Banqalara kompüter çiplərinin istehsalı isə Silikon vasitəsinə köçürülüb.

Lakin Texniki inqilab nəzdində açılmış məkan-zaman yük –boşaldılması, böyükklərin status və işi həyata keçirmə mədəniyyəti imkanları dünya təsərrüfatı məntəqələrdə təmsilçi ticari evlərin maliyyələşdirilməsi tələb edir.

Qloballaşmış iqtisadiyyat və içtimayət (cəmiyyət) istehsal sənayesinin əhəmiyyət düşümlü və xüsusi informasiya, maliyyə sahələrində xidmət sahəsinin genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Tələbat və təklif arasında ortalıqlı fəaliyyəti məhdudlaşmayan maliyyə bazarı bu gün öz məhsulunu istehsal edir. Bu bir həqiqətdir ki, əmək bazarı kimi o, da noklassik əsas modelə uyğun gəlməyən “par excellence” bazarıdır. Son iki on ildə güclü konsentrasiya prosesləri aşkar olunmuşdur, bazar spekulyasiyaya meyllidir və proqnozlar öz məzmununda həddən ziyadə səhv daşıyır. Pəirja real inkişafdan daha çox

gözləntini əks etdirir. İqtisadi qloballaşma güclü kompleks, mühafizəsizlik və risk artımı ilə gəlir.

Dövlətin formalaşması ilə sıx əlaqədə olan bazar iqtisadiyyatının tarixi formalaşması iqtisadi imkanların artımı və ya mübadilə münasibətlərinin de-personlaşması əsasında alternativ davranışla məzmun tapmışdır. Lakin öz mənasını itirirlər məs: mənəvi iqtisadiyyat (mübadilə üzrə əməkdaşa etibar, qədim mövcud münasibətlər və təcrübə, ictimai təzyiq, şəxsi təhdid, zorakılığın tədbirləri və s.) effektiv, dəqiq hesablanmış institusiyonal şərtlərə (qaydalara) xüsusilə planlaşdırma və hüquq sahəsində təhlükəsizlikdə tamamlanmalıdır. Milli dövlətlərin bu tapşırığı Böyük Transformasiya çərçivəsində yeni ölçü qazanmışdır.

Qloballaşmış iqtisadiyyat yönlü transformasiyanın davamı yeni imkanların yaranması əmsalını daşıyır. Lakin indiyə qədər effektiv, ölçülüb biçilməmiş beynəlxalq səviyyəli qaydalar mövcud deyil. Qloballaşmış iqtisadiyyatda sanksiya tətbiq etmə imkanları məhduddur və çox sərmayə tələb edir. Beynəlxalq hüququn mövcud olmasına baxmayaraq o, çox və mürəkkəbdir. Lakin məndə belə təəssürat oyanır ki, mövcud olmayan inshtusiyonal qaydadır, qloballaşma nəticəsində ortaya çıxmayacaqdır. Belə ki, onlar milli dövlət strukturları ilə rəqabətdədir.

Beynəlxalq və transasiyonal şirkətlər bu riski zamanı özlərini necə aparırlar? Tədqiqatlar göstərir ki, ölkələrin trans milliləşməsi milli rəqabətin Beynəlxalq Səviyyəyə köçürülməsi deyil - və ya adətən başa düşüldüyü kimi – daha zəif firmaları bazardan sıxışdırıb çıxaran konsentrasiya prosesi deyil. Bu daha çox şirkətlərin üstünlüyə malik olduğu sahələrdə onların ixtisaslaşmasıdır.

Transnasyonlaşma – differensiasikləşmə yüksək transnasyonal əmək bölgüsü prosesidir.

Belə qarşılıqlı asılılığı təsərrüfat sahələri üçün də xarakterikdir. İqtisadiyyatın qloballaşmasını başa düşmək üçün ticarət kapitalizminin keçmiş iqtisadi transformasiya fikirlərini nəzərə alaraq əhəmiyyətliyə. Ölkələrarası ənənəvi ticarət müəyyən yerlərdə, beynəlxalq ticarət anbarlarında öz qiymətli mallarını dəyişdirmək üçün gələn az saylı ticarətlərdə xarakterizə olunur. Hüquq institutlarının yaradılmasından başqa anbarlar arasında rəqabət nəticəsində ortaya çıxan ticarəti konfliktlərini formal idarə etmək üçün ənənəvi öhdəliklərdən istifadə olunurdu. Onların şəxsi əlaqələri lakin əhəmiyyətli informasiya şəbəkələri yaradırdı və bunun nəticəsi olaraq ən ucqar nöqtələrdə sanksiya tətbiq etmə mexanizmləri işlənilib hazırlanırdı. Qloballaşmış iqtisadiyyatın nəzarətdən keçərkən, konsentrasiya prosesləri ilə yanaşı əks keçdiyi proseslər haqqında, tezis irəli sürmək olar. Hiddensə görə bu səbəblər qloballaşma sosial münasibətləri intensivləşdirir. Sübutlar gətirmək olar ki, qloballaşmış iqtisadiyyatda şəxsi münasibətlərə əsasında çox sayda təsərrüfat əlaqələri vardır. Bu nöqteyi nəticədən qloballaşma və personalizasiya eyni zamanda proseslidir və hər iki proses milli dövlətin hədəfə alır və dövlət vətəndaşlığı əhəmiyyətli həmrəyliyi yaradan anlayış kimi eyniliyin nümunəsidir.

Qranoveltlərə görə şəxsiyyətdən olan münasibətlər iqtisadi və ictimai sistemdə ayrı-ayrı fərdlərin davranışlarını reqlament edən “məənəvi təsərrüfat”dır. Business groups və s. işçi qruplar, formal və qeyri formal şəbəkələr həmin anlayışında “məənəvi iqtisadiyyatdır. Onlar ticarət dünyasının formalaşdırır. Proqramlaşmış bazarlar və

ailə müəssisələri arasında yerləşən qloballaşmış iqtisadiyyatda güclü qarşılıqlı asılılığı, inamsızlıq və riski azaltmaq effektiv formalı təşkilatdır. Belə formalı təşkilatlar korrupsiyada məhkəməsi olan dövlətlərdə münasibətdə üstünlük əldə etməyə imkan yaradır. Business groups (işçi qrupu) keçid dövlətlərə aid edilir, bu dövrlərdə şəxsi münasibətlər anonim bazar münasibətlərini üzərində üstünlük təşkil edir.

İqtisadiyyatın qloballaşma prosesinin indiki dövrü belə keçid formasını nümayiş etdirir. O, bir daha iqtisadi subyektlərin iqtisadi subyektlərin fəaliyyət imkanlarını genişləndirir. Doğrudur şirkət hər iqtisadi həyatın kompleksliyi səbəbindən və bununla əlaqədar olan qarantiyanın mövcud olmamağı, risk, transpasiya xərcləri səbəbindən riskin azaldılması strategiyasına əsaslanır. Bu fakt təsəvvür olunan paradoksa gətirib çıxarır – iqtisadi həyatın qloballaşması və iqtisadi münasibətlərin personalizasiya bir biri ilə bağlıdır. Bu gündən bu nöqteyi nəzərdən nə lokal nə qlobal bazarlar bir çox işçi qruplar, formal və qeyri-formal işçi şəbəkələr hesab olunmur. Bu şəbəkə və qrupların zolaq məntəqələri –metropoliyalar, business group üçün mərkəzi yerlər. Bununla əlaqədar olaraq yeni bir təsəvvür olunan paradoks ortaya çıxır: bu nöqteyi nəzərdən iqtisadi anatropoların müzakirə etdiyi qlobal bazarın strukturundan və bazar sahəsi strukturları bir-birindən elə də uzaq deyil.

Qloballaşma ölkə və regionlara qeyri-bərabər təsir göstərir. Qloballaşmadan qızıl milyarda daxil olan İEÖ hər mənfəət əldə edir. 1990-cı illərin ortalarında ölkələrdə dünya əlaqəsinin 20 % yaşayırdı, bu sahələrin payına 61 dəfə çox var dövlət düşürdü (20 % kasıb olan dünya əhalisi

işidir). Buna görə də qloballaşma əleyhinə olan protestlərlə yanaşı (Qədim Avropa post industrial ölkələrdə) “qızıl milyard” siyahısına düşməyən ölkələrdə də daha güclü protest dalğası formalaşır.

İ. Vallerstaynın konsepsiyasına əsasən müasir qlobal kapitalist dünya-siyasəti üç növ dövlətləri əhatə edir. İEO – “özəy” daha az inkişaf EÖ “periferiyalar” ara mövqe betan ölkələr – “yarım periferiya” buraya Rusiya Federasiyası daxildir.

Peririya ölkələr obyekt kimi qəbul edilir vəhdət “qurban”dırlar, onlar qloballaşmanın subyektləri deyil, buna görə də onların qərarlı təsirini daha dəqiq “assiotrik qar siyahılı təsir” forması təsvir edir. Eyni zamanda iki fərqli istiqamətə yönəlmiş tendensiyalar ortaya çıxır:

- 1) Qərbin periferiyadandan asılılığı aşağı düşməsi
- 2) Periferiya və yarım periferiyalardan iqtisadi və sosial problemlərin cəmlənməsi və vəziyyətin gərginləşməsi, bu problemlərin həlli üçün bu ölkələrdə lazımi resuslar yoxdur. Qarşılıqlı şərtləndirilmiş qloballaşma və regionlaşma prinsipləri hər şeydən öncə Şimal-Cənub oxu boyunca ziddiyyətlərin davamlı gərginləşməsinə səbəb olacaqdır. Düzənlənən dünya iqtisadiyyatı sistemi dövlətlərin, transnasyonal korporasiyaların birtərəfli zənginləşməsinə ortaya çıxır, bunlar Avropa regionlarını və Şimali Avropanı təmsil edir. Eyni zamanda “Cənub periferiya”sı üçüncü dünyanın ölkə və xalqları – qlobal sisteminin girovuna çevirmək getdikcə daha çox inkişafdan qalırlar. Bu çox yerdə dinməz protest səbəb olmur. Dünyada bir çox siyasəti, iqtisadi-sosial çevriliş dalğaları həmçinin beynəlxalq terrorizm hərəkətləri ya anti-qlobalist və ya anti-qərb fəaliyyət göstərirlər.

Qloballaşma dövründə terrorizm məqsədləri də qlobaldır: qərb sivilizasiyasına və ya onun seqmeninə qarşı müqavimət göstərmək (məs: Avropa birliyinin fedallaşması) tərəfdarları daha effektiv cəlb etmək üçün anti qərb ideoloji şaplardan daha geniş istifadə etməyə imkan verir. Siyasət üsulu kimi radikal baxışların və terrorizmin propaqandası müasir KİV tərəfindən təqdim edilən qlobal və “iştirak effektivliyi” imkanlarından geniş istifadə edir. Bu zaman daimi psixoloji təzyiq effekti öz təsirini göstərir həmçinin qloballaşma dövrünün apokalipik terror simvolizmi ortaya çıxır: “ya dünya bizim istədiyimiz və edəcəyimiz dözümlə ölçüləcək ya da o, mövcudluğunu sona yetirəcək”.

ABŞ-da baş vermiş 11 sentyabr 2001-ci il hadisələri qloballaşma problemini gözləmək və az öyrənilmiş rakursda qoydu – qloballaşma və onun düyününü, mərkəzləri əleyhinə qloballaşma məhsullarından istifadə edərək ənənəvi cəmiyyət insanın qarşı çıxması ABŞ-da bu hadisələrdən qabaq fədakarlıq xəbərdarlıq edirdi ki, qloballaşma ayrı-ayrı insanların silahlandıraraq ABŞ-na təhlilinə törədə bilər XXI-ci əsrdə qloballaşma səbəbindən ABŞ-a nifrət bəsləyən qəzəbli insan bu təhlükəni törədə bilər. Bu insan qəddarlıq, dövlətə belə hücum edə bilər. Dünyada qlobal məşab əldə edən daha bir qarşıdurma ortaya çıxır: - dövlətlər – dünya ictimaiyyəti üzvləri, qlobal, terrorist şəbəkələrinin qarşısıdır. Ayrı-ayrı ölkələrdə beynəlxalq terror strukturları radikal siyasətçilərlə və dünya cinayətkar birləşmələri ilə sıx əlaqədə olduğundan vəziyyət daha da çıxarır. Bu birlik və icmalar kütləvi yoxsulluq və yadlıq səbəbindən gerçəkləşir.

Müasir terrorizminin transnasyonal xarakteri qabarıq

sakit alır. Onun bu xüsusiyyətləri qloballaşma mərhələsində ortaya çıxmışdır.

Nəinki terrorizm həmçinin sosial komplekslər, maliyyə və ticari münasibətlər, mədəni və təhsil təmasları daha tez-tez dövlət səhmlərinin nəzarətsiz edir. Bəzən elə olur ki, bu hadisələrdən dövlət hakimlərinin xəbəri olmur. Bu proses bütün regionlarda eyni cür təlatümlü keçmir. Lakin “qara dəlik” adlanan hallar baş verir. Məs: Çeçenistan 1991-ci il Əfqanıstan 2002-ci ilə qədər, bu proseslərdən belə nəticəyə gəlmək olur ki, anarxiya və terrorizm dövlətlər idarəsinin qeyri effektiv olduğu sahələrdə ortaya çıxır.

Vallerstayının fikrincə kapitalist dünya-iqtisadiyyatı çərçivəsində bu ziddiyyətlərin aradan götürülməsi tərkilə silah prosesi gəlmədən qeyri mümkündür. Mərkəzdə ixtisaslaşmış azad əmək bazarının üstünlük təşkil etməsi və ixtisaslaşmış qismən ixtisaslı azad əmək bazarlarının periferiyada mövcud olması kapitalist dünya iqtisadiyyatına xas olan bir cəhətdir. Belə ki, buraya daxil olan elementlərin inkişafının qeyri bərabərliyi onun fəaliyyət göstərməsi və sistem inteqrasiyası üçün əsas şərtidir. Yeni işin aradan götürülməsi biləcəkdir ziddiyyətlər ortaya çıxır. Yeni informasiya texnologiyalarını istifadə edən post, industrial dünya böyük həcmli işçi qüvvəsində maraqlı deyildi. Eyni zamanda yarım periferiya ölkələri bu cəhətdən boldur. Buradan iki məqsəd arasında kəskin ziddiyyətlər ortaya çıxır – post industrial dünyaya keçid və əhəlinin məşğulluğunu təmin etmək. Qloballaşmanın quruculuq proseslərinin eyni zamanlıq effektivini yarandığı ziddiyyət və problemlərin təzyiq və qarşılıqlı güclənməsi dünyanın yarım periferiya və peniferiya ölkələrinin iqtisadi

və siyasi autsayderlərdə mövcud olan siyasi inkişaf etmiş Qərbin atom ölkələri ilə müqayisədə “başqa zaman meridian”larda yerləşmiş ölkələr kimi qələmə verir.

Məqsədi həyata keçirmək “qərbdə ötüb keçmək” nəinki problemlidir həmçinin koniktiv və kütləvi əhval – ruhiyyə dəyişikliyi yaradır. Bu mənfi əhval ruhiyyəni dəyişmək üçün ən əsas yol milli, sivil, konfessional örtüklü olmuşa çevrilməkdir. Belə ki, sosial biliklər təhlilinə zamanı xarici təhlükələrə və ideologiyalara qarşı birləşir. Bu problem vəziyyətin səbəbləri bir neçədir: global iqtisadi rasiyonallaşmanın təzyiqi altında dövlətin qeyri effektivliyi artır, ümumi maliyyə asılılığı güclənir, progressiv sosial sinif mane törədən dövlətin sosial və iqtisadi siyasətini həyata keçirməsi üçün istifadə olunan resurslar kəskin sürətdə azalır; bir çox ölkələrin əhalisi üçün əlçatmaz olan, lakin “artan inqilabı”na səbəb olan KİV-nin qərbi istehlak standartlarına güclə qəbul etdirməsi təsiri artır. Buna görə də bu gün təhlükəni yalnız islam fundamenti kimi tərəfindən gəlmir, həmçinin öz üstünlüyünü sübut etmək və başqaları üzərində zamandan törətmək üçün dogma və ekstrimist cəhətdən dindən və ya etmək məsuliyyətindən istifadə edilir.

İqtisadi uçurumlardan fərqli olaraq etik və dini uçurum zolaqları bu günə qədər aydın nəzərə çarpmır. Etnik nasyonallaşmanın bərpasına əsas faktoru soyuq müharibələrin sonuna yetmişdir. Bu gün artıq aydındır ki, iki super dövlətin – ABŞ – SSR – geopolitik qarşıdurması üçüncü dünya ölkələrində bir çox konfliktlərin məzmununu təşkil edirdi. Bu global xarici siyasət faktorunun aradan qaldırılması dünya peripherinə ölçülərdə etik məzmunlu

konfliktlərin ön plana çıxması ilə nəticələndi.

Amerika alimi D. Srayder bir başqa asılılığı diqqət yetirir: praktiki olaraq həmişə kütləvi nasyonalizm artımı demokratiya artımı və söz azadlıqlarının genişlənməsi ilə şərtlənir. Demokratiya institutlarının qeyri yetkinliyi və qeyri effektivliyi genişlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Radikal dəyişiklik dövrü – bu ümumi inamsızlıq dövrüdür. Buna görə də dəyişikliklərdən uduzan insanlar, tanış olmayan yeni qloballaşmış dünya qarşısında qorxu və tutarlı – etik və dini Nosyodizm öz qurtuluş üstünlük təqdim edir. Belə ki, modeniləşmə və qloballaşma nəticəsində yaranmış çatışmamazlıqları qurtuluş prosesini kompensasiya edir. Bunlarla yanaşı ortaya qoyulmuş heç bir konflikt uzun sürən mədəni düşmənçiliyin məntiqi nəticəsi və ya hərbi labüdlük deyil. Onlar nasyonalist şüarların siyasi etibarlar tərəfindən istifadə edilməsinin nəticəsi kimi ortaya çıxdı. Bu müasir demortikləşmənin ilk mərhələsindən kütləvi dəstəyini əldə edilməsi üçün sistemdir. Bu zaman siyasi iş idarə edən, institutlar hələ erkən mərhələdə idi. Bu özünü Dağlıq Qarabağdakı (Azərbaycan Respublikası) Abxaziya və Cənubi Osetiyadakı (Gürcüstan) seperatist hərəkatlərdə aydın göstərir. Nəzarətin tam itməsi təhlükəsi yetəri qədər realdır. Sıra müasir islam müəllimləri panara bizim ideologiyasının tərəfdarları, yaxın şərq ölkələrinin nümayəndələri, xam təbii sərvət əldə edənlər onların fikrincə qərb kolonizasiyasının nəticəsində formalaşmış dünya düzəninə qəbul etmirlər.

Onların narazılığı iqtisadi qloballaşmanın qeyri ədalətli xarakterindən və qərb mədəni standartlarının tətbiqindən doğur, onlar bunda islam və müsəlman mədəniyyəti üçün təhlükə görürlər. İndiki islamçıların

nəzərinə müasir islam ölkələrinin uğursuzluğu və çatışmamazlığı, yad ənənələrinin və anlayışların qəbul edilməsi ilə əlaqədardır. Onlar əsl islamdan uzaqlaşmış və bu yolla əzəmətin məhrum olanlardır.

Buna görə də onlar milli dövlətin rədd edir və xəlifə ideyasına qatılmağı tələb edirlər. – “İdeal islam dövlətin”. Buradan islam fundamentalizminin təsiri genişlənməsi, baş verir bu qərb siyasəti inkişaf modelini tam rədd edir. Hər şeydən öncə Asiya və Afrikanın müsəlman ölkələri prosesini yaşayır.

Məşhur sosioloq E. Qenler qeyd edir ki, Qərbdə nasyonlizm yüksək mədəniyyətin – savadlı cəhəti – mədəniyyəti – bütün cəmiyyətin sərhədlərinə qədər yayılması nəticəsində ortaya çıxır və hər bir üzvünün xüsusi əhatəsinə çevrilir. Hadisə islamda da baş verir, lakin burada bu əhatə ən çox fundamentalizmdə öz əksini tapır, buna baxmayaraq bizim bu iki axın öz güclərini birləşdirir. Kütlələr üçün islamın yüksək forması onların statusunun təsdiqləyən və onları vətəndaşlıq cəmiyyətinə buraxan sertifikat kimi çıxış edir. İslam dini onları gəlmələrdən fərqləndirir, gəlmələrin yerli islam dini nümayəndələri ilə toqquşması müstəmləkə dövrlərinə təsadüf edir. Qərbin diqqət etdiyi formada qloballaşma bu regionlarda mövcudluğa təhlükə kimi qəbul edilir. Bu təhlükəni icmanın ənənəvi formalarına qayıdışda dəf etməyə cəhdirlər – dini və etnik. Bunun da bir tərəfdən lakin mədəni illər arasında etik fərq kəskinləşir digər tərəfdən isə islam ölkələri və Qərbi arasında sivil konflikt kəskinləşir. İraq, İran, Sudan və Əfqanıstan tianslarda misallar bu dəlilin doğruluğunu sübut edir.

Bununla yanaşı etno siyasi və fundamentalist

mobilləşmənin aqressiv enerjisi aşağıdakılara qarşı yönəli bilər:

Çoxluq arasında yaşayan azlıqların eyniləşməyə meyli olması.

Sərhədlərin bir daha nəzərdən keçirmək məqsədi ilə qonşu etno territorial formalaşmalar.

İmperiya mərkəzi və ya liderlik edən milli qrup başqa sivilizasiyaya konfessiyaya mənsub olan qonşu xalq və ölkələr.

ABŞ və bütövlükdə Qərbin qloballaşma zülmünün şəxsə aid edilməsi.

Bu formada dünyəvi qloballaşma alimdə xüsusi yeri, RF tutur. Birbaşa qloballaşma ilə əlaqədar olan dərin biri periferiyadan çox yarım periferiya post sovet ölkələrində baş vermişdir. Açıq aşkar Rusiya Federasiyası yeni ümumdünya proseslərinə uyğunlaşa bilmir. Bu proseslər Sovet xalqının qürur obyektinə olan bir çox nailiyyətləri ucuzlaşdırılmışdır.

Buna səbəb uzun sürən və çətin dəf edilən sosial və sivil böhrandır, bu böhran müəyyən etapda Rusiyanın öz mövcudluğunu şübhə altına almışdır.

Müasir Rusiya dünənki, bu gün ki, sabahkı tapşırıqları eyni zamanda həyata keçirməyə məcburdur. Qloballaşma prosesləri “rezonans”a düşərək dövlət və milli quruculuqla üst-üstə düşür. Bu da qaçırılmaz olaraq onları müşayiət edən ziddiyyət və böhranlara səbəb olur. Kəskin

etno siyasi formalaşmalarda uğursuzluqlar, cəmiyyətin, dövlətin ayrılması, “milli özünü dərk etmə” probleminin aktuallaşması və dövlət bütövlüyünün qorunması, milli eynilik probleminə və dövlət suverenliyinə diqqətsizlik məsələləri bunu sübut edir.

Daxili instisiyonal strukturlar formalaşmalarından başqa Rusiya siyasi elitası RF-nın qlobal proseslər dövrü olması ilə bağlı olan məsələlərə cavab tapmalıdır. Ölkənin geniş açıqlığı müxtəlif səviyyəli beynəlxalq siyasi və iqtisadi təşkilatlara üzv (bir çox zaman kiçik əməkdaş hüquqları baş verir) yanaşı həyatın bir çox sahələr az idarə olunan bir sıra problemlərə əsasən Rusiya hökuməti və ya qeyri hökumət strukturları tərəfindən heç idarə olunmayan proseslərə cəlb olunur. Bir tərəfdən sərhədlərdən təmin etmək lazımdır digər tərəfdən isə buna Rusiya ərazisinin fragmentləşməsi, “modernləşmə adaları”nın cəminin bölünməsi buna maneə törədir. Bu vəziyyət qloballaşma prosesinin təsiri altında da ortaya çıxır. Bir tərəfdən müasir qərb liberal demokratiya yönümlü insitutların yaradılmasına ehtiyac yaranır digər tərəfdən isə dinməz ictimai razılığa vəziyyətdə demokratik proseslərin bürokratik informasiya cəmiyyətinə də olması üçün ölkənin əsas intellektual qüvvələrinin dövlət idarəetməsinə cəlb olması haqqında bəyannamə səslənir, digər tərəfdən isə hökumət idarəçilərinin ölkənin siyasi, iqtisadi, intellektual etikasının post industrial qloballaşma dünyasının çağırışlarına adekvat cavab verməyə bacarığının olmaması aşkar olunur. Bir tərəfdən özünü idarəetmənin rolunu yüksəlməsi haqqında danışılır, digər tərəfdən isə mərkəzə verilən təyin olunması prosesi gedir – prezidentin səlahiyyətli nümayəndələri.

Bu sxemə uyğun olaraq ölkə 7-8 inzibati əraziyə bölünmüşdür. Bu ərazinin başçıları prezident tərəfindən təyin olunur və bu da ümum xalq tərəfindən seçilmiş qubernatorların rolunu sıfıra endirir. Qubernator postuna namizədin prezident tərəfindən təyin olunması mərkəzləşməyə nümunədir. Bundan başqa dövlət dumasına və qubernator postuna keçmişdə general və admiral olmuş şəxslər öz namizədliyini verir daha dəqiq desək təyin olunur. Onların çoxları RF-nin diyar və əyalətlərinə başçılıq edib və ya başçılıq etməkdədir. Moskva regionunun qubernatoru general-polkovnik B. Qramov – Əfqanıstanda Sovet işğalçı ordusunun komandanı, İnquşetiya general Abusevi, indi FTB-nin generalı Ş. İzikov əvəz edir, Çeçenistanda general Şamanov, Ulyanov əyalətin qubernatoru təyin olunmuşdur, admiral Baltin Kalininqrada əyalətinin qubernatoru, general Semyonov – RF quru qoşunlarının keçmiş baş komandanı Karaçayev – Çerkizyanın prezidenti generallar Kulikov keçmiş R.F. Daxili İşlər Naziri, Vasilyev keçmiş ordu generalı, DİN birinci müavini, Nikolayev R F Sərhəd qoşunlarının komandanı olmuşdur, Qeneral Qurov RF DİN- idarə rəisi, Qeneral Radionov RF.- keçmiş Müdafiə Naziri və başqaları misal gətirmək olar. Onların hamısı müxtəlif zamanlarda RF Dövlət Dumasının deputatlarıydılar.

Hakimiyyətin yüksək etalonlarında territorial – administr quruluşda islahatların aparılması ideyası çoxdan mövcuddur. RF-nin subyektlərinin genişləndirilməsi əsasında mövcud olan 89 subyektin əsasında 20-30 quberniyanın yaradılması təklifi irəli sürülür. Onların hər birinin geniş olacaq. Bu yolla iqtisadi inkişaf nöqtəyi

nəzərdən heç bir şey əldə edilməyəcək. Bu ideyanın millətləri bu haqda bilirlər. əsas məqsəd milli formalaşmaları, respublikaları, əraziləri ləğv etməkdir. Siyasi nöqteyi nəzərdən bu ideya hər şeydən öncə vahid Rusiya vətəndaşı məqsədini həyata keçirir. Bunu sovet donanmasında həyata keçirmək istəmişlər. KPSS-in XXIV toplantısında məlum olduğu kimi “sovet xalqı” anlayışı o, zaman işlənməlidir. Ən böyük formalaşma olan Tatarıstanı avtorom respublikası formasında Ulyanovski əyaləti ilə birləşdirib onların əsasında Volqa-Kamsk quberniyasının yaratmaq ideyası mövcuddur. Bu gün hamıya məlumdur ki, bu quberniyaları mərkizindən idarə etmək çox çətindir, onların birləşməsi halında isə bu daha da çətinləşəcəkdir. İndiki dövrdə hələ ki, RF-sı üçün iqtisadi inkişafın cəhətləri xarakterikdir. Xammalın ixracında üstünlük, xarici dövlət saniiyədə artım xarici məsuliyyət və kənd təsərrüfatında, durğunluq. Təbii sərvətlərin tapılması və əldə olunmasına 2 milyon işçi qüvvə cəlb olumuşdur (RF-da), xarici ticarətin 50% valyuta gəliri təmin olunur. RF-nın əhalisi dünya əhalisinin 3%-ni təşkil edir, RF dünyanın quru hissəsinin 12,5%-ni təşkil edir, dünya meşə sərvətlərinin 22% RF-da yerləşir (zolaqları) dünya şifahi su ehtiyatlarının 20% RF-da yerləşir, dünya səyflərinin 30%-i RF-da yerləşir. Lakin bu sərvətlər qeyri istifadə olunur. Rusiya üçün dünya iqtisadiyyatının payı 2% təşkil edir. Rusiyanın güclənməsi intellektual geriləməsi tələbatın dinamik artımı vəziyyətində (bilik və elmi-bədii kadrlar) elmi-sənaye gerilik ilə qeyd edilir. Bu həmçinin idxal olunan informasiya texnologiyalarının effektiv tətbiq olunmasına, hazır olmaması ilə əlaqədardır. Bu həmçinin idxal olunan informasiya texnologiyalarının

effektiv tətbiq olunmamasını hazır olmama ilə əlaqədardır. Bütün səviyyədə “idarəetmə” inqlabının həyata keçirilməsində gecikmə bu vəziyyətin yaranmasına təsir göstərir. Davosda Beynəlxalq iqtisadi forum üçün hazırlanmış məlumatlara əsasən ümumi saydan götürülmüş beynəlxalq tutuşdurma üçün seçilən 59 ölkə arasında RF qlobal rəqabət dözümlülük üzrə axırıncı yeri tutur. Ayrı-ayrı bloklar üzrə situasiya aşağıdakı kimi formalaşır. “Dövlətçilik”, “İnstitutlar” bloku üzrə RF 59-cu yerli “Texnologiya” üzrə 55-ci yeri, “əmək” üzrə 25-ci yeri tutur. Qlobal səviyyədə rəqabət dözümlülük ərzinin başlanğıcında, RF 55-ci yeri tutur.

İndiki dövrdə cəsarətlə söyləmək olar ki, RF etiraf səviyyədə qloballaşmanın obyektindən subyektinə çevrilməyə hazır deyil. Bu situasiyada özünü təcid etmə meyilləri yaranır, öz gücünə dayanma və sınaqdan çıxmış ənənəvi imperiya strukturlarına və hakimiyyət metodlarına qayıtma arzusu daha da güclənir. Doğrudur bu proses hələ simvolik səviyyədə baş verir. Yeni hakimiyyət ictimai şərtə dövlət simvollarının imperiyasına edilməsi hüququnu monopoliya altına almışdır. Bu tamam o, əsas gücü tarixi aspektə deyil, cəmiyyətin birləşdirilməsi üçün işin icra olunmasına yönəldir. Müxtəlif nəsillərə aid olan vətəndaşların birləşdirilməsi vacib məsələdir. Qüdrətli dövlətin ətrafında müxtəlif tarixi təcrübəni daşıyan vətəndaşların birləşdirilməsi olmalıdır. “Təqdim edilən” “milli eynilik” simvolikası “güclü” dövlət simvolikası ilə eyniləşdirilir. Bu cəhətdən də mövcud olan hakimiyyət nöqtəyi nəzərdən müsbət və xeyirli olan imperiya, qüdrətli cəmiyyət ideyaları üstünlük təşkil edir. Imperiya eyniliyinin yenidən bərpa edilməsi – RF-nın milli

respublikalarında başlanan milli quruculuq prosesini dayandırma ləngitmə cəhdidir. Xüsusilə, bu məsələ keçmiş prezident dönəmində başlanmışdır. B. Yelçin “Nə qədər bacarırsınız götürün” deyə bəyan elədikdə görülməz cəhdi edənlərin sırasında Çeçenistan da var idi. Bu cəhdlər iki çeçen müharibəsində puç oldu. Müasir Rusiya siyasi prosesi məhz belə təəssürat bağışlayır.

Kütlələrin siyasətindən təcrid olunaraq bu siyasət daxili elit qarşılıqlı təsirlərinə üzərində qurulur. Dövlət düzənli federativ layihələrin və liberal konservativ dəyərlərin əsasında Rusiya elitasının konsolidasiyası – mərkəzi və regional – Rusiya dövlətçilik, böhranın aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərə bilər. Qloballaşmanın inkişaf ölçüsünə əsasən böhran vəziyyətinin kəskinləşməsi insanı mövcudluğun yeni şərtlərinə adaptasiya edilməsin məqsədə olan qəfil proseslərin idarə olunması problemini ön plana çəkir. Burada həlledici rol qəfil proseslərin idarə etməyi bacaran və onlara məqsədyönlük, intizam elementlərini daxil edə bilən qüvvələr oynayır.

Xatırlanan M.Hansen bəyan etmişdir ki, “Bu gün aparıcı yolunu itirən dünya gözü bağlı olaraq yeni balans, dövlət, bazar və vətəndaş cəmiyyəti arasında yeni qüvvələr uyğuluğu axtarır tapmağa çalışır” Problemin çətin cəhdi göstərilmiş institutlar arasında sadəcə hakimiyyətin bölünməsi ilə onun həlli deyil – ictimai dəyərlərin və üstünlüklərin özünün transformasiya edilməsidir. Siyasətçi və iqtisadçıların dəqiqliyi ən çox dövlətin dəyişiklərinin getməsi və qloballaşma sabitində dövlət taleyinin necə məsələsi cəlb edir.

Burada iki aspekti ayırmaq olar: dövlət institutlarının dünya ictimaiyyətində və ayrı ölkə daxilində rolu. Birinciyə

münasibətdə iqtisadiyyatda integrasiya prosesləri, maliyyə bazarının qloballaşması dövlət sərhədlərinin aradan götürülməsi nə maliyyə sahəsində dövlət suverenliklərinin zəifləməsinə gətirib çıxarır, rəyi üstünlük təşkil edir. R. Allenin qiymətləndirilməsinə görə nisbi inkişaf etmiş yeddiliyin qiymətli kağızlar bazarının 30% dövlət tərəfindən idarə olunur və ya dövlət maraqlarına tabedir. Dünyəvi maliyyə bazarı ərazidə ölkədən ölkəyə 3 trilyon dollardan çox valyuta köçürülür. Onlardan 2 trilyon dollar dövlət tərəfindən idarə olunmayan və ya başqa dövlət institutları tərəfindən idarə olunmayan pullardır. Şəxsi kapital daha çox resursu malikdir. (ABŞ kimi ölkələrin mərkəzi banklardan daha çox) R. Allen yekunlaşdırır ki, milli dövlətlər deyil şəxsi kapital dünya maliyyə bazarındakı vəziyyətin müəyyənəşdirir.

Bir sıra tədqiqatçılar daha da irəliyə gedərək milli dövlətlərin qaçınılmaz məhvi haqqında fikir irəli sürmüşlər. R. Brayın “Qlobal Maliyyə integrasiyasının, Coğrafiyanın sonu” kitabında yazır: “Millət hələ də mövcud olmasına baxmayaraq yersiz hesab olunacaq. Biz qlobal integrasiya vəhdinə yaxınlaşdıqca coğrafiyanın sonuna yetişirik”. (Dünyanın dövlət-milli bölünməsi). Bu fikir şübhəli görünür. Qloballaşmanın spontan prosesləri dünya iqtisadiyyatının inteqral vəhdətə gətirmir, bunun əksinə olaraq parçalanmanı gücləndirir. Periferiya və əhalisi 1/6 olan yüksək inkişaf etmiş mərkəz arasında konfrans güclənir. Periferiya bizim planet əhalisinin bir çox hissəsinə yaşayış yeridir. Dünya iqtisadiyyatının formalaşan arxitekturası kəskin qeyri stabildir və yalnız ölkələri üçün deyil həmçinin mərkəz üçün böyük təlatümlərə səbəb olur. Dünya valyuta maliyyə sferası

vahid sistemə çevrilib və onun bir hissəsinin sıradan çıxması başqalarına güclü təsir göstərəcək. Artan qüdrətə və dövlətdən asılılığın nəsibi azalmasına baxmayaraq bazarın böyük subyektləri – oliqopol strukturlar dünya bazarının spontan proseslərinin idarə etmək gücünə malik deyil.

Bu spontan proseslər getdikcə daha çox gözlənilməz xarakter olur və bazar subyektləri institutlarına arxalanmağa məcbur olur. Beynəlxalq səviyyədə dünya bazarının işlənilməsi və həyata keçirilməsi prosesində bu institutun rolu güclənir. Bu yeddilik ölkələri tərəfindən dünya maliyyə bazarının idarə olunması cəhdlərinin aktivizasiyasında öz təzahürünü tapır. Hər şeydən öncə söhbət ümumi hüquq formalarının işlənilib hazırlanması sahəsində edilən cəhdlərdən gedir. Bu hüquq normaları çərçivəsində maliyyə strukturlarının fəaliyyətini tənzimləmək mümkün olacaq.

Belə idarəetmə və nəzarət institutlarından biri bank idarəetməsi və nəzarət üzrə Bazel komitetidir. Bu komitet “kuk qaydası” təyin edilmişdir. Kommersiya banklarının öz kapitalla ölçüləri və aktivləri arasında uzlaşdırmanın minimum yolverilməz səviyyəsi. Bankların likvidiyi üzərində nəzarətin gücləndirilməsi üçün üsullar işləyib hazırlayır, qiymətli kağızlar üzərində əməliyyatları nəzarət altında saxlayan, bazar subyektlərinin davranış qaydalarını, hesabların lazımi olan transparellik səviyyəsini, hesablaşma sistemlərinin vahidləşməsini müəyyən edən komissiyanın Beynəlxalq təşkilati maliyyə böhranı şəraitində ümum iqtisadi və valyuta – kredit dünyasına yönəldilmiş hökumət və mərkəzi binaların fəaliyyətinin aktivləşməsinin xüsusi yeri vardır. Son instansiyada kreditor timsalında mərkəzi

banklar çıxış edir.

Bu banklar xüsusi bankları və başqa kredit institutlarını dəstəkləmək yolu ilə maliyyə sisteminin möhkəmliyini təmin edirlər. Dünyəvi maliyyə bazarında razılaşmış siyasətin başlıca açarı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarıdır – BVF və Dünya Bankı. Eyni zamanda son illərin hadisələri göstərir ki, dünyəvi Maliyyə Bazarlarını idarə edən alimlər yetəri deyildir. Buradan – Yeni ideyaların və konsepsiyalarının axtarışı başlanır. Onların arasında B. Britaniya baş naziri T. Bleyerin yeni “Bretton-Vud” valyuta sisteminin yaradılması və Almaniya Federativ Respublikasının keçmiş kansleri Şröderin dünyanın əsas valyutaların təyin olunduğu “məqsədli zonala”ın yaradılması haqqında tərkibidir. Vahid dünyasını sisteminin və dünyəvi bankın yaradılması haqqında çərçivəli tərkiblər də olmuşdur. Beynəlxalq ekspertlər tərəfindən bu təkliflər böyük şübhə ilə qəbul edilir. “İqtisadçı” jurnalı qeyd edir: “Həqiqətdə böhrandan çıxmaq üçün heç kimin resepti yoxdur” məsələnin əsas məğzi valyuta sisteminin integrasiyasının sosial iqtisadi, siyasi həyatda və başqa sahələrdə yüksək interqrasianın nəzərdə tutulmasından ibarətdir. əsas iqtisadi mərkəzlərdə - Şimali Amerika, Qərbi Avropa və Cənubi Şərqi Asiya – kəskin rəqabət şəraitində integrasiyanın real prosesləri regional valyuta bliklərinin yaradılması xətti ilə gedir. Burada nisbi irəliyə gedən Avropa birliyidir. AB-nin çərçivəsi daxilində təkcə vahid valyuta sisteminin yaradılması deyil həmçinin maliyyə sisteminin azaldılması həyata keçirilmişdir. Bu yolla yeni regional birlikləri idarə edən strukturlar yaranır. Bu yolla yeni regional birlikləri idarə edən strukturlar yaranır.

Bu strukturlar birliyinə daxil olan ölkə hökumətləri bir sıra (məşğulluq, sərmayə və s.). lakin qeyri liberal qloballaşma modelinin müxalifət heç bir siyasi -ideoloji platformaya malik deyildir. Ənənəvi sol siyasi ideologiya və hərəkətlər dərin böhranlara qərq olunmuşdur. Belə ki, beynəlxalq kommunist hərəkətləri faktiki olaraq mövcud deyil, lakin bir sıra ölkələrdə kommunistlər hələ də hakimiyyətdir. Ortodoks kommunist ideologiyasına sadıq qalmış bir çox partiya və qruplaşmalar qloballaşmaya kəskin neqativ münasibətlər bəsləyirlər. Beynəlxalq sosial-demokrat hərəkətlər qruplaşmaya xüsusi yanaşma üsulları işləyib hazırlamağa, onun alternativ (humanist) variantına əsaslandırmağa çalışırlar. 1999-cu ildə Paris sosial intenasional konqresində bu haqda danışılmışdır.

Hakimiyyətdə olaraq sosial demokratlar milli səviyyədə öz ənənəvi sosial – iqtisadi proqramını həyata keçirməyə qadir deyillər və konservativ, liberal kimi qeyri liberal siyasəti həyata keçirməyə məcburdular. Bununla yanaşı bir sıra sol tədqiqatçıların və anti qlobalistlərin rəyinə əsasən məhz bu gün real olaraq beynəlxalq qlobal cəmiyyəti formalaşdırmaq imkanı vardır. Yeni informasiya vəsaitləri və informasiya texnologiyaları qeyri hökumət təşkilatlarına və hərəkətlərə, fərdlərə daha sıx əlaqə yaratmağa, ümumi mövqelər işləyib hazırlamağa və son mərhələdə siyasi və iqtisadi proseslərə təsir etməyə imkan yaratmışdır. Bu qədər qeyri prodiksal səslənsə də barışmaz, anti qlobalist- radikal və qlobalist –qeyri liberal əleyhdarlar arasında fərqlər içində ümumi mövqelər də vardır. Qeyri liberal və radikallar dövlət zəifləməsinin tərəfdarı kimi çıxış edirlər. Burada bir sıra fərqlər vardır: Qeyri liberallar bu prosesi dövlət strukturlarının yenidən

montaj olunması və bazar vasitəsilə yenidən nizamlanma kimi qəbul edirlər. Radikallar isə özünü idarə edən müəssisələr müstəqil əmək və bazar haqqında danışmağa üstün tutublar.

Bu zaman təbii ki, demokratik idarəetmə institutları mövcud olunmalıdır. Qeyri liberal dünyəvi azad ticarəti dəstəkləmək üçün effektiv siyasi idarəetməyə və institutlar böyük ümid bəsləyənlər radikallar sosial hərəkatlara qeyri hökumət təşkilatlara (QHT) və vətəndaş cəmiyyətində sosial dəyişikliklərə arxalanırlar. Bütün fərlərə baxmayaraq hər biri dövlət strukturlarının zəifləməsini proqnozlaşdırır. Buna baxmayaraq liberallar dövlət strukturlarına müsbət yanaşır, radikallar isə qacınılmaz olaraq onlarla hesablaşmağa məcburdur. Son illər antiqlobalist hərəkat bütün beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməkdir, dünya siyasətinin qabarıq faktoru olunmuşdur. Vahid mərkəzdən idarə olunan və eyni məqsəd uğrunda mübarizə aparan antiqlobalist mərkəzi bu gün mövcud deyil. Beynəlxalq birliklərdə qloballaşma prosesinin neqativ tendensiyalarına qarşı durmaq üçün yaradılmış bir sıra ictimai təşkilatlar fəaliyyət göstərir.

V Mövzu. Müasir dünya etnopolitik proseslər

Qloballaşma təzyiqi altında dövlətin zəifləməsinə cavab olaraq “lokal”, nasyonalizm ortaya çıxır, bu həmçinin sənaye cəhətdən İEO-lərə də aiddir. Hər şeydən əvvəl üçüncü dünya ölkələrindən müharibədən sonra kütləvi informasiya axını nəticəsində ABŞ-da Qərbi Avropada daha çox dərəcədə politik və müxtəlif mədəni cəmiyyətlər yaranmışdır. BMT-nin 1998-ci ilə olan məlumatlarına əsasən, öz vətənlərindən kənarda 125 milyon insan yaşayır. Bununla yanaşı qeyri leqal emiqrantların sayı 30 milyona çatır. Ən yaxın illərdə, hər dörd amerikalıdan biri etnik azadlığa mənsub olunacaqdır. Emiqrantların ümumi dünya görüşü və mədəniyyəti çox aşağı səviyyədədir. 1995-ci ildə 12% köklü amerikalı orta təhsil almamışdır. Digər amerikalıların içində elələrinin 40%-dir. Onların orta təhsil səviyyəsi isə sırasıyla amerikalılardan 4 dəfə aşağıdır. Təəccüblüdür ki, miqrantların çoxu təsərrüfatın az əmək haqqı verilən sahələrində çalışır və ya köklü əhali tərəfindən əl altı işlədir.

Bunun nəzəri olaraq ölkə daxilində yeni mədəni boryerlər yaranır “Yeni miqrantlar diaspora və lokal birliklər yaradır və öz qanunlarına” əsasən yaşayırlar, onlar öz yeni vətənlərinin qanunlarını formal olaraq qəbul edirlər. Amerikada yaşayan etnik proseslərin çətinliyin təsvir etmək üçün formalaşan yeni konsepsiya qeyri adəvat təsir bağışlayır. AB ölkənin Şimali Afrika və Yaxın Şərq kimə sıx məskunlaşmış və siyasi qeyri stabil ölkələrə yaxın olmasına baxmayaraq Avropa ölkələri və ona yaxın onun Mərakeş, Tunis, Misir arasında əhalinin gəlir fərqi çox

böyükdür. Bu fərq ABŞ və Meksika arasında olan fərqdən daha böyükdür. Lakin çox milli birliklərin formalaşdırılması problemi ABŞ da AB-dən daha kəskindir.

Lakin buna baxmayaraq son 10 ildə AB-nin 15 ölkəsinə Norveç, İslandiya və İsveçə gəlmə miqrantların sayı iki dəfə artmışdır. (1985-ci ildən 1995-ci ilə qədər 7,8 dən 14,7 milyon nəfərə qədər) ümumi əhali payı o, qədər də yüksək deyil – 3,8% yaxın bu və ya digər ölkələrdən aşağı olaraq dəyişilir. İspaniya və Portuqaliyada 1,8%, İtaliyada 2,1%, Almaniya 8,9%, Avstraliyada 9,1% xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrin sonu XXI əsrin başlanğıcı arasında Avropa miqrasiyası aydın şəkildə iki hissəyə bölünür:

- 1) Re-miqrasiya; 2) Avropaya yaxın olan az inkişaf etmiş ölkələrdən gələn miqrasiya çıxır. 1996-cı ildə AB ölkələrinə miqrant təmin edən 10 ölkə içərisində qeyri Avropa mənşəli olan türklər birinci yeri tutmuşdur. Birinci üç sıranı tutmuşlar: köçkün almanlar, Britaniya mənşəli miqrantlar ölkələrində gəldikcə daha çox böyük azlıqlar formalaşır. Onlar böyük şəhərdə öz birliklərini yaradır və bu birliklər daxilində ən çox İslama əsaslanan etno mədəni, eynilikləri qorumağa çalışırlar. Onlar üçün yad olan uyğunlaşmaq və uğur qazanmaq bacarıqları olmadığından periferiyadan gələn gəlmələr tezliklə qapalı birliklər yaradırlar, burada onlar ənənəvi münasibətləri yaxşılaşdırırlar. Bu zaman onlar adətən qərb əl altılarını qəbul edirlər və vətəndaş cəmiyyətin prinsiplərini anlamayaraq bəzən oralara bölüşdürmək, qərb ölkələrinin sosial münasibət

yaratmağa davam edirlər.

- 2) Qərbi ölkələrində, bu əsasda sosial sistemə inteqrasiya etməyən yeni alt təbəqə formalaşır. Buna görə də qeyri bərabərlik əvvəlki kimi artır buna uyğun olaraq sosial qrupların güclənir bu da müxtəlif sosial hərəkətlərinin formalaşması üçün əlverişli sistem yaradır. Bu hərəkətlər mədəni və etnik fundamentalizm simvolikin altında fəaliyyət göstərirlər. 1990-cı ildə milli sərhədlərdən işçi qüvvəsini, kapitalı, texnologiyanın, maliyyənin daim artan bir yerdən digər yerə köçürülməsi güclü global qüvvələrin təsir qüvvəsi çərçivəsində dünyanın böyük şəhərləri dəyişikliklərin əsas arenasına çevrilir. Bunun nəticəsi isə müasirliyin bir sıra problemlərinin kəskinləşməsidir. Yeni miqrant axınları məhz buraya yönəlir.
- 3) Proqnozlara əsasən 2007-ci ildə bu şəhərdə dünya əhalisinin böyük qismi yaşayacaqdır. 1950-ci ildən etibarən hər 12-14 ildən bir, dünyada insan sayı 1 milyard artır. əgər hər hansı bir kapitalizm baş verməzsə bu proses 2025-ci ilə qədər davam edəcəkdir. Bundan başqa iki narahatçılıq törədən vəziyyət də yarana bilər. İlk öncə qeyd etməliyik ki, əhalinin 97% az gəlirli təbəqəyə aiddir və buna əlavə olaraq bu əhali getdikcə daha çox şəhərlərdə cəmləşir. əgər 1950-ci ildə əhalinin 2/3 hissəsini kənd əhalisi təşkil edirdi, 2025-ci ildə isə əhalinin 2/3 hissəsi şəhər əhalisi olacaqdır. ən kəskin və radikal dəyişikliklərə qərbi ölkələrinin inkişaf etmiş şəhərləri məruz qalır. Son illərdə tədqiqatçılar müasir meqrapolislərdə sosial qeyri bərabərlik səviyyəsinin

yüksəlməsini, etnik konfliktlərinin və mədəni konfliktlərin kəskinləşməsini, siyasi qeyri stabilliyini gücləndirilməsini qeyd edirlər. Bu təhlükənin qarşısını almaq üçün ətrafın kütləvi yoxsullaşma prosesini geri qaytarmaq lazımdır. Lakin əgər nəzərdə tutulan rifah yaxşılaşmasına nail olmaq istəyiriksə iqtisadi məhsul 50 ildə beş dəfə artmalıdır. Enerji istehsalı 3 dəfə artırılmalıdır ərzaq istehsalı isə 2 dəfə artmalıdır. Qlobal mühit potensialı nəticələrindən qacınmaq üçün (atmosferə kömür turşu tullantısının yüksəltmək lazım deyil) üstün sayılan mədəni yanacağı üzərində olan enerji istehsalını başqa növ yanacağı dəyişmək lazımdır (indi 70%-dən çox). Bu yanacaq mədəni yanacağı olmamalıdır (70%- qədər çatdırılmalıdır).

Lakin bu gün keçid həyatı keçirə biləcək hər hansı bir institusiyonal struktur və mövcud deyil. Bir sıra tədqiqatçıların rəyinə əsasən post industrial ölkələrdə sosial ziddiyyətlərinə toplanması və kəskinləşməsi konfliktlərin ortaya çıxmasına gətirib çıxara bilər. Bu konfliktlər insanların həyatında dünyəvi periferiyada bar vermə inkişaf etmiş hadisələrdən daha çox önəm daşıyacaq. Böyük şəhərlər kütləvi savaşa insanların bir-biri ilə sıx yaşadığı və sosial problemlərin ortaya çıxdığı yerlərdir. Tarix boyu şəhər sakinləri bir yerdə yaşamağı və institusiyonal iqtisadi sistem çərçivəsində mövcud olmuşlar. Müxtəlif qruplara bu müxtəlif müvəffəq olmuşdur. ərazi konsentrasiyası sosial streslərin, sosial innovasiyaların eyni zamanda şəhərin zəifliyi və qüdrəti olmuşdur. İEO-lərdə meqopolislər sosial, etnik və demoqrafik strukturlara aiddir

dəyişikliklərə məruz qalmışdır, yeni, sosial və mədəni reallığa uyğunlaşa bilməyən yoxsul ölkələrdən gələn kütləvi miqrant axını ilə əlaqədar olaraq həyatın öz stilində dəyişiklik baş vermişdir. Qərb sivilizasiyası zorakılığa əl atmadan və insan hüquqlarına riayət edərək başqa sivilizasiya və irqə mənsub olan yeni yollarla miqrantı mədəni assimilyasiya edə biləcəkmidi? Bu mədəniyyətin qarşılıqlı zənginləşməsinə, millət “layihəsi” anlayışının bədii cəhətdən yenidən qavranılması və mürəkkəbləşməsinə və ya konfliktlərin yaranmasına səbəb olacaq. Qlobal proseslər və çağırışlar tərəfindən ortaya çıxan anlayışlar kütləvi rədd etmə hadisəsinə səbəb olur. XX əsrdə 20-ci illərdən 70-ci illərə qədər 50 il ərzində İEO-lərdə əmlak bərabərsizliyi azalmışdır. 1970-ci illərin ortalarından başlayaraq bu proses yüksəlir.

XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-da orta təhsilli insanların və ali təhsilli insanların qeyri arasında fərq 25-30% artmışdır. Muzdlu işçilərin 80% ABŞ-da olduğu kimi öz əmək haqlarının azalmasının şahidi olur.

Məşhur Amerikan iqtisadçısı qeyd edir ki, orta işçi oyunun müsbət sonluğunu gözləmir. O, bu sonluğu mənfi planda görür və burada uduzan zamanda çox olacaq. Onun ətrafında yaxşı iş yerləri yetəri qədər deyil və o, başqaları ilə iqtisadi cəhətdə həyatda qalmaq üçün mübarizə aparmalı olur. Belə ki, bu mübarizə ona mütləq və ya yaxşı iş yerlərini ələ keçirə biləcək düşmən lazımdır (rəqib) təəccüblü deyil ki, bizim dövlət orta işçi etnik separatizm barədə təssüf edir. Onlar öz qorxularının təsdiqini siyasətçilərin sözlərində tapırlar «Bütün iqtisadi çətinliklərdə sıx

günahkar deyilsiz günahkar başqa dili, başqa etnik və ya irqi mənsubiyyəti olan» yad xarici işçiləridir. Əgər biz onlarla başara bilsək – hər şey möcüzəli şəkildə yaxınlığa doğru çevriləcəkdir. Bunun nəticəni olaraq ABŞ öz miqrasiya siyasətini və ərazisində müvəqqəti qalmaq qaydalarını şərtləşdirmişdir. (Xüsusilə 11 sentyabr 2001-ci ildən sonra) Avropa birliyi ölkələri üçün əcnəbi probleminə vurculanmış diqqət miqrant hüquqlarının məhdudlaşdırılması Milli eynilik şüarlarının ön plana çəkilməsi və həftə irqi və etik cəhətdən yad olan azlıqlara zorakılığın tətbiq olunması xarakterikdir.

Qərbi Avropada açıqlıq ideyası öz ərazi çiçəklənməsini özününləşdirmək üçün saxlama ekspertiziyası olaraq Avropa demokratiyasını yaratma təzyiqi altında geri çəkilməyə məcburdur. Praktikada bu AB daxilində miqrantlarla yad elementlər üçün yanaşaraq millətlərarası səbəb olur. 1990-cı illərin əvvəllərindən AB-nə miqrasiya qaydaları kəskinləşməyə başlamışdır. Bunun nəticəsi olaraq 1991-1995-ci illər arasında AB ölkələrinə miqrasiya 3 dəfə azalmışdır, yaşamaq üçün qənaətbəxş bəyannamələrin sayı Fransada 3 dəfə, Avstriyada 5 dəfə, Almaniyada 7,5 dəfə azalmışdır. Buna baxmayaraq miqrantlara neqativ münasibətlər fransızlarda 27,3%-39,6% Alman və Belarusiyada 41% öz əksini tapır. Bu da AB ölkələrini immiqrasiya siyasətinin liberallaşdırılmasında diqqətli olmağa məcbur edir və Avropa radikallarına yeni dividendlər gətirir. Bu gün Qərbi Avropa ölkələrində heç vaxt görünməyən mərkəzə qaçma tendensiyaları müşahidə olunur. Əgər bu tendensiya əvvəllər İspaniyada

(Baskovlar ölkəsi kataloniya) İtaliyada (Cənubi tirod Şimal və Cənub hissələri) Belgiyada (Vallon və Flarmoniyada) Britaniyada (Şimali İtaliya) Fransada. Dövlət xarici və ya daxili proses kimi Avropada qloballaşma bir tərəfdən coğrafi faktorların önəmliyini aşağı salır, digər tərəfdən isə mərkəzdə müqayisədə periferiya region və ölkələrin integrasiyası bir daha sərhədlərin, Milli terroterial birləşmələrin önəmliyini sübut edir. Avropa sərhədləri probleminin aktuallaşması buna sübutdur. Fransada Janmare, Le Pen, Milli cəbhəsinin, Avstriyada Yorq Hoyderin sol populistləri Avstriya azadlıq partiyasının, AFR-in şərq torpaqlarında Milli demokratik partiyanın, Flandriyada, Şotlandiyada, Kvebekdə Separatist partiya və hərəkatların sarsılmaz artımı, İtaliyada «Şimal Liqi»nin Kosovo v. Serbiyanın elektrolo və siyasi naliyyətləri təsadüfə deyil. Əcnəbilərin ünvanına yağdırdıqları ənənəvi ittihamlardan əlavə onların siyasi propandası «Bryussel byarokrafiyası»nın qeyri effektiv mərkəzi idarəetməsinin əleyhinə yönəlmişdir. Onların fikrincə özgənin hesabına yaşayan, yoxsulları «öz» regionlarından kənarlaşmaq lazımdır və siyasi tələb kimi öz regionlarımızı sahib çıxan şüarını irəli sürürlər.

VI Mövzu. Qloballaşmanın xarici siyasi aspekti

Qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar olan sosial-siyasi problemlərin kəskinləşməsi nəinki İEOÖ-lərdə həmçinin İEO-də baş verir. İstehsalat strukturlarının dəyişməsi və çoxlu işçi qüvvəsi tələb edən məhsulların istehsal yerinin dəyişdirilməsi (üçüncü dünya ölkələrinə) bu ölkələrin ənənəvi sahələrinə ağır zərbə endirmiş və bununla əlaqədar olaraq bir sıra müəssisələr bağlanmış işsizlik artmışdır. PE-industriallaşma fenomeni cəmiyyətin sosial zəifləməsinə səbəb olmuşdur və işçi qüvvəsi bazarının qloballaşdırmasıdır. Xaricdən gələn ucuz işçi qüvvəsi İEO-lərin əmək bazarında rəqabəti gücləndirmişdir, bu da etik arası münasibətlərin kəskinləşməsinə və bu ölkələrdə nasyonalizm əhval-ruhiyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Qlobal xarakter olan əhalinin kütləvi miqrasiyası dünyada sosial-iqtisadi nizamın ciddi kəskinləşməsinə çevrilmişdir. XX əsrin sonlarında BMT-nin verdiyi məlumatlara əsasən öz vətənlərindən kənarda 130 milyondan çox insan yaşayır. Bununla yanaşı qeyri leqal miqrantların sayı 30-35 milyona çatır. Miqrantların böyük bir qismi öz vətənlərini iqtisadi səbəbdən tərk etmişdir. İstehsalatın qloballaşması əmək bazarının qloballaşması ilə müşayiət olunur. Bu miqrantların başqa bir hissəsi məcburi köçkünlərdir (yerli müharibələr səbəbindən).

XXI əsrin əvvəllərində getdikcə daha təhlükəli miqyasda döyüşən nasyonalizm və dini dözümsüzlük nümayişi, qloballaşma prosesinin psixoloji şokunu adlaya bilməyən, ölkələrin cavab reaksiyasıdır. Bu şok həm ictimai həm də fərdi səviyyədə hiss olunur. İqtisadi və sosial siyasi qeyri stabilliyin gücləndirilməsi, dəyər

yönəlməsinin və həyat nizamının dağılması ilə ortaya çıxan stress yükü insanın immun sisteminin zəifləməsi ilə əlaqədar olan ağır psixi xəstəlik və rahatsızlığın yayılmasına təkan verir. Narkomaniya, cinayətkarlıq daha geniş miqyaslara yayılır. İnsan zəifliyi və naşılığı üzərində formalaşan cinayətkar biznesin qlobal şəbəkələri yaradılır. Əslində siyasi sahədə ideya-siyasi nizamla və müasirliyin real problemlərinə yönəldikdə uyğunsuzluqla xarakterizə olunan yeni şərait yaranmışdır. Dünyanın amansızlıqla iki əks sistemə bölünməsinə son qoayan SSR-nin süqutu və bununla əlaqədar olaraq Berlin divarının sökülməsi zaman baxımından nəinki geostrateji strukturda keyfiyyətli dəyişikliklərlə həmçinin müasir zamanın nizamlanması ilə üst-üstə düşmüşdür. Bundan başqa demək olar ki, eyni zamanda bu süqut prosesi və təzahürlərin son gücnü stimulu və nəticəsi olmuşdur. Qeyd etdiyimiz proseslərdən ən qabarığı qloballaşma fenomeni olmuşdur. Qloballaşma güman edir ki, çox sayda sosial, iqtisadi, mədəni, siyasi və başqa münasibətlər dünyəvi xarakter alır. Eyni zamanda qloballaşma həm ayrı-ayrı ölkələr daxilində və həm də ölkələr arasındakı qarşılıqlı təsir səviyyəsinin artmasını məqsədi alır. Müasir qloballaşma prosesləri üçün yenilik sosial əlaqələrin texnoloji, təşkilatlı administrativ, hüquqi və başqa sahələrə yayılmasıdır. Həmçinin yeni informasiya texnologiyası və müasir kommunikasiyanın çox saylı şəbəkəsi vasitəsilə qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması üçün daimi tendensiya intensivləşməsidir. Britaniya, Osman imperiyası daxilində tərkilənmiş qloballaşma formasını qeyd etmək lazımdır. Onlar geniş sahələri əhatə edir və siyasi-iqtisadi sistemi mərkəzlənmişdir. Bu imperiyalar geniş

əraziləri çox millətli korporasiyalar vasitəsilə İEO birinin digərinin iqtisadiyyatına sərmayə qoymasından, kapital hərəkətlərin yüksək səviyyədə qoruyurdu. İlk öncə xalq və ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqənin Avropa işğalı, sonra isə qərb işğalı şəraitində baş verirdi. Buna görə də həqiqətdə qloballaşma Avropa, qərb qloballaşmanın boşa düşmüşdü. İndi isə qloballaşma və regionlaşma prosesləri bütün dünyanı bürümüşdür. Bu proseslərin intensivləşməsi bir tərəfdən Milli dövlət məsuliyyəti dairəsini və funksiyasının genişlənməsinə digər isə onun qarşısına qoyulmuş tələblərin öhdəsindən effektiv gələ bilmə bacarığının eroziyasına gətirib çıxarmışdır. Məhsullar, kapital, insanlar biliklər, mədəniyyət, silahlar, narkotiklər və s. çox asanlıqla dövlət sərhədlərini keçməyə başladı. Transyonal şəxəklər, sosial hərəkətlər və münasibətlər insan fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etmişdir. Ticarəti maliyyə istehsalat qlobal şəbəkəsinin mövcud olması bütün dünya miqyasında bütöv xalqların, kollektivlərin, ev təsərrüfatlarının talehələrini və çiçəklənməsini bir yerə cəmləmişdir. Bu təzahürə görə dövlət sərhədləri daha da açıq formaya düşmüşdür. Dünya iqtisadiyyatının sərhədləri tanımayan, inteqrasiya və daha açıq şəraitdə qloballaşma dünya ticarəti miqyasının və beynəlxalq münasibətlərin başqa proseslərin genişlənməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Beləliklə söhbət yalnız məhsul və xidmətlərlə ənənəvi ticarətdən deyil həmçinin valyuta axınından, kapital hərəkətindən, ideya, informasiya, texnologiya mübadiləsindən, insan miqrasiyasından gedir. Müasir şəraitdə istənilən dövlətin xarici siyasətini müəyyən etmək və həyata keçirmək mümkün olmayan qloballaşma önəmli proses olmuşdur.

Bu dinamik müəyyən sürətlə inkişaf edən prosesdir. Buna görə qloballaşmaya statik hadisə kimi baxmaq olmaz. O, hər bir inkişaf mərhələsində istehsal qüvvələrinin keyfiyyət və xarakterini dəyişən nüfuz etmə ilə əlaqədar və özəllikliklərə malikdir. Qloballaşma münasib düşüncə tərz, dünyaya vahid bütöv kimi baxanı tələb edir. Bu ümumi problemlərin idarəedilməsində, ümumi təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələlərinin həyatı önəmli daimi siyasi dialoqunun aparılması üzrə xüsusən əhəmiyyətliyə. Əməkdaşlardan qaçınma, global təhlükənin artması, konflikt situasiyalarının daxili və xarici təzyiq inkişafı qloballaşma prosesini qıra bilər və ya onun bir daha təkrar olunmasına gətirib çıxara bilər. Çox aspektli və əhatəli başa düşülən təhlükəsizlik axtarışları bu cəhətdən əsas vəzifə hesab edilir. Çox aspektli dedikdə ayrı-ayrı şəxslərin, regionların və bir sıra önəmli sahələrində beynəlxalq ictimaiyyətin təhlükəsizliyinə nəzərdə tutulur, xüsusilə konfliktlərin yaranmasını xəbər vermək və onları idarə etmək, eko sistemin sabilliyini qorumaq, xammal, yanacaq, ərzaqla təminatlı təchizat, yeni texnologiyaya keçid, müxtəlif şəraitlərdə beynəlxalq əməkdaşlığın etibarlılığı vacib yer tutur. Təhlükəsizliyin vacib komponenti beynəlxalq miqyasda zorakılıq və cinayətkarlıqla mübarizədir. Qloballaşmanın müasir mərhələsində formalaşmış təzahür mənim fikrimcə mövcud deyil.

Dünya ölkələri arasında müxtəlif sədd və məhdudiyyətlər hələ də mövcuddur, İEO, İEOÖ, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin iqtisadiyyatını idarə etmək üçün ümumi qaydalar işlənilib hazırlanmışdır. Lakin XXI əsrə keçid ölkələrin inkişaf sahələrinə həm müsbət təsiri olan

və həm də mənfi xarakteristikaya malik olan iqtisadiyyatın qloballaşmasının yeni erası kimi tanınır.

Qloballaşan dünyanın əsas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək:

1. Ticari axın yollarda sədd və maneələrin aradan götürülməsinə baxmayaraq yalnız kapital bazarı həqiqi qlobal hesab edilir. Yalnız kapital hər hansı bir maneəsiz onun üçün əlverişli olan yerə köçürülür. Kapital cənubun yoxsul ölkələrindən deyil şimal Qərbin zəngin seflərindən axır. Kartlar bankların, şirkətlərin, konsultativ kompaniyaların, şimal industrial qüvvələrin korporasiyalarının əllərindədir. Birbaşa sərmayələrin 81% yüksək həyat rifahı, Şimal ölkələrin payına düşür – ABŞ, B.Britaniya, AFR, Kanada. Bu ölkələrdə kapital konsentrasiyası 25 il ərzində 12% artmışdır.

2. Təəssüf ki, öndə gedən sistemin bir hissəsi olmaq hər bir ölkəyə nəsib olmur. Lakin praktiki olaraq bütün ölkələr təzyiq altına düşür – onlar qloballaşma çağırışına dünyanın özəl ölkələri arasında ucurlu istehsalçılar səviyyəsinə uyğunlaşmalıdırlar. Qloballaşma Afrikaya demək olar ki, bütün Latin Amerikasına, bütün Yaxın şərqə (İsrail istisna olmaqla), Asiyanın böyük çöllərinə nüfuz etməyib. Azad dünya bazarı prinsipləri seçimli olaraq təqdim edilir. Əgər bu belə olmasaydı, onda qeyri istehsal işçi qüvvəsinin qlobal bazarı, kapital bazarı kimi azad olardı. Qloballaşma sürətli müfsizləşməyə və dağıdan rəqabət nəticəsində məcburiyyətə gətirib çıxara bilər. Onun təsiri altında hökumət qısa bir müddət ərzində dəyişilən və dövlətləri kəskin sürətli iqtisadi dəyişim obyektinə çevirən hadisələr baş verə bilər. Öz ölkəsinə sadıq olaraq

Milli hökumətin əsas prinsiplərinə mənə cəhətdə əks olan yeni ideya dəsti qarşısında acız qalır. Rəsus və texnologiya sahiblərinin zənginliyi «bir göz qırpımında» artır. Öz eyniliyini qurban verə bilməyənlərin rifahı isə aşağı düşür. Transnasional kateqoriyaların birbaşa sərmayəsi hər zaman «bol məhsul» vermir. Bu qüdrətli investorların təkidilə dəvət edənlər onlarda iqtisadi inkişafı deyil durğunluğu, geriləməni də görə bilirlər. TMK elə daxili strukturlar yaradırlar ki, bu strukturlar daxili sosial bərabərsizliyi, kəskinləşdirir, lazım olmayan texnologiyaları (ölkəyə) lazım olmayan məhsulu istehsal edirlər. Amerikan müəllifləri Menon və Vimbuş yazır ki, qlobal iqtisadiyyatda iştirak əvvəl susqun olmuş Milli azlıqların manevr və özünü ifadə azadlığını artırma bilər. Coğrafi cəhətdən bütün Milli azlıqlar cəm olmuş şəkildə olan ölkələr öz təsir açarını itirir, bütün xarici alim tərəfindən verilmiş ölkə müsbət qəbul edildiyindən bu ölkənin Milli azlıqlara müqavimət dəyəri daha bahadır. Bütün cəmiyyətin qlobal modernləşmə prosesindən təcrid edilməsi etno Milli konfliktlərin, terrorizmin, hərbi konfliktlərin yaranma riskini yüksəldir.

3. İEO-lər iqtisadi əməkdaşlıq və təşkili ölkələri arasında idxal qonşu ölkələrdən iki dəfə çox artır.

4. Kapital axınının İEO-lərə yeni imkanların, əlavə şansların verilməsini inkar etmək şərtidir. Yuxarıda söylənilənləri sübut etmək üçün belə bir misal gətirək: özəl vəsaitlərin (İEO-dən) İEO-lərə axını 1990-1997-ci illər ərzində böyük ölçülərdə – 44 milyarddan – 244 milyard dollara qədər artmışdır. Bu vəsaitlərin yarısını birbaşa sərmayələr təşkil edir, bu da qəbul

ölkələrə əlavə şans verir. Lakin real həyatda, bu baş vermir. Məsələn: 1995-1999-cu illər Asiya iqtisadi böhranı dönməndə Qərbi Avropa ölkələri hər şeydən öncə işsizlikdən əziyyət çəkənlər, Çin öz yolunu davam edir, ABŞ-da sənaye inkişafının rekordu baş verdi.

5. Amerika konqresi və Amerika həmkarlar ittifaqı Amerika kapitalının ucuz işçi qüvvəli ərazilərə ABŞ-ın strateji mövqelərinə ziyan gətirəcək, ikincisi isə amerikan istehsalçılarının, şirkət işçilərinin, seçkilərin birbaşa maraqlarına neqativ təsir göstərəcəkdir. Onlar belə hesab edirlər 4 ildən bir prezident seçkilərində iştirak edərək işsizliyə maneə törədə biləcəklər (iş yerləri şəkildə miqrasiyaya başladığı zaman).

6. Qloballaşma idealogiyaları təkid edirlər ki, bazar artıq qloballaşmadır. Bu faktorlar təsdiq olunmur. Böyük iqtisadi ölçülü ölkələr daxili bazara yönəlməkdə davam edirlər. Belə deyək ki, xarici siyasətə cəlb edilməyən Amerikan sənayesinin sahə və sektorlarında çalışan Amerikalılar 82% təşkil edir. ABŞ-da demək olar ki, 90% amerikalı daxili tələbatla əlaqədar olan sahələrdə çalışır. Müasirliyin əsas üç iqtisadiyyatda – ABŞ, AB, Yaponiya – idxala 12% təminat gedir. Eyni zamanda B.Britaniyada məhsul istehsal edən şirkətlərin 50% öz məhsullarını xaricə idxal edir. Benilyuks ölkələri həddən artıq dərəcədə idxal və ixracdan asılı ola bilərlər, lakin, aparıcı sənaye ölkələrin böyük iqtisadi komplekslərinə aid edilə bilməz.

7. Siyasi cəhətdən qloballaşmanın qələbəsi praktiki olaraq hər bir ölkədə siyasi speklərin sol cınağının tarixi məğlubiyyəti faktdır. Sol siyasi

partiyalar hələ seçkilərdə qələbə qazana bilərlər və öz namizədlərini hökumət orqanlarına təyin edə bilərlər. Lakin artıq onlar sol siyasi-iqtisadi proqramı həyata keçirə bilməzlər.

Nəticədə onlar sadəcə öz sol dəyərlərini satan zaman sədirlik edə bilərlər. Göründüyü kimi sol görüş və qüvvələrin böhranı uzun müddətlidir. Yüz milyonlarla işçi qlobal maliyyə şokunu qurbanına çevrilmişlər. Həmçinin onlar birbaşa müasir texnologiyaya (informasiya) uzun sürən nəticələri olan iqtisadi proseslərin qurbanına çevrilmişlər. Bu zaman tezləşdirilmiş qloballaşmanın açıq aydın mahiyyətləri görünür, gəlirlərdə artan bərabərsizlik, uzunmüddətli məşğuliyyət təminatının olmaması, rəqabətli mübarizənin kəskin artamasında qlobal miqyasda zəiflik hissəsi, idarə dünyanın, nəhəng proseslərin qurbanına çevrilmə, həyatın ədalətsizliyi, yüksək mübarizə ilə üzləşdirir. Kütləvi reallaşmaya milyonlarla kəndlinin meqopolislərlə köçməsi də təkan verə bilər. Beynəlxalq strateji tədqiqat insitutunun (London) keçmiş direktoru F. Heyzforu yazır: «Ənənəlik hissənin alçalması, qəzəb, yaranan şəraitlərin qurbanına çevrilmə getdikcə yalnız ABŞ üçün qənaətbəxş hesab edilə biləcək qloballaşma əleyhinə çıxan qüvvələri daha da birləşdirir və gücləndirir». Özlərini «proletariyat milləti» adlandıran Almaniya, İtaliya, Yaponiya təşkilatı və iqtisadi inkişafın yetirə qədər gəlir əldə etməmə hissi ilə bağlı belə geniş inkişaf etmişdir. Bu baxımdan arasında bölünən gəlirdir. 70 il ötdükdən sonra belə hisslər yetiri qədər güclü ölkələrdə baş qaldırır.

8. Qərb iqtisadçılarının etiraf etdiyi kimi barterlərin aradan qaldırılması ən güclüyə sərf edilir. 1990-cı illər boyu ABŞ idxaldan maksimum gəlir götürmüşdür. Hətta böhran bir sıra Asiya ölkələrini iflic vəziyyətinə qoymuşdur. Amerikan siyasətçisi E. Baseviç yazır: «Qloballaşmadan ən çox gəlir əldə edərək ABŞ şəraitin əlverişliliyindən istifadə edirlər. Onların əsas məqsədi – Amerikan hegemoniyasının uzun müddətliliyini təmin etmək üçün – strategiyanın işlənilib hazırlanmasıdır».

9. dövlətçilik faktoru qiymətləndirilir. Dövlətlər onların vətəndaşlarının qlobal iqtisadi proseslərdən həmişəlik asılı olmasına icazə verməzlər. Bö dövlətlər özünü qorumq üçün baryerlər yaradacaq ya da əvvəlki nəzarəti itirməmək üçün bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq edəcəklər. Belə ki, Meksikanın böyük şimali Amerika azad bazarına daxil olması 1994-cü ildə işçilərin alıcı qabiliyyəti 25%-dən çox aşağı düşmüşdür. Ekoloji problemlər qlobal miqyasda çıxır. Əgər bir neçə on illik öncə Roma klubu «inkışaf həddi» adı altında məqalə nəşr edirdilərsə (bu məqalədə söhbət iqtisadi inkışaf təhlükə törədən energetik və xammal resurslarının tükənməsindən gedir) 1990-cı illərdə sivilizasiyanın öz mövcudluğuna təhlükə törədən ekoloji bəlanın real təhlükəsini anlamağa başladı.

Bu insan sağlamlığına vacib olan ətraf mühitin dağılması, biosferə olan dağıdıcı texnogen təsir, planet iqliminə parnik effektinin güclənən təsiri, bir çox heyvan və bitki növünün məhv olması ilə əlaqədar olan planet genofondunda geri qaytarılmayan itkilərlə əlaqədardır. Vəziyyət o qədər təhlükəlidir ekoloji problemlərin

müzakirəsi elmi konfranslardan kənara çıxıb maliyyə strukturlarının, beynəlxalq təşkilatların və hökumətlərin cəlb edildiyi dünyəvi siyasi prosesin önəmli hissəsinə çevrilmişdir. 1997-ci ildə Kiyotoda planetin qlobal iqlim dəyişməsi üzrə Beynəlxalq Konfrans zamanı bir sıra İEÖ-in (xüsusilə ABŞ bu tullantıları 7%-ə qədər aşağı salmalıdır) kömür turşusu tullantısı üzrə məhdudiyyətlər qurması nəzərdə tutulmuşdur. Lakin məlum deyil ki, tələblər yerinə yetiriləcək ya yox. İqtisadi proqramlar siyasi və ya iqtisadi qüvvələrin amansız mübarizə obyektinə çevrilmişdir.

Burada əsas rolu TMK-lar oynayır. TMK-lar ətraf mühitin çirklənməsi üzrə böyük məsuliyyət daşıyırlar. Bununla yanaşı ekoloji problemlərlə məşğul olan beynəlxalq təşkilatların təlaş geniş kütlələrin ətraf mühitin və təməlin qorunması üzrə məsələlərdən kənarlaşdırılması prosesi gedir, bu sistem təbiət mühafizə sahəsində idarəçiliyə iddia edir. «Ekoloq» jurnalının nəşri (B. Britaniya) N. Hildyarin sözlərinə görə ekoloji böhran ekoloji risk və resursları idarə edən dünyəvi texnologiya imperiyasının yaradılması məqsədilə istifadə edilir. Qlobal idarəçilər (milli) müstəmləkəçiliyin yeni dalğasını yarada bilərlər, belə ki, ekoloji mühafizə altında kommersiya maraqları gizlənilir. Professor E. Qudinas (Uruqvay) yazır: «əvvəllər indi bu sahəyə daxil edilib, sosial əlaqə və münasibətlər bazar məkanında birləşir və şəxsi maraqlar əhatəsinə düşür həmrəylik və sosial ədalət anlayışı isə öz qüvvəsini itirir.

VII Mövzu. Qloballaşma və bəşəriyyətin gələcəyi.

Vallerstaynın və başqa tədqiqatçıların fikrincə bu gün kapitalist dünya iqtisadiyyatı elə nöqtəyə çatmışdır ki, bu nöqtədən sonra onun qlobal sistemi kimi qaçınılmaz süquta baş verəcək. Bunun səbəblərindən bir çoxu «axırncı mərhələ»nin durğunluğu ilə, kapitalizm üzərində dünyəvi qələbə prosesi kimi bu dünya qloballaşma vasitəsilə intibahi ilə əlaqədardır.

Kapital yığımının sürətli gələcək imkanlarını məhdudlaşdıran səbəblərdən bir neçəsini misal gətirmək olar: bərpa edilməyən ucuz işçi qüvvəsi resuslarının tükənməsi (kənd əhalisi); siyasi rejimlərin tədricən demokratlaşması prosesinin nəticəsi olan və buna uyğun olaraq muzlu əmək nümayəndələrinin siyasi təsirinin güclənməsi ilə nəticələnin məhsul qiymətində əmək ödəmə payının artması ilə əlaqədar uzunmüddətli tendensiya baş verəcəkdir – bu tendensiya gəlir normasının azalmasına gətirib çıxarır, bu da ekoloji problemlərin və durğunluqların kəsilməsi ilə daha da dərinləşir, belə ki, qlobal dünyada kapitalist xərcləri istehsalın toksik tullantılarını «ödənişsiz» tullamaq üçün çox az yer qalmışdır.

Bazar iqtisadiyyatının bu günkü mövcudluğu əsas dilemma kimi effektivlik və ədalət, arasında ziddiyyətin ön plana çəkir. Şirkətlərin ixtisaslaşması və integrasiyası cəmiyyətin kapitalın çoxalmasını mümkünləşdirir. Lakin yalnız kapitalizm məntiqi sosial ədalətin dəstəkləmir. Bu yolla iqtisadi qloballaşma ölkələr arasında ölkələrin öz daxilində qeyri bərabərliyə səbəb olmuşdur. Beynəlxalq rəqabətə dözümlülük qayğısı dövlətlərin və beynəlxalq siyasətin başqa iştirakçılarının bu problemlə məşğul

olmasını məhdudlaşdırır. Əgər biz vallerstaynla razılaşmaq belə (vallerstayn qloballaşmanın müasir mərhələsinə kapitalist dünya sisteminə son «ölümcül» mərhələsi kimi baxır) çox da uzaq olmayan gələcəkdə dünya miqyaslı qaçınılmaz radikal dəyişiklikləri inkar etmək mümkün deyil. Yalnız qlobal rekonstruksiya haqqında plan yoxdur. R. Robertson bu prosesi təsdiq edən tədqiqatçılardan biri 1990-cı ildə qeyd etmişdir ki, 1969-cu ildən dünya qlobal qeyri dünya inkişafının təklif olunan mümkün variantları çoxdur.

Xüsusilə vallerstayn dünya sistem nöqteyi nəzərdən kapitalist dünya sisteminin inkişaf proqnozunu verərkən üç ssenari irəli sürülmüşdür.

«Neofeodalizm» - regionların yerli formalaşdırılması, elit təbəqə üçün yüksək texnolojiya səviyyəsinin yerəri qədər dəstəkləməsi «demokratik diktatura» - dünya iki kostaya bölünmüşdür. 20% zəngin insan öz zənginliyini az və ya çox miqdarda ədalətlə bölüşdürür, digərlərini isə kəskin nəzarət altında saxlayırlar (vallerstayn bu variantı az mümkün hesab edir; onun arqumenti demokratlar arasında diktatorları hərədən tapmaq?) «mərkəzləşmiş və ədalətli dünya» - onun tətbiq olunması toplanmış zənginliklərin yenidən paylanması mexanizmlərinin mərkəzləşdirilməsinin ortaya çıxması ilə əlaqədardır, bunlar məşrəf və istehlakçı real olaraq məhdudlaşdırmağı tələb edəcəklər (kapitalist dünya sistemindən sosialist dünya sisteminə keçidi tələb edən ən çox utopik variantdır). Eyni zamanda R. Robertsonun təsəvvürlərinə əsasən qloballaşmanın potensial nəticələri dünya inkişafının ssenarisi 4 mümkün formada təqdim oluna bilər.

Görkəmli sosioloq M. Maklynenin sözlərinə görə birinci ssenari «dünyəvi kəndin» formalaşdırılması ilə əlaqədardır. Burada hər bir sakin KİV vasitəsilə uzaq ölkələrdə hadisələrin və ya dünya əhəmiyyətli xəbərlərin şahidinə çevrilə bilər. Burada ideya və bünövrə dəyərlərinə aid olan məsələlər üzrə ümum planetar konsensus mövcud ola bilər.

İkinci ssenari – mondialist – «dünya hökumət» şüarı altında milli dövlətlərin birləşdirilməsi.

Üçüncü ssenariyə əsasən yaxın gələcəkdə dünya qarşılıqlı açıq suveren milli dövlətlərin müzakirəsinə bənzəyəcək bütün bu ölkələr intensiv iqtisadi, siyasi və mədəni mübadilə prosesinə qoşulacaq.

Dördüncü ssenariyə əsasən dünya qapalı, məhdud cəmiyyətlər mozaikasına çevriləcək. Yeganə aparıcı icma ilə bir də mədəni düzənində, öz instiansiyonallığın da bərabər və unikal olacaqdır. Bu sonuncu ssenari tədqiqatların diqqətini daha çox cəlb edir. Bir sıra müəlliflər mövcud olan işləmə proqnozlar əsasında qloballaşmanın bariz ssenarilərini ayırırlar. Bu ssenarilər qlobal qeyri müəyyənlik mərhələsində eyni zamanda planetin müxtəlif zonalarında həyata keçirilə bilər.

Qloballaşma – qərbləşmə, modernləşmiş ərazilərin qərb sivilizasiya siyahısının mədəni assimilasiası təsiri altında düşmə və homogenləşmiş mədəniyyət vasitəsilə qlobal sivilizasiyasının formalaşması: liberalizm və universalizm dəyərləri dominantlıq edir, çərçivə formatını DB, DTT, BVF kimi qlobal maliyyə – iqtisadi insitutları və qlobal bazarlar formalaşdırır. Bu təşkilatlar kooperativ oyun iştirakçıları arasında (buraya milli dövlətlər, dövlətlərarası birləşmələr –

federasiyalar, konfederasiyalar və başqa regionl birliklər daxildir) rəqabət münasibətlərini tənzimləyir. Qloballaşmanın qeyri liberal ssenarisinin fundamenti F. Fukuyamanın «Tarixin sonu» adlı konsersiyasında qoyulmuşdur. Bu konsepsiyada dünyəvi liberal dəyərlərin qələbəsi öz əksini tapmışdır.

Mərkəzi sivilizasiyanın liberal və demokratik dəyərlərinin qələbəsi universal və bazis normaları əsasında qlobal sivilizasiyanın formalaşmasına gətirib çıxaracaq.

Formalaşan üçlük (Şimali Amerika, - Avropa birliyi – Cənub Şərqi siya) qlobal dünyada dinamik bərabərliyi dəstəkləməlidir, burada əsas idarəçi qlobal bazardır. BMT-1 istehsalatları, BVF, DB, DTT ilə yanaşı «böyük səkkizlik» qlobal idarəçi orqanı rolunu oynayır. Bu ssenari gələcək inkişaf və praktiki tətbiqi direktoruna şəklində qəbul etmişdir.

Bu doktororina aparıcı kapitalist ölkələri tərəfindən qeyri formal olaraq qəbul edilmiş və DB, BVF tərəfindən həyata keçirilir. Söhbət keçən əsrin 90-cı illərinin sonundakı Vaşinqton konsensusundan gedir. Vaşinqton konsesusunun prinsipləri aşağıdakılardır:

-ticarətin liberallaşması

-maliyyə liberallaşması

-özəlləşdirmə

-yenidən nizamlama

-birbaşa xarici sərmayə yolundakı baryerlərin aradan götürülməsi

- əmlak hüququnun təmin olunması
- vahid və rəqabət dözümlü valyuta mübadiləsi kursu
- dövlət xərclərinin məhdudlaşdırılması (maliyyə nizamı)
- infrastruktura inkişafı, təhsil və səhiyyə sahəsinə dövlət sərmayəsinin qoyulması
- vergi bazarının genişləndirilməsinə yönəldilmiş vergi islahatı, vergi tətbiqi qiymətinin minimum azaldılması və daha az progressiv vergi şkalasının formalaşdırılması
- «təhlükəsizliyin sosial şəbəkəsi»

Daha sonra DB və BVF bu on bir elementlə kapital və əmək arasında münasibətlərin nizamlanması ilə əlaqədar olan bir elementdə əlavə etdilər.

-əmək bazarının çevikliyi, normativ-hüquqi bazanın tətbiq edilməsi əsasında əmək münasibətlərinin mərkəzləşdirilməsini nəzərdə tutur. Normativ hüquqi baza muzzdlu işçi maraqlarının təmin edir və sosial dövlətin əsasını təşkil edir.

Müvafiq sosial-iqtisadi islahatların Latın amerikasında və dünyanın başqa regionlarında davamlı həyata keçirilməsi bir tərəfdən milli inkişaf üçün maliyyə dəstəyi alan ölkə byurokrahiasını beynəlxalq islahatların dəqiq nəzarəti altına saldı. Nəticədə faktiki olaraq milli inkişafın subyektləri fəvqəl milli orqanlardır. Dəyər tərəfdən isə «bu hansı mənşəli orqanlardır və onlar

kimin maraqları çərçivəsində fəaliyyət göstərirlər» kimi suallar ortaya çıxır.

1980-1990-cı illərdə milli iqtisadi idarə prinsiplərinin həyata keçirilməsi açıq-aşkar göstərdi ki, struktur idarə edilməsi və şok terapiyası metodları ciddi böhranlardan – milli və beynəlxalq – qorumur.

Qlobal iqtisadi funksiya mexanizmi nöqteyi nəzərdən bu böhranlara ağırlı lakin xeyirli «qan axını» kimi baxmaq olar. Lakin bu ayrı-ayrı ölkələr, regionlar, sosial qruplar üçün, onların yenidən ayaqda durması üçün baha başa gələcək. Buna görə də ümumilikdə bu ssenari ölkənin elitar qrupları «qızıl milyard» üçün qənaətbəxşdir və «beşdə bir» cəmiyyətinə yönələcəkdir.

1990-cı illərin ortalarında Asiya və Latın Amerikasında kütləvi etiraz bağlantısından və maliyyə-iqtisadi böhranlardan sonra BVF və başqa fəvqəl milli institutların mövqeyi radikal yenidən nəzərdən keçirməyə məruz qalmışdır. İdarəyə qabillik öncədən nəzərə alma, şəffaflıq və demokratiya kimi anlayışlar ön plana çəkilmişdir. Təxirə salınmaz vəzifələr arasında ətraf mühitin qorunması, sarsılmaz inkişafın əldə olunması, sosial bərabərsizlik səviyyəsinin aşağı salınması mövcuddur. DB və BVF tərəfindən vətəndaş cəmiyyəti institutlarına (QHT) münasibətlər dəyişdirilmişdir. DB və BVF bu təşkilatların nümayəndələrini illik sesiyalara çağırmağa başlamış və xüsusi olaraq qarışıq komissiya və forumlar təsadüf etmişlər. Bütün bunlar Post Vaşinqton konsensusunun işlənilib hazırlanmasına gətirib çıxarmışdır:

1) Qloballaşma – çox mühüm məsələdir və onu korporasiyaların ümidinə buraxmaq olmaz; öncədən görməli, şəffaflığı, bazar institutu münasibətlərinin

bərabər qurulması və müxtəlif növ sosial sığortaların inkişafı kimi idarəetmək elementlərini prosesə daxil etmək lazımdır.

2) Dövlətlərin təşkilatları ilə doldurulmalıdır, bu cəmiyyətin əhalinin narahatlığını əks etdirir və cəmiyyətdə stabilliyə şərait yaradır.

3) QHT tərəfindən yönəldilən möhkəm vətəndaş cəmiyyəti demokratiyanı möhkəmləndirə və inkişaf etdirə bilər.

Bu yolla post Vaşinqton Konsensusu qeyri liberal platformadan ayrılmamış onu formalaşdırmışdır. Bu konsensus QHT-la «texnoloji komponent» kimi daxil olduğu böhran idarəsinin köməkliyi ilə konfliktləri həll etməyi məqsədə alır. Mümkün inkişafın daha bir ssenarisi fraqrasiya ola bilər (bu termin Con Rozerun tərəfindən tətbiq edilmişdir. Fraqmentasiya və integrasiya proseslərinin uzlaşmasını nəzərdə tutur). Tükənən resurslar uğrunda mübarizə aparan mürəkkəb sistemi şəklində «milli dövlətlər» «bloklar» və birliklərin formalaşdırılması və möhkəmləndirilməsini (integrasiya) nəzərdə tutur. Bu zaman dünya siyasi xəritəsinin fraqmentləşməsi – yeni milli dövlətlərin formalaşma prosesi- davam edəcək.

BMT-nin qabağını ala biləcəyi lokal konfliktlərin gedişatı zamanı keçmiş qlobal bazarlar bu quplar arasında bölünəcək (çox güman ki, BMT-ni milliliq taleyi gözləyir). Integrasiya və parçalanma, qloballaşma və terrorlaşma bir-birini tamamlayan proseslərdir. Daha dəqiq desək bu eyni prosesin iki tərəfidir: sürətlə əlaqədar olan texnologiya inkişafında miqyasda olan katalizator (səbəb deyil) əmlak dünya miqyasında fəaliyyət azadlığı, suverenlik, hakimiyyət yerləşdirilməsi

prosesi məhşur britan tədqiqatçısı Z. Bauman belə hesab edir sintez və paslanmanın, integrasiya və süqutun üst-üstə düşməsi və uzlaşması təsadüfi deyil və bu vəziyyəti dəyişmək artıq mümkün deyil. Çox çətin ki, mədəni paylaşma qlobal insan sivilizasiyasını çox paylar və ya bipolyar sahədə formalaşdırmağa imkan verəcək (Şimal-Cənub; Xristian və Müsəlman sivilizasiyasının; konfusion-sosialist və kapitalist dünyaların qarşıdurması).

Bu ssenari S. Hantinqtonun məhşur «Sivilizasiyaların qarşıdurması» konsepsiyasında daha tam və ardıcıl öz əksini tapmışdır. Bu konsepsiyaya uyğun olaraq dünyanın qloballaşma tendensiyası qlobal sivilizasiya dağıntısı adı altında əks tendensiya ilə əvəz olunacaqdır. Bu proses etnosların həyat mübarizəsi ilk növbədə qəbr-xristianlığın islam ilə və ya buddist-konfisizm ilə qarşıdurması nəticəsində baş verəcəkdir. Sosial və mədəni dözümsüzlük sığorta formalı mədəni təcrid etmə siyasəti aparan fundamentalist idealogiyalar əsasında «Lokallaşma» ssenarisi etnik və sivilizasiya formalaşmalarının həmrəyliyi nəzərdə tutur. Bu qlobal sivilizasiya formalaşmanı qeyri mümkün edir, belə ki, iqtisadiyyatda təsərrüfatın ənənəvi idarəetmə üsulları üstünlük təşkil edəcək. Bu ətraf mühitin qorunması və təbii sərvətlərin qənaətində də özünü göstərəcək. Redaktalizm dərəcəsi ilə bir-birindən fərqlənən geniş spekterli kollektiv eyniliklər (traybalizm, fundamentalizm, nasyonalizm, faşizm, sosializm, kommunizm, ekologizm) sosial eyniliyin ayrı-ayrı formaları üzərində daim işgəncə zəminində – müharibə – mədəni polyarizm vəziyyəti yaradır. Mədəniyyət

sahəsində ayrıcı dəyər sistemli müxtəlif mədəni qolların özünü mühafizə cəhdləri ilə şərtlənən təcrid etmə meqa tendensiyası həyata keçirilir.

Lakin Z.Baumanın qeyd etdiyi kimi qloballaşan dünyada «Lokallıq» - bu sosial yoxsulluq və deqradasiya nişanıdır. «Lokallaşmış» mövcudluğun rahatsızlığı ictimai məkanın lokallıqdan kənara çıxması vəziyyətində «lokallıq» anlayışının öz məna yükünü itirməsi ilə güclənir. «Lokallıq» anlayışı lokal səviyyədə idarə olunmayan yönəldici və izahedici fəaliyyətin təsiri altına düşür.

Ftaqmeqrasiya və lokallaşmanın ssenari ilə əlaqədar olaraq potensial dünyəvi super region formalaşdırılması imkanı ön plana çıxır. Bir sıra optimist əhval ruhiyyəli analitiklər hesab edirlər ki, bu yolla dünyanın yeni siyasi düzəninə əsasları qoyulur. Onların fikrincə super regionlar integrasiya istiqamətində irəliləyirlər – öz valyutası iqtisadi idarəetmə maddi hüquq insitutları idarəetmə strukturları, təhlükəsizlik sistemləri olan fəvqəl milli siyasi birləşmələrdir. Buna görə prespektiv haqqında danışıldıqda dövlət deyil kvazi dövlət formalaşmalar haqqında söhbət açmaq olar. «Qlokalizasiya» ssenarisi (bu termin «Sony» korporasiyasının idarəçisi Akiyo Marita tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, əmindir ki, milli dövlətlərin demokratiya əsri sona yetir). Mədəni regionlar çərçivəsində «mədəni hibridləşmə», konstruktiv əməkdaşlıq və mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi nəticəsində baş verən formalaşan global müxtəlif mədəni sivilizasiya naliyyətləri lokal mədəniyyətlərin modernləşmə proseslərinin uzlaşmasını güman edir. Bu mədəniyyətlər arası kommunikasiya və

özünü təsis etmə şəbəkədə öz növbəsində yeni mədəni regionların formalaşmasına və dünyanın sosial dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Qlobal sivilizasiya inkişafını qlobal vətəndaş cəmiyyəti insitutları idarə etməlidir (müxtəlif beynəlxalq QHT-lər) Valler stayna görə «Qlokalizasiya» «mərkəzləşmiş və ədalətli dünya» ssenarisinə uyğun gəlir. Lakin tənqidi yanaşan tədqiqatçılar mədəni liderləşmənin səthi xarakterini qeyd edilərək – «sosial piramidanın qloballaşma yüksəkliyində yerləşən mədəniyyətlər» - «Lokallaşması» getdikcə daha çox güclənən «getdikcə daha çox qloballaşan eks terrotorial elitarlar və başqa əhali arasında əlaqələrin pozulmasının güclənməsi ilə əlaqədar olaraq öz narahatlıqlarını qeyd edirlər. Müasirlik üçün xarakterik olan «qlobal qeyri müəyyənlik» vəziyyətində qeyd edilən 4 meqa tendensiyanın 4-də öz əksini tapır.

Xülasə

Nəticədə qeyd etmək istərdim: qloballaşma prosesinə bir prizmadan yanaşmaq, dövlət daxilində konflikt bir sıra fəaciələrin mənbəyi kimi baxmaq düzgün olmazdı. Qloballaşmanın yeni imkanların önəmli mənbəyi kimi qeyd edərək onun əhəmiyyəti qabarıq şəkildə əks etdirib tərifləmək məqsədə uyğun deyil.

Qloballaşma ortaya çıxan problemlərin həllində bütün dövlət və xalqların səylərini birləşdirməyi tələb edir. Bu vəziyyətdə dünya inkişaf proqramlarının işlənilib hazırlanmasında beynəlxalq təşkilatların və BMT-nin rolu güclənir. Bu problemi həll edə biləcək prinsipial cəhətdən yeni beynəlxalq strukturların formalaşması da mümkündür. Qloballaşma dövlətin daxili və xarici siyasəti arasında fərqi ayırır və bu yolla siyasi elitanı qlobal siyasi və iqtisadi siyasətlərdə iştirak çatışmamazlığını və mənfəətin daha dəqiq hesablamağa məcbur edir. Qloballaşma idarəçi kadrlara olan tələbi də yüksəldir: dil birliyi, kompüter texnologiyasına dair biliklər, dünya bazarlarında sürətlə dəyişən vəziyyət haqqında informasiyaya malik olma, yeniliyə və riskə hazır olma.

Qloballaşma obyektiv olaraq ölkə, xalq, mədəniyyət və dillərin yaxınlaşmasına şərait yaradır.

Tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahısı.

Azərbaycan dilində:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. I-XIII kitablar. Bakı, 1996- 2005.
2. Əliyev İ. Azərbaycanda demokratiyanın inkişaf yolu dönməzdir. Dırçəliş- XXI əsr., 2003, 3
3. Abbasbəyli A.- Azərbaycan vüasir dövrdə. Bakı, 1998.
4. Aslanov E. Yeni dünya nizamı və milli inkişaf. Bakı, 2006
5. Aslanova R.N. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı, 2004
6. Mehdiyev R. Ə. Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri.
7. Şükürov A. M. Qlobqllaşma: mahiyyəti, perspektivləri. Bakı, 2001

İngilis dilində:

Bauman Z. Ln search of politics. Stanford, 1999
Appaduarai A. Moderinity at Large: Cultusal Dimensions of Clobalization Minneapolis, 1996
Waters M. Globalization. London, 1995
Friedman Th. Understanding Globalization. The lexes and the Olive Tree. N.Y., 2000
Maynes Ch.W.America Foding Commintments. (World Policy Sournd, Summer, 1999)
“Ekonomist”, May 2000
Meluhan M.Understanding Media: The Extensions of Man

N.Y. Mc.Graw-Hill, 1967

Roach C. The Movement for a New World Information and Communication Order: A. Second Wave? // Media, Culture and Society. 12 (july) 1990

Friedland L. Covering the World: International Television News Service. New York: Twentieth Century Fund, 1992

Rice K. Promoting the National Interest Foreign Affairs Jan/Feb. 2000

Fridman Th. Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree. N.Y., 2000

Sunderj. From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict. N.Y., L., 2000

Jozef Stiglitz Глобализманын дээрлүүдүү наразылыглар. Бакы, 2005

Amin S. Capitalism in the Age of Globalization. London, 1997

Featherstone M. Global Culture: An Introduction. In: Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity. L., 1990

Held D. Globalization: Cosmopolitan Tamed / Review of International Studies, Vol. 29, 2003

Held D., Megrew A. Globalisation / Anti Globalisation. Polity Press, Cambridge, 2002

Rus dilində:

1. Алиев Г. А. Азербайджан на пороге XXI века и третьего тысячелетия. Обращение к азербайджанскому народу. Баки, 2001
2. Алиев И. Г. Каспийская нефть Азербайджана. М., 2003
3. Аббасбейли А., Гейдар Алиев и мировая политика. Б., 1997.
4. Баушман З. Глобализация Посиедавия для человека и общества. М., 2004.
5. Бек У. Что такое глобализация? М., 2001
6. Блинов А.С. Национальное государство в усиливающих глобализации: Контур построения политика – правовой модели формирующегося глобального порядка. М., 2003
7. Володин А.Г., Широков К.Г. Глобализация, источники, тенденция, перспективы. Политические исследования 1999,5
8. Дилеммы глобализации. Соцчущы и цивилизации: иллюзии и риски. М., 2002
9. Кауфман Ф.Х. Глобализация и общество. // Глобализация: Контур XX века М., 2002,4.1
10. Клеллаукий Л. Глобализация и национальные интресы. Международные жизнь. 2000, 1.
11. Панарин А.С. Искушение глобализации М., 2003
12. Мартин Г.П. Шуманн Х. Западная глобализация Амака на процветание и демократизацию. М., 2001
13. Уткин А.И. Глобализация процесс и осмысленик М., 2001
14. Политические исследования 1999, 5

15. Россия в глобальной политике 2003., Т.
16. Стацнбрунер Док. Глобализация и преобразования в области международный безопасности //США. Канада экономика. Политика. Культура М., 2002,8
17. Лукашук И.И. Глобализация, государство, право, XX век М., 2000
18. Хоффман С. Столкновение глобализации Как сделать мир более пригодным для жизни //
19. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бегера и С. Хантингтона. Пер. с англ. М., 2004